

Sveučilište "Josipa Jurja Strossmayera"
u Osijeku
Katolički bogoslovni fakultet
u Đakovu

Dr. Zvonko Pažin

POVIJEST LITURGIJE

(Nacrt predavanja)

Đakovo, 2007.

UVOD

Kad se koncem prošlog stoljeća pojavio liturgijski pokret, prvo se posvetio proučavanju povijesti liturgije. Naime, poznavanje povijesti uvelike olakšava razumijevanje sadašnjosti, a oboje zajedno dobro su polazište za zdravu obnovu. Zasiurno puno štete samoj liturgiji oni koji bi na brzu ruku htjeli nešto promijeniti ne razumijevajući same obrede i ne poznavajući povijesnu pozadinu. Kad se u bogoslužju neki obred želi prilagoditi i promijeniti potrebno ga je promotriti pod tri vida koja treba u što većoj mjeri međusobno pomiriti, tj. *1. kako se on slavio u prošlosti, 2. koje mu je teološko značenje i 3. koliko taj obred odgovara mentalitetu današnjega čovjeka.* Evo primjera: davanje soli katekumenima prije krštenja. Povijesno govoreći, obred je veoma star, barem od 7. st. Teološko značenje „*soli mudrosti*“ nije toliko očito. Danas sol nema isto značenje kao prije kad je ona bila jedini konzervans, stoga davanje soli nije primjereno, pogotovo ne maloj djeci. Rezultat: u posljednjoj reformi nakon 2. Vatikanskog sabora, izbačeno je davanje soli prije krštenja.

Otkud Crkvi pravo da uopće nešto mijenja u svojoj liturgiji? Do početka ovog stoljeća uglavnom se smatralo da je najveći dio bogoslužja nedodirljiv i nepromjenjiv. Teološko-liturgijska proučavanja su prije 2. Vatikanskog sabora pokazala da treba razlikovati dvije stvari. Jedno je **Predaja** (*Traditio*): to je apostolski poklad vjere koji Crkva čuva i vjerno prenosi. Drugo su **predaje** (*traditiones*), nešto što je u povijesti nastalo, pa se može preoblikovati ili pak posve dokinuti. Sabor to ovako tumači:

SC (= Sacrosanctum concilium) 21: Liturgija se naime sastoji od nepromjenjivog dijela koji je božanski ustanovljen i od promjenjivih dijelova koji se tijekom vremena mogu ili čak moraju mijenjati, ako su se u njih uvukle pojedinosti koje manje odgovaraju izvornoj naravi same liturgije ili su postale manje prikladne.

SC 50: Neka se obredi pojednostave, zgodno zadržavajući njihovu bit, neka se ispusti ono što se tijekom vremena podvostručilo ili bez velike koristi dodalo; neka se opet, koliko bude zgodno i potrebno, prema davnom otačkom pravilu uspostavi ono što je tijekom nesklonih vremena propalo.

I mi ćemo proučavati povijest liturgije da bismo bolje razumjeli sadašnje liturgijske odredbe, te da bismo mogli dati pravu mjeru liturgijskim novinama.

I. POČECI KRŠĆANSKOG BOGOSLUŽJA

Koji je odnos između židovskog i kršćanskog bogoslužja? Isus veli da nije došao *dokinuti* nego *dopuniti* i zapravo *ispuniti* sve ono što je pisano (Mt 5,17). I doista: Isus ne dokida starozavjetne žrtve, nego ponovno otkriva pravi smisao žrtava: vršenje volje Božje što je on i ostvario u vazmenom otajstvu svoje muke smrti i uskrsnuća i što se ostvaruje i ponazočuje u otajstvima Crkve, ponajpače u Euharistiji. U tome smislu valja shvatiti Isusove proročke riječi upućene ženi Samarijanki u Iv 4,21- 23:

"Vjeruj mi, ženo, dolazi čas kad se nećete klanjati Ocu ni na ovoj gori ni u Jeruzalemu. (...) Ali dolazi čas - sada je! - kad će se istinski klanjatelji klanjati Ocu u duhu i istini jer takve upravo klanjatelje traži Otac."

U tome smislu Isus dalje govori o razorenju hrama koji će nakon tri dana biti ponovno sagrađen. Krist napušta ritualizam starozavjetnih žrtava. Ono što je bilo tek *najava* (proroštva) i *znak* (npr. vazmeno janje) sada postaje stvarnost. Krist je to izvršio, a u kršćanskoj liturgiji se to ostvaruje.

Odmah na početku valja reći kako nemamo iscrpnih dokumenata o tome kako je izgledalo bogoslužje prve Crkve. Sigurno je da su od samih početaka apostoli okupljali kršćane na lomljenje kruha.

1. Lomljenje kruha - Gospodnja večera

Za euharistiju, odnosno misu u Novom zavjetu nalazimo dva izraza. To su *lomljenje kruha* i *Gospodnja večera*:¹

Dj 2,42: Bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, u lomljenju kruha i molitvama.

1 Kor 10,16: Čaša blagoslovna koju blagoslivljamo, nije li zajedništvo krvi Kristove? Kruh koji lomimo, nije li zajedništvo Tijela Kristova?

1 Kor 11,20: Kad se, dakle, tako zajedno sastajete, to nije blagovanje Gospodnje večere.

Euharistijsko je slavlje na početku na neki način bilo vezano uz sinagogalno bogoslužje. Apostoli i prvi judeokršćani nisu prestali biti Židovi: subotom bi išli u sinagogu gdje se čitala i tumačila Božja riječ, gdje se molilo i zahvaljivalo (kršćani su upravo tom prigodom i znali navješćivati Isusa). Nakon toga, subotom uvečer (a to je po židovskom shvaćanju već bila nedjelja), kršćani bi se

---

¹ Zanimljivo je da reformacija (dakle, protestantske zajednice) preuzimaju izraz Gospodnja večera koji se nakon apostolskih vremena izgubio.

sastajali na lomljenje kruha (koja je naravno uključivala i službu riječi, koja se mogla sastojati i od žive riječi apostola).

U počecima se euharistijsko slavlje odvijalo *unutar zajedničke bratske gozbe*, upravo kao na posljednjoj večeri. Apostoli bi se našli sa svojom zajednicom, govorili i tumačili Božju riječ u duge noćne sate – u sklopu zajedničkog blagovanja – i onda bi tu mjesto našlo i lomljenje euharistijskog kruha.² No vrlo se brzo pojavila poteškoća zajedničkog blagovanja kršćana iz židovstva i kršćana iz poganstva zbog poznate potrebe Židova (makar i kršćana iz židovstva) da paze na čista i nečista jela.³ Iz tih je razloga, dakle, uskoro euharistijska gozba premještena *iza zajedničke bratske gozbe*. Uskoro se, međutim, javlja poteškoća opisana u 1 Kor 11,17-34 gdje je dolazilo do društvenih podjela kada su bogati donosili birana jela, što siromašni, naravno, nisu mogli pa su onda ostajali postićeni.⁴ Pavao im onda oštro određuje da se euharistija ima *posve odijeliti od običnog blagovanja*. Pavao to objašnjava činjenicom da oni koji blaguju od jednog kruha i kaleža jesu jedno tijelo među sobom i jedno tijelo s Kristom ("zajedništvo krvi Kristove, zajedništvo tijela Kristova" – 1 Kor 10,16-17). Zato je razumljivo da onda Pavao u istoj poslanici opominje da nedostojno jedu i piju sa stola Gospodnjeg upravo oni koji narušavaju jedinstvo Kristove crkve. Naime, radi se o čaši novoga *saveza*, te tko remeti taj savez – zajedništvo tijela Kristova – nedostojno sudjeluje u euharistiji (1 Kor 11,25-26). Iako je sav dotadašnji razvoj euharistijskog slavlja bio po sebi razumljiv, ipak se – povijesno gledano – euharistijsko slavlje sve više i više izmicalo iz konteksta *gozbe*.

2. Bogoslužje sinagoge

Kad je došlo do konačnog raskola između Sinagoge i Crkve kršćani u euharistijsko slavlje uvode službu riječi po uzoru na bogoslužje sinagoge.⁵ Tada više nije bilo apostola, tako da više nije moglo biti „žive“ službe riječi. Da bismo bolje razumjeli i našu sadašnju službu riječi, evo kako je izgledalo bogoslužje sinagoge u apostolsko vrijeme:

---

² Izgleda da je upravo takva jedna bratska i euharistijska gozba opisana u Dj 20,7-12: "U prvi dan tjedna, kad se sabrasmo lomiti kruh, Pavao im govoraše i, kako je sutradan kanio otkupovati, probesjedi sve do ponoći. U gornjoj sobi, gdje smo se sabrali, bijaše dosta svjetiljaka. Na prozoru je sjedio neki mladić, imenom Eutih. Kako je Pavao dulje govorio, utone on u dubok san. Svladan snom, pade s trećeg kata dolje. Digoše ga mrtva. Pavao side, nadnese se nad dječaka, obujmi ga i reče: 'Ne uznemirujte se! Duša je još u njemu!' Zatim se pope pa, pošto razlomi kruh i blagova, dugo je još zborio, sve do zore. tad otkupova. Mladića odvedoše živa, neizmjerne utješeni".

³ Tu nepriliku bilježi Pavao u Gal 2,11-12: "A kad Kefa stiže u Antiohiju, u lice mu se usprotivih jer je zavrijedio osudu: doista, prije nego stigoše neki od Jakova, blagovao je zajedno s poganima; a kad oni dođoše, počeo se povlačiti i odvajati bojeći se onih iz obrezanja."

⁴ 1 Kor 11,18-20: "Ponajprije čujem, djelomično i vjerujem: kad se skupite na Sastanak, da su među vama razdori. Treba, doista, da i podjelâ bude među vama, te se očituju prokušani među vama. Kad se, dakle, tako zajedno sastajete, to nije blagovanje Gospodnje večere: ta svatko se pri blagovanju prihvati svoje večere, te jedan blaguje, a drugi se opija. Zar nemate kućâ da jedete i pijete? Ili Crkvu Božju prezirete i postidujete one koji nemaju?"

⁵ Valja uočiti kako je sinagogalno bogoslužje bilo isključivo služba riječi, jer se žrtvena liturgija mogla slaviti isključivo u jeruzalemskom hramu.

a) Šem'â. Ova uvodna molitva je i danas najvažnija molitva Židova:

Pnz 6,4-9: "Čuj, Izraele! Jahve je Bog naš, Jahve je jedan! Zato ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom, i svim umom svojim. Riječi ove što ti ih danas naređujem neka ti se urežu u srce. Napominji ih svojim sinovima. Govori o njima kad sjediš u svojoj kući i kad ideš putem; kad lijegaš i kad ustaješ. Priveži ih na svoju ruku kao znak, i neka ti budu kao zapis među očima! Ispiši ih na dovratnicima kuće svoje i na vratima svojim!"

b) Čitanja

1) *Torah - Petoknjižje*. Podijeljeno je u 164 odlomka, tako da se cijelo Petoknjižje pročitalo za 3 godine.

2) *Proroci*. Obuhvaća sve proročke knjige te još neke povijesne knjige (Jš, Suci, 1 i 2 Sam te 1 i 2 Kr).

c) Midraš (tumačenje). Nakon što bi se pročitali odlomci određeni za pojedinu subotu, pristupilo bi se tumačenju. U počecima bi netko od nazočnih vlastitim riječima protumačio odlomak (tako je i Isus u Nazaretu tumačio Izaijin tekst *Duh Gospodnji na meni je*). Međutim, kasnije su se tumačenja uglednijih rabina zapisivala i kasnije čitala u sinagogama umjesto usmenog tumačenja. Valja znati da nije bilo mnogo Židova koji su znali hebrejski, pa se tumačenje u prvom redu sastojalo od prepričavanja hebrejskog teksta, a zatim je to bilo tumačenje u užem smislu riječi.

d) Psalmi. Kao odgovor na Božju riječ pjevali su se psalmi - pjesme zahvalnice.

e) Završni blagoslov. Služba se završava blagoslovom iz Br 6,22-26:

"Jahve reče Mojsiju: "Reci Aronu i njegovim sinovima: Ovako blagoslivljajte Izraelce govoreći im: 'Neka te blagoslovi Jahve i neka te čuva! Neka te Jahve licem svojim obasja, milostivo neka ti bude! Neka pogled svoj Jahve svrati na te i mir ti donese! Tako neka blagoslivljaju sinove Izraelove, i ja ću ih blagoslivljati!"

Lako se može uočiti kako i služba riječi u današnjoj misi veoma nalikuje ovoj strukturi: i u nas su (barem) dva čitanja, od kojih je u nas evanđelje osobito cijenjeno, kao što je to u Židova bila Tora. Umjesto zahvalnih psalama nakon propovijedi mi imamo zahvalni psalam između čitanja, itd.

3. Novozavjetna svjedočanstva euharistijskog slavlja

U Novom zavjetu *ne nalazimo točnih opisa euharistijskog slavlja*, nego se ona samo uzgredice spominju. Znademo jednostavno da su se sastajali lomiti kruh,

tj. slaviti euharistiju, a da je to uključivalo i službu riječi. K tome, molili su za sve potrebe (kao što mi molimo molitvu vjernika). Pjevali su himne u sklopu euharistije, a u Otkrivenju naslućujemo i određenu ritualnost u njihovom bogoslužju, ali su to tek naznake. Iz kasnijih opisa možemo samo zaključiti kako se to odvijalo.

a) Djela apostolska 20,7-12

U prvi dan tjedna, kad se sabrasmo lomiti kruh, Pavao im govoraše i, kako je sutradan kanio otkriveni, probesjedi sve do ponoći. U gornjoj sobi, gdje smo se sabrali, bijaše dosta svjetiljaka. Na prozoru je sjedio neki mladić, imenom Eutih. Kako je Pavao dulje govorio, utone on u dubok san. Svladan snom, pade s trećeg kata dolje. Digoše ga mrtva. Pavao siđe, nadnese se nad dječaka, obujmi ga i reče: "Ne uznemirujte se! Duša je još u njemu!" Zatim se pope pa, pošto razlomi kruh i blagova, dugo je još zborio, sve do zore. tad otkriveni. Mladića odvedoše živa, neizmjereno utješeni.

Kao što smo vidjeli, tri su osnovne odrednice liturgijskog slavlja koje je ovdje vrlo škrto opisano: 1) sastali su se prvoga dana u tjednu, dakle u nedjelju, 2) Pavao je govorio (živa riječ umjesto čitanja) i 3) razlomio je kruh i blagovao. Kao što smo već bili spomenuli, ovo je slavlje vjerojatno bilo u sklopu zajedničkog blagovanja.

b) Prva poslanica Timoteju

Ovdje su neki elementi molitve vjernika u sklopu euharistije.

Dakle, preporučujem prije svega da se obavljaju prošnje, molitve, molbenice i zahvalnice za sve ljude, za kraljeve i one koji su na vlasti, da provodimo miran i spokojan život u svoj bogoljubnosti i ozbiljnosti. To je dobro i ugodno pred Spasiteljem našim i Bogom koji hoće da se svi ljudi spase i dođu do spoznanja istine (...) Hoću, dakle, da muškarci mole na svakom mjestu, podižući čiste ruke bez srdžbe i raspre.

c) Knjiga otkrivenja

Ova jedina novozavjetna proročka knjiga teška je za tumačenje. Egzegeti smatraju da se u viđenjima koje Ivan opisuje između ostaloga može nazrijeti nešto od kršćanske liturgije Ivanova vremena: himni su uzeti iz ondašnjeg bogoslužja, a nebeska viđenja zapravo odražavaju strukturu ondašnjeg bogoslužja.

Otk 4,8-11: Ta četiri bića bez predaha dan i noć govore "Svet! Svet! Svet Gospodin, Bog, Svevladar, Onaj koji bijaše i koji jest i koji dolazi!" I kad bića dadu slavu i čast i pohvalnicu Onomu koji sjedi na prijestolju, Živome u vijeke vjekova, dvadeset i četiri starješine padnu ničice pred onim koji sjedi na prijestolju i poklone se njemu - Živome u vijeke vjekova. I stavljaju svoje vijence pred prijestolje govoreći: "Dostojan si, Gospodine, Bože naš, primiti slavu i čast i moć! Jer ti si sve stvorio i tvojom voljom sve postade i bi stvoreno!"⁶

---

⁶ Usp. također: 5,9-14; 7,9-12; 11,17-18; 15,3-4; 19,1-10; 21,3-8.

d) Novozavjetni himni

Na više mjesta u NZ nalazimo himne koji po stilu i po slijedu misli iskaču iz konteksta. Egzegeti su uvjereni da je tu riječ o bogoslužnim himnima koji su tada bili u uporabi, a pisac ih je jednostavno uvrstio u svoj tekst. Ako nam već ne daju strukturu, ti nam himni donose barem nešto od sadržaja apostolske liturgije, npr. Kol 1,15-20:

*(Krist Isus) je slika Boga nevidljivoga,
Prvorođenac, prije svakog stvorenja.
Ta u njemu je sve stvoreno
na nebesima i na zemlji,
vidljivo i nevidljivo,
bilo Prijestolja, bilo Gospodstva,
bilo Vrhovništva, bilo Vlasti -
sve je po njemu i za njega stvoreno:
on je prije svega, i sve stoji u njemu.
On je Glava Tijela, Crkve;
on je Početak, Prvorođenac od mrtvih,
da u svemu bude Prvak.
Jer, svidjelo se Bogu u njemu nastaniti svu Puninu
i po njemu - uspostavivši mir kralju križa njegova -
izmiriti sa sobom sve,
bilo na zemlji, bilo na nebesima.⁷*

Obzirom na vrijeme i način slavlja nedjeljni se euharistijski sastanak ovako razvijao: isprva su kršćani išli subotom u sinagogu gdje bi sudjelovali na službi riječi (što nije isključivalo kršćansku službu riječi prije euharistije), zatim bi u subotu navečer slavili lomljenje kruha uz agape (koje su uskoro bile dokinute). Kad su kršćani prestali dolaziti u sinagoge (pogotovo kad su se pojavili kršćani iz poganstva) ostala je samo euharistija (sa službom riječi) u subotu navečer. Na koncu je čitavo slavlje prebačeno na nedjelju rano ujutro. Rano ujutro je bilo zbog toga jer je nedjelja u počecima za njih bio radni dan. Povijesno nije jasno zbog čega je nastupilo ovo pomicanje.

4. Židovski i helenistički utjecaji u bogoslužju

Kršćanska poruka spasenja je nepromjenjiva i kršćanska su otajstva trajna. Međutim, način slavlja i izrazi vjerovanja podložni su utjecajima pojedinih kultura. Tako je Kristovo spasiteljsko djelo prerečeno u Crkvi (osobito u bogoslužju) židovskim i helenističkim kategorijama. U tome su smislu i danas ispravna želja pojedinih afričkih Crkava da svoju liturgiju na izvjestan način "afrikanizira".

---

⁷ Usp. također: Ef 1,3-14; Fil 2,6-11; 1 Tm 1,17; 3,16; 6,15-16; 1 Pt 1,3-5.

Židovski elementi. Židovskog je podrijetla služba riječi prema već navedenoj strukturi. U korijenima kršćanskih euharistijskih molitava stoji židovska molitva hvale. Židovskog je podrijetla i molitva vjernika (prema molitvi *Osamnaest blagoslova*). Od njih smo baštinili sedmicu te, čisto kalendarski, Uskrs i Pedeseticu. Od njih smo primili i molitvu časova i doksologiju. Židovskog je podrijetla trostruki *Svet*, te poklici *amen*, *aleluja*, *hosana*, *i s duhom tvojim*. Od Židova smo konačno baštinili polaganje ruku i mazanje uljem.

Helenistički elementi. Molitveni su obrasci podvrgnuti zakonima antičkog govorništvu. Iz grčkog su jezika izrazi: *liturgija*, *euharistija*, *doksologija*, *anamneza*, *epikleza*, *agape*, *misterij*. Tu je i litanijski oblik molitve, te poklik *Kyrie eleison*. Konačno, još u 3. st. u rimskoj je liturgiji u uporabi bio grčki jezik.

5. Neka ranokršćanska liturgijska svjedočanstva

a) Didahé

Ovaj je spis iz 100. g. otkriven u prošlom stoljeću. U njemu ne nalazimo strukturu liturgijskog slavlja, nego samo neke molitve za euharistijsko slavlje. Evo jednog ulomka (br. 9 i 10):

*A što se tiče euharistije, ovako iskazujte hvalu:
Najprije za čašu: Hvalu ti dajemo, Oče naš,
za sveti trs Davida sluge tvojega;
koji si nam dao spoznati po Isusu, svome sluzi:
Tebi slava u vijeke. Amen.
A o razlomljenom kruhu:
Hvalu ti dajemo, Oče naš, za život i spoznaju,
koju si nam dao spoznati po Isusu, svome sluzi.
Tebi slava u vijeke. Amen.
Kao što bijaše ovaj razlomljeni kruh
raspršen po bregovima, i sabran postade jedno,
tako neka se sabere tvoja Crkva
s krajeva zemlje u tvoje kraljevstvo.
Jer: tvoja je slava i moć u vijeke. Amen.
A nitko neka ne jede ni ne pije od vaše euharistije,
nego samo oni koji su kršteni u ime Gospodnje.
Jer u vezi s tim rekao je Gospodin:
Ne dajte sveto psima.
A pošto se nasitite, ovako iskazujte hvalu:
Hvalu ti dajemo, Oče sveti, poradi svetog Imena tvoga,
koje si dao da stanuje u našim srcima,
i poradi spoznaje vjere i besmrtnosti
koju si nam dao spoznati po Isusu svome sluzi:
tebi slava u vijeke. Amen. (...)
Spomeni se, Gospodine, Crkve svoje,
da je izbaviš od svakoga zla i da je usavršiš u svojoj ljubavi.
Saberi je od sve četiri vjetra,*

*posvećenu, u svoje kraljevstvo koje si pripravio.
Jer tvoja je moć i slava u vijeke!
Neka dođe milost i neka prođe ovaj svijet!
Amen. Hosana domu Davidovu!
Tko je svet, neka dođe, ako tko nije, neka se obrati.
Maranatha! Amen.
A prorocima dopustite, da iskazuju hvalu kako hoće.⁸*

b) Apologija sv. Justina (150. g.)

U euharistiji nitko nema udjela osim onoga koji vjeruje da je istinito što učimo i koji se okupao kupelju otpuštenja grijeha i prepороđenja i koji onako živi kako nam je Krist predao. Ne uzimamo to kao običan kruh ili obično piće, već kao što je po Riječi Božjoj utjelovljeni Isus Krist, naš Spasitelj, imao i tijelo i krv za naše spasenje, isto tako poučeni smo da po molitvi i zahvali koja potječe od njega, ta euharistijska hrana, koja pretvorboм hrani našu krv i tijela, jest tijelo i krv utjelovljenog Isusa.

Apostoli su u svojim spomen-zapisima koji se zovu evanđelja ovako predali da im je Isus naredio kada je uzeo kruh i zahvalivši rekao: "Ovo činite meni na spomen, ovo je moje tijelo", a isto tako uzeo čašu i zahvalivši rekao: "Ovo je moja krv", i da je to predao samo njima. A mi odonda nadalje uvijek jedni druge na to podsjećamo. I koji imamo, pomažemo potrebnima i vazda se držimo zajedno. Za sve što prinosimo zahvaljujemo Tvorcу svega po njegovu Sinu Isusu Kristu i po Duhu Svetomu.

A u dan zvan dan sunca drži se zajednički sastanak svih, bilo da borave u gradu ili na selu. Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-zapisi apostolâ i knjige proročke. Nato, kad čitač prestane, predstojnik nas opomene i potakne živom riječju da se ugledamo u one primjere. Zatim se dižemo svi zajedno i molimo molitve. A poslije molitava, kako već rekосmo, donese se kruh, vino i voda, a predstojnik upravi Bogu molitve i zahvale iz dna duše. A narod odobravajući klikne: Amen. Od euharistijske se hrane svakome dijeli i svatko prima, a nenazočnima se šalje po đakonima. Imučni i koji hoće, daju što hoće. A što se skupi, pohrani se u predstojnika, i on se stara za siročad i udovice i jadnike koji trpe s bolesti ili drugih uzroka, pa i za utamničenike i nadošle strance: uopće, svi su mu nevoljnici na brizi.⁹

Dio teksta koji se odnosi na ustroj euharistijskog slavlja tumačimo dio po dio.

- *A u dan zvan dan sunca drži se zajednički sastanak sviju, bilo da borave u gradu, ili na selu. Radi se o nedjeljnoj misi (dan sunca = nedjelja). Bila je to jedina euharistija za sve vjernike, boravili oni u gradu ili na selu. Pohađanje samo jedne mise bilo je zasigurno povezano s određenim poteškoćama, ali je za njih očigledno bilo od izuzetne važnosti da se cijela zajednica nađe na euharistijskoj gozbi. Danas bi možda bilo pretjerano provoditi ovo načelo, ali stoji i činjenica da znademo i pretjerati s množenjem misa, pogotovo u gradskim sredinama i u samostanima. Svakako bi ova dva načela - načelo*

⁸ Prijevod preuzet iz: Tomislav ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature, 1*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., 49.

⁹ *Prva Apologija*, 66-67 (= PG 6,427-431); *Časoslov*, 2,510-511.

zajedništva i potreba da se iziđe u susret potrebama vjernika - trebalo zgo-
dno pomiriti.

- *Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-spisi apostolâ i knjige proročke.* Euhari-
stijska je gozba započinjala čitanjem Starog i Novog zavjeta (nije bilo nika-
kvih uvodnih obreda). Nisu postojale posebne knjige čitanja, nego se iz Bib-
lije čitalo koliko je već bilo vremena.
- *Nato, kad čitač prestane, predstojnik nas opomene i potakne živom riječju da se
ugledamo u one primjere.* Predstojnik drži homiliju vezanu uz naviještenu
Božju riječ.¹⁰
- *Zatim se dižemo svi zajedno i molimo molitve.* Odgovor naroda na Božju riječ je
molitva, tj. molitva vjernika.
- *A poslije molitava... donese se kruh, vino i voda.* Vjernici donose darove. Time
je njihovo sudjelovanje u euharistiji očiglednije.
- *Predstojnik upravi Bogu molitve i zahvale iz dna duše. A narod odobravajući klik-
ne: Amen.* Opisuje se euharistijska molitva koju predstojnik *spontano* moli, a
narod svoje sudjelovanje i odobravanje izrazi poklikom "Amen". Po toj mo-
litvi se događa posveta darova koji tako postaju *euharistija*, tj. Tijelo i Krv
Kristova.
- *Od euharistijske se hrane svakome dijeli i svatko prima, a nenazočnima se šalje po
đakonima.* Ovo je obred pričesti. Svi se pričješćuju, a Crkva se stara da od
euharistijskog kruha dobiju oni koji su bili spriječeni. Ne govori se izričito o
bolesnicima. Očigledno je bilo nezamislivo biti kršćanin a ne sudjelovati u
euharistiji i ne pričestiti se.
- *Imućni i koji hoće daju što hoće...* U ovom posljednjem odlomku vidimo koli-
ko je za prvu zajednicu bio važan karitativni rad. Nisu se bojali da bi pri-
kupljanjem priloga na samoj euharistijskoj gozbi „obeščastili“ euharistiju.

Kao što smo vidjeli, ovdje je sadržana i osnovni ustroj današnje mise:

- *Čitanja iz Starog i Novog zavjeta*
- *Propovijed*
- *Molitva vjernika*
- *Prinošenje darova*
- *Euharistijska molitva*
- *Pričest*

II. RAZLIČITI OBREDI UNUTAR KRŠĆANSTVA

Kršćanski obred nije samo folklor niti zbirka propisa. On odražava kulturu
jednog naroda, ali njime pojedina Crkva također pokazuje kako shvaća, pro-
življava i slavi vazmeno otajstvo muke, smrti, uskrsnuća i proslave Kristove.

---

¹⁰ Tijekom stoljeća homilija bila pretvorila u tematsku propovijed koja nije bila vezana uz
čitanja i samo je župnik bio obvezan propovijedati. 2. Vat. sabor određuje da se nedjeljom i
blagdanima na svakoj misi tumači Božja riječ. Evo krasnog primjera kako se u pozitivnom
smislu vraćamo na izvore.

Po obredu se vidi kako Crkva proživljava Božju riječ i kako otajstvo pretače u slavlje i prenosi u vlastiti život. Bogatstvo obredâ označava bogatstvo jedne Kristove Crkve. Razumljivo je da pojedini obredi naglašavaju neke vidove otajstva više, a neke manje.

1. Što je dovelo do različitosti u obredima?

Improvizacija. U počecima uopće nije bilo liturgijskih obrazaca. Biskup bi već izricao molitve kako bi već znao, "iz dna duše", što onda znači da nije bilo nekih čvrstih oblika. Gdje je improvizacija, tu je različitost. Tako su se počeli stvarati različiti obredi. Ipak, nije svatko mogao *dobro* improvizirati, pa se tako uskoro osjetila potreba za *unifikacijom* da bi se zaštitilo pravovjerje i dobar ukus. Tako su pojedine Crkve rano počele određivati čvrste obrasce.

Različiti uvjeti nastanka. Već smo uočili utjecaj židovskog i grčkog mentaliteta na liturgiju. Rimski i sjevernoafrički mentalitet bio je drugačiji: obred je uvijek izraz mentaliteta kao i načina razumijevanja pojedinih kršćanskih otajstava.

Poteškoće u komunikaciji. U povijesti su se manje Crkve rado povodile za većim i uglednijim. Tako se npr. bizantska liturgija (njegovana u Carigradu) nije nametnula nekom vlašću, nego ugledom. Tako je bilo i s rimskom liturgijom. Međutim, koliko god neke Crkve htjele kopirati neke druge obrede, komunikacije su u ono vrijeme bile otežane, pa su se tako stvarale razlike.

2. Pregled kršćanskih obreda

Različiti se obredi razvijaju uglavnom uz velika kršćanska središta. Tako su na istoku izvorno bile 3 metropolije: *Antiohija*, *Cezareja Kapadocijska*, *Aleksandrija*, a od 5. st. još i *Carigrad*. Naime, nakon razorenja 70. godine Jeruzalem je izgubio na važnosti. Na *Zapadu* je ostao najveći centar *Rim*, iako su se razvijali i drugi zapadni nerimski obredi. Dat ćemo sada pregled istočnih i zapadnih obreda. Podrobnije izlaganje istočnih obreda ostavljamo za drugi kolegij, a zapadne nerimske obrede obradit ćemo u zasebnom poglavlju.

A. ISTOČNI TIP OBREDA

1. Sirski tip
  - a. Zapadno sirski ili antiohijski
  - b. Maronitski
  - c. Bizantski
  - d. Armenski
  - e. Istočno sirski, kaldejski ili perzijski

B. ZAPADNI TIP OBREDA

1. Galski tip
  - a. Galski
  - b. Keltski
  - c. Mozarapski
2. Rimski tip
  - a. Rimski

2. Aleksandrijski tip
  - a. Koptski
  - b. Etiopski

- b. Afrički
- c. Ambrozijanski ili milanski

III. RAZVOJ RIMSKOG OBREDA

1. Sv. Justin

Već smo spomenuli njegov prikaz euharistije. On nam donosi i opis krštenja u Rimu (*Prova apologija*, 61. poglavlje):

Izložit ćemo kako ćemo se, Kristom preporođeni, Bogu posvetiti. Svi koji budu uvjereni te uzojeruju da je istinito ono što učimo i govorimo te obećaju da mogu tako živjeti, počēt će zajedno s nama moliti i posteći tražiti od Boga otpuštenje svojih prošlih grijeha. Zatim ćemo ih povesti onamo gdje je voda te će se nanovo preporoditi preporođenjem kojim smo i mi preporođeni. Tada naime u ime Roditelja svega i Gospodina Boga i Spasitelja Isusa Krista i Duha Svetoga primaju kupelj u vodi.

2. Hipolit Rimski (oko 220.)

Hipolit je ostavio za liturgiju izuzetno vrijedno djelo: *Apostolska predaja/Traditio apostolica*. Djelo je pronađeno tek 1910., a za nj se znalo i prije nego što je bio pronađeno. Naime, godine 1551. pronađen je kip nekog uvaženog čovjeka koji sjedi za katedrom, a na desnoj plohi katedre napisana su njegova djela na grčkom jeziku, a među njima upravo *Apostolska predaja*. Kasnije je utvrđeno da je autor Hipolit Rimski. On je predstavnik konzervativnih rimskih krugova i žestoki protivnik pape Kaliksta, tako da nam on zapravo prikazuje staru rimsku liturgiju, iz vremena prije 220. Ovaj su spis u starom Egipatskom crkvenom pravilu pronašli njemački filolog *Eduard Schwarz* i engleski benediktinac *Hugh Connolly*. Grčki se original ovoga spisa izgubio, tako da ga danas imamo na raspolaganju samo u sahiđijskom, arapskom, etiopskom i latinskom prijevodu. Istraživači *Gregory Dix* (1937.) i *Bernard Botte* (1963.) pokušali su tekst ponovno "vratiti" na grčki, tako da danas imamo i grčki tekst za kojeg vjerujemo da je veoma bliz originalu. S ovim spisom završava vrijeme liturgijske improvizacije. Iako *Apostolska predaja* nije bila službena liturgijska knjiga, ona ipak želi biti neki obrazac kako se pojedina bogoslužja imaju slaviti. Tako nalazimo opise ređenja biskupa, svećenika i đakona, postavljanje u službu čitača, udovica i djevica. Opisan je i katekumenat, krštenje, potvrda, post, agape i dnevne molitve. Katekumenat već tada traje 3 godine, a krštenje se podjeljuje u Vazmenoj noći.

Euharistija se odvija ovako: nakon službe riječi vjernici prinose darove, a đakoni od tih darova uzimaju kruh i vino i donose na oltar pred biskupa. Biskup

govori nad tim darovima euharistijsku molitvu koju i danas - prerađenu - koristimo kao drugu euharistijsku molitvu u našem misalu.¹¹ Za usporedbu donosimo oba teksta:

Hipolitova molitva

Hvalu ti uzdajemo, Bože, po tvom ljubljenom Sinu Isusu Kristu, koga si nam, u posljednjim vremenima za Spasitelja i Otkupitelja i Navjestitelja tvoje volje poslao. On je riječ tvoja nerazdvojiva po kojoj si sve načinio i, budući da ti se tako svidjelo, poslao si ga s neba u Krilo Djevice koja ga je u utrobi nosila. On se utjelovio i očitovao kao tvoj Sin, rođen od djevice po Duhu Svetom. On je, vršeći tvoju volju stekao tebi sveti narod, raširio ruke trpeći, da od trpljenja oslobodi nas koji smo u te povjerovali.

I dok se dragovoljno predavao mucu da smrt dokine i okove vražje prekine i podzemlje zgazi i prosvijetli pravedne i k cilju upravi i uskrsnuće objavi, uze kruh, tebi zahvali i reče: Uzmite, jedite, ovo je Tijelo moje koje će se za vas lomiti. Slično i kalež govoreći: Ovo je Krv moja koja se za vas proljeva.

Kad ovo činite, meni na spomen činite.

Sjećamo se stoga smrti i uskrsnuća njegova, prikazujemo ti kruh i kalež i zahvaljujemo ti jer si nas držao vrijednima da pred tobom stojimo i tebi služimo. I molimo te da pošalješ svoga Svetog Duha na prinos svete Crkve. Sve saberi u jedno i

Druga euharistijska molitva

Uistinu dostojno je i pravedno, pravo i spasonosno, svagda i svagdje zahvaljivati tebi, Oče sveti, po tvom ljubljenom Sinu Isusu Kristu, Riječi tvojoj po kojoj si sve stvorio. Njega si nam, utjelovljena od Djevice za Spasitelja i Otkupitelja poslao. Vršeći tvoju volju on tebi steče sveti narod; trpio je na križu razapet, da smrt uništi, uskrsnuće objavi. I stoga, s anđelima i sa svima svetima slavu tvoju naviještamo uglas govoreći: Svet, svet, svet... Uistinu, svet si, Gospodine, izvore svake svetosti. Tebe zato molimo: rosom Duha svoga posveti ove darove, da nam postanu Tijelo i Krv Gospodina našega Isusa Krista. Kad se dragovoljno predao na muku, on uze kruh, tebi zahvali, razlomi i dade svojim učenicima govoreći: Uzmite i jedite od ovoga svi: ovo je moje Tijelo koje će se za vas predati. Isto tako, pošto večeraše, uze kalež, ponovno ti zahvali i dade učenicima svojim govoreći: Uzmite i pijte iz njega svi: ovo je kalež moje Krvi novoga i vječnoga saveza koja će se prolići za sve ljude na otpuštenje grijeha. Ovo činite meni na spomen. Tajna vjere: *Tvoju smrt...* Slaveći dakle spomen smrti i uskrsnuća tvoga Sina, prinosimo ti, Gospodine, kruh života i kalež spasenja i zahvaljujemo ti što si nas pozvao da stojimo pred tobom i tebi služimo. Smjerno te molimo da nas, pričesnike Tijela i Krvi Kristove Duh Sveti sabere u jedno. Spomeni se, Gospodine, Crkve svoje širom svijeta: usavrši je u ljubavi zajedno s papom našim I. i sveukupnim svećenstvom.

---

¹¹ U današnjem misalu imamo 4 euharistijske molitve. Prva se naziva još i "Rimski kanon". Ona je do liturgijske obnove bila jedina euharistijska molitva Rimskog misala (zato se i zove "kanon"). Druga je upravo ova – prerađena Hipolitova. Treća je novostavljena a četvrta je prerađena euharistijska molitva Bazilija Velikog. U Dodatku rimskog misala donesene su još dvije euharistijske molitve pomirenja, 4 takozvane "švicarske euharistijske molitve, a u uporabi su još 3 euharistijske molitve za mise s djecom. Neke druge Crkve imaju još i svoje mjesne euharistijske molitve. I ovdje se očituje ono dobro evanđeosko pravilo da dobar domaćin na svoj stol iznosi staro i novo.

podaj svima koji uzimaju udjela u ovim otajstvima da se ispune tvojim Svetim Duhom, da ih učvrsti u vjeri i istini,

da te hvalimo i slavimo po Sinu tvome Isusu Kristu, po kojemu slava i čast tebi, Ocu i Sinu sa Svetim Duhom u sve toj Crkvi tvojoj i sada i u vijeke vjekova.
Amen

Spomeni se i naše braće i sestara koji usnuše u nadi uskrsnuća i svih koji preminuše u tvom smilovanju: privedi ih k svjetlu svoga lica. Molimo te, smiluj sa svima nama, da zavrijedimo biti sudionici vječnog života s blaženom Bogorodicom Marijom, s blaženim apostolima i svim svetima koji su živjeli u tvojoj ljubavi, da te hvalimo i slavimo po Isusu Kristu, tvome Sinu. Po Kristu i s Kristom i u Kristu tebi, Bogu, Ocu svemogućemu u jedinstvu Duha Svetoga svaka čast i slava u sve vijeke vjekova. Amen.

Hipolit osobito iscrpno opisuje katekumensku liturgiju. Primjera radi donosimo njegov opis primanja kandidata i sam obred krštenja:

Prije redovitog sastanaka vjernika, prijatelji i kumovi dovode kandidate, a učitelj pita za njihovo ime, motive i ponašanje:

Oni koji prvi puta dolaze slušati riječ, neka odmah budu dovedeni do učiteljâ, prije nego puk dođe i neka ih se upita za razlog zbog kojeg se priklanjaju vjeri. Oni koji su ih doveli svjedoče jesu li u stanju slušati (riječ). (Novopridošli) bivaju upitani za stanje u kojem se nalaze: imaju li ženu? Jesu li robovi? Ako je netko rob nekog vjernika, te ako mu gospodar dopusti, neka sluša riječ; ali neka bude odbijen ako gospodar ne jamči da je dobar. Međutim, ako je rob nekog poganina, neka ga se poduči da mu bude poslušan, tako da ne bi bilo povoda klevetama. Ako muž ima ženu ili žena muža, neka ih se pouči da budu zadovoljni: muž ženom a žena mužem. Ako netko nema žene, neka ga se poduči da ne bludniči, nego da sklopi ženidbu prema zakonu ili neka ostane u stanju u kojem se nalazi.

Zatim se nabrajaju zanimanja koja su zaprekom za ulazak u katekumenat: oni koji vode javne kuće, koji prave idole, zatim glumci, vozači u trkalištu i gladijatori, poganski svećenici, suci koji imaju vlast nad životom i smrću, te sve ostale osobe nečasnih zanimanja. Svi oni trebaju prestati s takvim zanimanjem inače se otpuštaju. Oni koji prođu taj prvi ispit ulaze u katekumenat. Slijedi opis samoga krštenja:

Neka đakon uđe u vodu zajedno s onim koji se treba krstiti. A kad ovaj siđe u vodu, onaj koji krsti položi mu ruku na glavu pitajući: „Vjeruješ li u Boga Oca Svemogućega?“ Onaj koji se krsti odgovori: „Vjerujem.“ Onda neka ga krsti (= uroni!) prvi puta držeći mu ruku na glavi. Zatim ga pita: „Vjeruješ li u Isusa Krista, Sina Božjega, koji je rođen po Duhu Svetom od Marije Djevice, raspet pod Poncijem Pilatom, koji je umro, treći dan uskrsnuo od mrtvih, uzašao na nebesa, sjedi s desne Ocu i koji će doći suditi žive i mrtve?“ Kad onaj koji se krsti odgovori: „Vjerujem“, krsti ga po drugi put a zatim ga ponovno pita: „Vjeruješ li u Duha Svetoga, svetu Crkvu i u uskrsnuće tijela?“ Krštenik odgovara: „Vjerujem.“ Tako bude kršten po treći puta. Kad izađe, svećenik ga maže posvećenim uljem govoreći: „Mažem te svetim uljem u ime Isusa

Krista. "I tako, neka se jedan po jedan obrišu, obuku i uđu u crkvu. Neka biskup na njih položi ruke i neka zaziiva govoreći: „Gospodine Bože, koji si ih učinio dostojnima da zasluže oprostjenje grijeha po kupelji preporođenja Duha Svetoga, izlij na njih svoju milost, da bi ti služili po tvojoj volji, jer tebi pripada slava; tebi, Ocu i Sinu sa Svetim Duhom u svetoj Crkvi, sada i u sve vijeke vjekova. Amen."

Hipolit ovim djelom želi pokazati pravu liturgijsku predaju, ali same liturgijske obrasce ni on sâm nije smatrao nepromjenjivima. Tako, iako je njegova euharistijska molitva bogata, ipak je ona nedotjerana. On je htio dati nacrt kako bi trebala biti sastavljen jedna euharistijska molitva.

3. Prijelaz s grčkog na latinski jezik

„U Rimu je grčki u formi „koine“ do 3. stoljeća bio prevladavajući govorni jezik ne samo kod obrazovanih, nego i kod jednostavnog gradskog puka. Zato se ne treba iznenaditi što se i rimska liturgija, barem do 3. stoljeća, slavila na grčkom jeziku, kako to primjerice dokazuje Crkveno uređenje Hipolita Rimskog (oko 215.). Povratak latinskog jezika koji počinje za vladanja cara Decija (249-251), stvorio je tad u Rimu problem razlike narodnog i liturgijskog jezika. U toj se situaciji rimska Crkva, u duljem prijelazu, odlučila za načelo da se liturgija mora slaviti na jeziku naroda. Taj je proces zaključen oko 380. za pape Damaza.“¹²

Ostatke grčkog jezika u rimskoj liturgiji nalazimo još u Galazijevom sakramentaru gdje se ispovijest vjere donosi i na grčkom i na latinskom jeziku.¹³ Sa sigurnošću se može reći da se konačni prijelaz s grčkog na latinski jezik u Rimu dogodio za pape Damaza oko 380. g. On je naložio sv. Jeronimu na načini novi prijevod Biblije na latinski. Dotadašnji prijevod, tzv. *Vetus latina* nije bio dobar jer je preveden sa Septuaginte. Jeronimov prijevod, tzv. *Vulgata* je nastao na osnovu hebrejskih i grčkih izvornika i bio je u uporabi sve do osamdesetih godina ovog stoljeća. Rimska je liturgija od tada isključivo je na latinskom jeziku i ljudi je razumiju. Problem će se pojaviti nakon provale barbara, kad latinski prestaje biti govorni jezik. Zaboravilo na načelo da liturgijski jezik treba biti narodni jezik. Tako je latinski ostao liturgijski jezik Rimokatoličke crkve sve do 2. Vatikanskog sabora. Jedini su izuzetak bili hrvatski krajevi: uz jadransku obalu i po otocima rimska se liturgija služila starohrvatskim jezikom, a pismo je bilo glagoljica.

Da li je rimska liturgija prijevod grčke liturgije ili je ona nastala na latinskom jeziku? Istraživači su ovo pitanje postavljali osobito glede Rimskog kanona. Neki od njih (Baumstark) smatra da je on jednostavno preveden s grčkog. Drugi smatraju da je on nastao na latinskom jeziku. Kako onda protumačiti činjenicu da je isti slijed u grčim i latinskim kanonima? Odgovor je jednostavan: vrlo su se rano uvriježila pravila prema kojima se sastavlja euharistijska

---

¹² Usp. Adolf ADAM, *Uvod u katoličku liturgiju*, Zadar, 1993, 72.

¹³ Usp. Leo Cunibert MOHLBERG (prir.) *Liber sacramentarium Romanae Aecclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Herder, Roma, 1981. (treće izdanje).

molitva. Moguće je također da je liturgija latinskog jezika u Rim došla iz sjeverne Afrike ili iz Milana, gdje je bio u uporabi barem stotinu godina ranije.

Zapazimo! Već oko 300. latinski je u Rimu sve više liturgijski jezik, a konačni se prijelaz na latinski dogodio oko 80 godina kasnije. Možemo samo pretpostaviti kakve su rasprave vladale o potrebi uvođenja narodnog latinskog jezika u bogoslužje! Međutim, pravi crkveni duh je od samih početaka prihvaćao razumljivi narodni jezik u bogoslužju i naviještanju. Apostoli su izvan Palestine propovijedali grčki, jer pogani nisu razumjeli aramejski, jezik kojim je Isus govorio. Zatim Pavao u *1 Kor 14,16ss* ustaje protiv tuđih jezika na zajedničkim sastancima. Nije se gledalo na izuzetnost ili "svetost" nekih jezika, nego jednostavno na to koliko ih puk razumije. Naš naraštaj doista može biti sretan da je nakon više od 1000 godina Crkva ponovno otkrila vrijednost i nužnost razumljivog narodnog jezika u bogoslužju! Dodajmo i ovu zanimljivost. Na zasjedanjima Drugog vatikanskog sabora bio je običaj da svaki puta jedan biskup predvodi misno slavlje. Tako je i tadašnji šibenski biskup Arnerić slavio misu na starohrvatskom jeziku. Mnogi su biskupi ostali zapanjeni, jer do tada nisu znali da takvo što postoji u Katoličkoj crkvi. Još su se više začudili kad su saznali da je takva praksa u Hrvatskoj bila od samih početaka kršćanstva u Hrvata. Neki smatraju da je i ova činjenica doprinijela da Sabor u SC predvidi mogućnosti uvođenja narodnog jezika u liturgiju. Istina, do tada je u pojedinim dijelovima Hrvatske bio u uporabi starohrvatski jezik, ali je za puk i to bilo bolje, negoli latinski. Očigledno, mentalitet nemijenjanja jezika koji se očitovao u zadržavanju latinskog, ostao je i u slučaju hrvatskog: u počecima je to bio narodni jezik, a kasnije kad se govorni jezik mijenjao, liturgijski je ostajao nepromijenjen. Nakon 1965. u cijeloj se Hrvatskoj, kao i u cijelom svijetu, uvodi narodni, govorni jezik.¹⁴

4. Rimske bogoslužne knjige latinskog jezika

Dat ćemo pregled najstarijih liturgijskih knjiga. Dobar je dio njih stoljećima ležao zaboravljen u samostanskim knjižnicama. Otkriće i kritičko izdavanje tih knjiga uvelike je pomoglo liturgijskoj reformi.

a) "Libellus"

Kako su se u prva vremena biskupi pripremali za bogoslužje? Justin svjedoči kako su biskupi molili *iz dna duše*, tj. improvizirali. Uskoro su međutim počeli praviti koncepte. Naime, veoma rano je euharistijska molitva u jednoj crkvi uglavnom bila određena u svojoj osnovnoj strukturi. Tu je molitvu onda biskup molio naizust ili ju je imao pribilježenu na jednom listu. To je bila manje-više nepromjenjiva molitva. Za povijest su značajnije tzv. "promjenjive molit-

---

¹⁴ Danas nismo ni svjesni koliko je to velika promjena bila. Sama konstitucija SC donosi tek kao mogućnost uporabu narodnog jezika u bogoslužju, a nakon samo 4 godine to je postala isključiva praksa.

ve": *zborna, darovna, predslavlje, popričesna, te molitva nad narodom*. Te je molitve za svaku liturgiju biskup posebno pripremao i zapisivao na pergameni zvanoj *libellus* koji se iza liturgije stavljao u pismohranu te se mogao koristiti slijedeće godine za istu liturgiju. Od tih su zbirki nastale prve latinske liturgijske knjige. Postoji i druga vrsta *libellusa*: koji su nastali u vremenu kad su već postojali sakramentari. Pojedini bi svećenici za svoju privatnu uporabu znali prepisati i uvezati nekoliko izvadaka iz postojećih sakramentara za svoju privatnu uporabu. Naime, vrijeme improvizacije je brzo prošlo. Nisu svi biskupi bili vješti u molitvi iz dna duše". Da bi čovjek ispravno i dobro molio, morao je u sebi imati nekoliko vrlina. Kao prvo, trebao je dobro poznavati Sveto pismo, trebao je duboko u sebi razumijevati i proživljavati Kristova otajstva, te je u isto vrijeme trebao imati govornički dar i sposobnost lijepog izražavanja. Pa kad bi netko takve sposobnosti i imao, to nije bilo jamstvo da će uvijek noći dobro spontano moliti. Nadalje, i neki su sabori u Africi propisivali da se biskup treba služiti već priznatim obrascima, jer je postojala opasnost da on – i nesvjesno – heretički moli.¹⁵

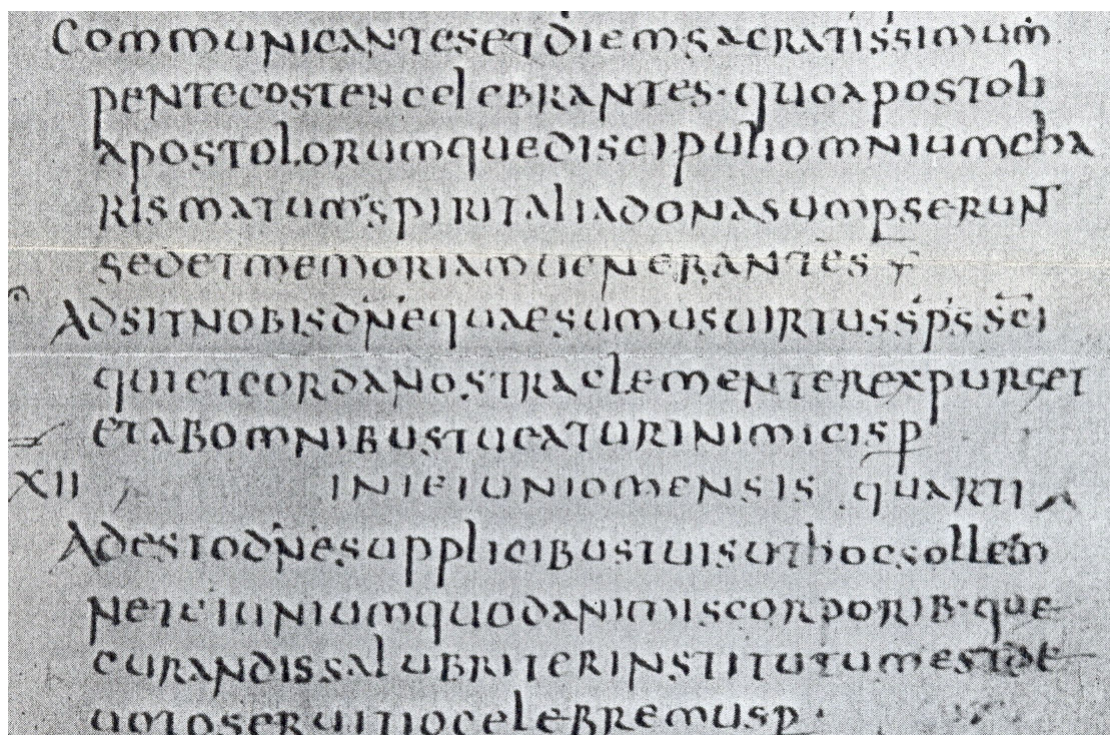
b) Takozvani sakramentar iz Verone

Takozvani *Sakramentar iz Verone* (poznat i pod imenom *Leonov sakramentar*) zapravo i nije sakramentar nego zbirka takvih *libellusa*.¹⁶ Neki je zaljubljenik rimske liturgije sabrao *libelluse* iz lateranskog arhiva i prepisao ih. Njima se u početku služio papa, a kasnije rimski svećenici po "titulima". Zbirka je nastala između 561. i 574., a primjerak koji je do nas dospio pisan je između 600. i 625. godine. Budući da je to, kako rekosmo, zbirka starih *libellusa*, sigurno sadržava još puno starije molitvene obrasce. Ova je knjiga pronađena je u 1713. st. u Veroni, pa joj otud ime. Prvo kritičko izdanje priredio je biskup Giuseppe Bianchini 1735. Naglašavamo da ova knjiga nikada nije služila kao oltarna knjiga (za upotrebu u liturgiji), nego je to bila privatna zbirka *libellusa* koji su se nekoć upotrebljavali u Rimu. Iako je ova knjiga dugo vremena bila pripisivana papi Leonu Velikom, sigurno je da je da ona sadrži molitve nekoliko papa. Materijal je raspoređen po mjesecima, ali joj nažalost nedostaju prva tri mjeseca, tako da započinje od mjeseca travnja. Nadalje, ne može se reći da bi sakramentar iz Verone bio izvor za Gelazijev i Grgurov sakramentar. Sva su tri sakramentara, naime, crpila građu iz istih *libellusa*, koji su nam, nažalost, nedostupni. Zanimljivo je da se pažljivom kritikom teksta mogu otkriti različiti izvori iz različitih vremena.

---

¹⁵ Poznato je pravilo *lex orandi – lec redendi*. Kako Crkva moli, tako i vjeruje. Zato je bilo veoma važno da molitve budu pravovjerne

¹⁶ L. C. MOHLBERG (prir.), *Sacramentarium Veronense*, Herder editrice e libreria - Roma, 1978. (= Ve)

Communicantes, et diem sacratissimum Pentecosten cele-	224
brantes, quo apostoli apostolorumque discipuli omnium charis-	
matum spiritualia dona sumpserunt: sed et memoriam uenerantes.	
Adsit nobis, domine, quaesumus, uirtus spiritus sancti, qui et	225
corda nostra clementer expurget, et ab omnibus tueatur inimicis:	
per.	
XII. IN IEIUNIO MENSIS QUARTI	
Adesto, domine, supplicibus tuis, ut hoc sollemne ieiunium,	226
quod animis corporibusque curandis salubriter institutum est,	
deuoto seruitio celebremus: per.	

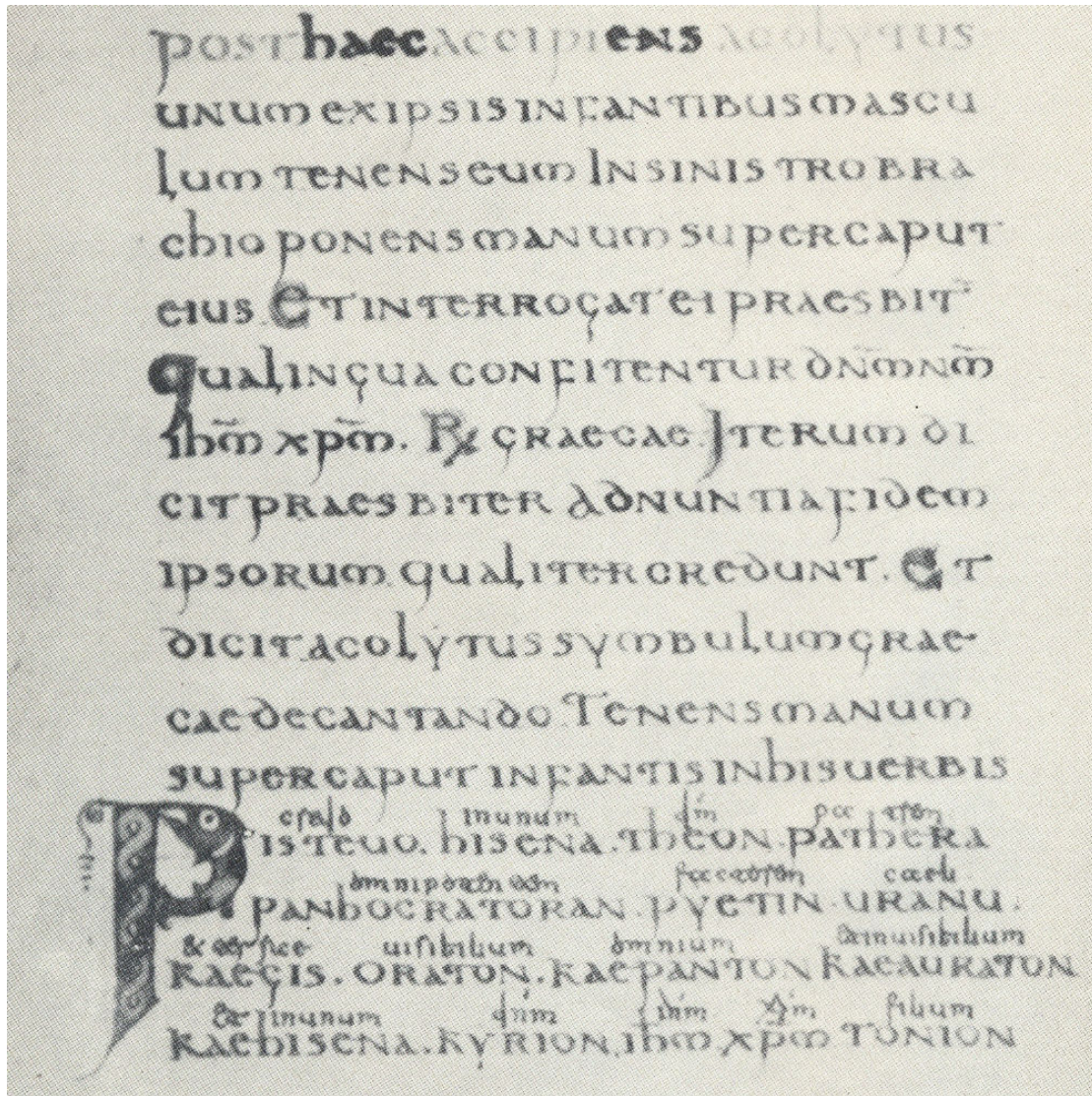
Fotokopija dijela jednoga lista i kritičko izdanje istog odlomka. Molitve se u kritičkom izdanju označavaju rednim brojevima, a ne stranicama (kao što se i biblijski tekstovi ne označavaju stranicama, nego glavama i recima)

c) Gelazijev sakramentar

Ovaj je sakramentar nastao oko 750. g. u mjestu Chelles u današnjoj Francuskoj.¹⁷ Sačuvan je samo jedan primjerak. Sakramentar je prijepis jednog još starijeg kodeksa pisanog između 628. i 715. godine, a koji se zagubio. Sadržava djelomično veoma stare molitve dijelom i iz 5. st. Pronađen je u Rimu, a prvo kritičko izdanje priredio je kardinal *Tommasi* 1680.

¹⁷ L. C. MOHLBERG (prir.), *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Casa editrice Herder - Roma, 1981. (= GeV)

- 311 *Post haec accipiens acolytus unum ex ipsis infantibus masculu-
 lum, tenens eum in sinistro brachio, ponens manum super caput eius.
 Et interrogat ei praesbiter: Qua lingua confitentur dominum nostrum
 Iesum Christum? Respondet: Graecae. Iterum dicit praesbiter: Ad-
 nuntia fidem ipsorum qualiter credunt. Et dicit acolytus symbolum
 Graecae decantando, tenens manum super caput infantis, in his uerbis:* 27
- 312 *Credo in unum deum patrem omnipotentem, factorem
 Pisteuo . hisena . theon . pathera panhocratoran . pyetin .
 caeli et terrae, uisibilium omnium et inuisibilium. Et
 uranu . kaegis . oraton . kaepanton . kaeauraton kae* 33

4 christian(e auf Rasur) 19 (con auf Rasur) didit 22 pote(st auf Rasur)
 31 Der lateinische Text des Symbolums ist in Minuskel interlinear zwischen den griechischen
 geschrieben. Nach den einzelnen Gliedern sind in lateinischen Text Zeichen, d.h. senkrechte und
 waagrechte Striche, ofters in dieser Form I eingeritzt, vgl. fol. 2 32 (P Zierbuchstabe
 aus Flechtwerk und einem Fisch) isteuo

(Fotokopija stranice Gelazijevog sakramentara koja donosi grčki tekst Vjerovanja pi-
 san latinicom, a između redaka latinski prijevod. Ispod toga je kritičko izdanje.)

Za razliku od Veronskog sakramentara, Gelazijev se sakramentar pravi sakramentar, tj. koristio se kao liturgijska knjiga. Sadrži misne molitve, obrede ređenja svećenika i đakona, liturgiju katekumenata, red pokore, krštenja, posvete crkve, davanje "nižih redova", posvete djevica... Sakramentar je podijeljen u 3 knjige:

Prva knjiga sadržava misne formule za "jaka" liturgijska vremena (osim došašća): Božić, korizma, vazmeno vrijeme, i k tomu još neke obrasce kao: ređenje svećenika i đakona, obredi katekumenata, red pokore, posveta crkve, davanje "nižih redova", posveta djevica...

Druga knjiga sadrži misne molitve za spomendane svetaca (*Orationes et preces de natalitiis sanctorum*), kao i formule za nedjelje došašća

Treća knjiga: Orationes et preces cum canone per dominicis diebus.

Ovom su se knjigom najvjerojatnije služili rimski prezbiteri,¹⁸ ali i papa, dok se istovremeno se za papinsku liturgiju koristio i Grgurov sakramentar. Gelazijev sakramentar se najviše koristio u obnovi sadašnjeg misala, jer sadrži stare i veoma kvalitetne molitve.

d) Grgurov sakramentar

Kao što, očigledno, Gelazijev sakramentar nije napisao isključivo papa Gelazije, tako ni Grgurov sakramentar nije djelo isključivo pape Grgura, iako se, očito u njemu nalaze i njegove molitve. Sačuvan je u mnoštvu rukopisa.¹⁹ Najstariji sačuvani rukopis nastao je 811.-812. godine, dok je prva redakcija ovog sakramentara bila napisana oko 625.-638. Prilično je skladno raspoređen: nije podijeljen na 3 knjige kao Gelazijev sakramentar, nego su blagdani i spomendani svetaca uvršteni u liturgijska vremena. Možemo vidjeti npr. naslov: *Dominica I-IV post natalem s Laurentii; Dominica I-VIII post dedicationem basilicae S. Angeli*. Ovaj je sakramentar siromašniji predslavljanima i umetcima za kanon (*Hanc igitur*), a smanjen je i izbor molitava za pojedine mise. Ovom se knjigom očigledno služio rimski biskup, što se vidi iz naznaka za tzv. *stationes* (postaje) za papinu liturgiju: papa bi po točno određenom rasporedu svake godine na određeni dan slavio misu u nekoj od rimskih crkava, npr.: *VIII KALENDAS IANUARIAS ID EST XXV DIE MENSIS DECEMBRIS. NATALE DOMINI AD SANCTAM MARIAM MAIOREM*. Taj je običaj i danas djelomično sačuvan, a naznake postaja možemo vidjeti u misalima starijim od 1969.

---

¹⁸ Francuski liturgičar Chavasse smatra da je Gelazijev sakramentar bio liturgijska knjiga crkve svetog Petra u Okovima, jedne od 25 rimskih titularnih crkava.

¹⁹ DESHUSSES, J. (prir.), *Le sacramentaire Grégorien, 1 Le Sacramentaire, Le Supplément d'Aniane*, Fribourg, 1979. (= GrH; GrP; GrA).

Sakramentar je vjerojatno sastavljen sredinom 7. st. Otkud u Rimu dva sakramentara u isto vrijeme (Grgurov i Gelazijev)? Većina liturgičara smatra da je Gelazijev sakramentar bio namijenjen rimskim svećenicima, a Grgurov za papinsku liturgiju. Neki liturgičari (naravno, francuski!) tvrde da Gelazijev sakramentar i nije rimska liturgijska knjiga, nego da je nastao u današnjoj Francuskoj, tako da bi Grgurov sakramentar bio prvi rimski sakramentar. Karlo Veliki je poslao benediktinca *Paola Dakona* da od *pape Hadrijana* zatraži jedan sakramentar za franačke krajeve. Htio je uvođenjem rimske liturgije potisnuti galsku liturgiju i tako učvrstiti jedinstvo svojega carstva. Papa Hadrijan (785.-786.) doista je po opatu Ivanu iz Ravenne poslao Grgurov sakramentar. Otada se ova verzija i zove *Sacramentarium Gregorianum Hadrianum*.

Supplementum. Grgurov je sakramentar bio sastavljen za papinsku liturgiju, no nedostajali su mu mnogi obrasci koji su bili potrebiti za druge Crkve, osobito obrasci za nedjelje poslije Duhova. Zato je u Franačkoj državi nastao *Supplementum* (Dodatak),²⁰ koji se po prvoj riječi naziva i *Hucusque*. Donedavno se smatralo da ga je sastavio tajnik Karla Velikoga, *Alkuin*, a novija ga istraživanja pripisuju *Benediktu iz Aniane-a*. *Supplementum* sadržava mnoge nedjeljne formulare, različite zavjetne mise kao i mnoga predslovlja.

Sacramentarium Gregorianum Paduense (pronađen u Padovi) je jedna verzija Grgurovog sakramentara, ali stručnjaci nisu složni u ocjeni da li je on stariji od Hadrijanove verzije.

e) Gelazijevi sakramentari VIII. stoljeća

U Franačkoj je državi uskoro nastao pravi procvat liturgijskih knjiga ovog imena. Njihova je osobitost da slijede strukturu Grgurovog sakramentara, a uzimaju molitve iz Gelazijevog; a kad se uzimaju obrasci iz Grgurovog, oni se nadopunjavaju obrascima iz Gelazijevog. Najznačajniji predstavnici su *Sakramentari iz Gellone-a, Angoulême-a, Sv. Gala, Rheinau-a, Monze; Sacramentarium Triplex...*

f) Lekcionari (knjige čitanja)

U počecima bi biskup jednostavno određivao čitaču koje odlomke treba čitati i to izravno iz Biblije. Kako je vrijeme improvizacije prolazilo, tako se uskoro na marginama (rubovima) Biblije počelo označavati koje se odlomke treba čitati određenog dana. Te su se oznake nazivale *capitularia*. Tako se malo po malo ustalio određeni red čitanja. To se uskoro pokazalo nedovoljno praktičnim pa su nastali tzv. *comes ili liber comitis*, posebne knjige u kojima su naznačena čitanja za cijelu liturgijsku godinu i to tako da su se navodili prvi i zadnji reci, npr.:

---

²⁰ Ova je knjiga nastala na temeljima drugih postojećih liturgijskih knjiga kao što je jedna stara verzija Grgurovog sakramentara, Alkuinov misal (za zbirku zavjetnih misa), neki galski izvori...

AD SANCTAM MARIAM. Lectio epistolae beati Pauli apostoli ad Titum: Carissimi, apparuit gratia Dei, Salvatoris nostri... usque haec loquere et exortare in Christo Iesu Domino nostro.

Bio je to jedini način, jer tada još nije postojala podjela biblijskih knjiga na poglavlja i retke. Danas bi se to ovako napisalo: *Božić, kod sv. Marije Velike: Tt 2,11-15*. Bilo je preskupo *prepisati* cijelo čitanje, tako da je uz *comes* bilo potrebno imati pri ruci i Bibliju iz koje se onda naznačeni tekst i čitao.²¹ Tek su se kasnije izdavali *lekcionari* u kojima su se donosili cjeloviti tekstovi. Ovisno o sadržaju nazivali su se *evanđelistari* (zbirka evanđelja) i *epistolari* (zbirka poslanica).²²

g) Antifonar

Uz lekcionar javlja se i knjiga koja sadrži antifone za misu i za časoslov. Najstariji su iz 8. st. i sadrže i tekst, a određene primitivne note za pjevanje (tzv. neume) zapisuju se tek od 9. st. U redovnički su zajednicama to bile knjige velikih dimenzija, tako da je u koru mogla biti samo jedna takva knjiga iz koje su onda mogli svi pjevati.

h) Ordines

Za bogoslužje nije dovoljno da biskup ima *sakramentar* za molitve, čitač *lekcionar*, a pjevač *antifonar* (knjiga antifona koje se pjevaju), nego je potrebno imati i *red*, tj. neku strukturu, obred, ceremonije liturgijskih čina. Takve se knjige latinski nazivaju *ordo* (množina *ordines*).

Ordines Romani je najstarija zbirka obreda. Potječe iz 7. i 8. st. Nastala je tako da je neki poklonik rimske liturgije jednostavno zapisao papinsku liturgiju kako ju je on vidio. Dakle, to nije bila knjiga kojom bi se papa služio, nego je nastala na osnovu žive papinske liturgije. Ova je knjiga kasnije postala predloškom drugih liturgijskih knjiga. Prvo je izdanje priredio *Casander* 1558.-1561., a nakon toga su uslijedila i druga izdanja. Zadnje kritičko izdanje u 10 svezaka priredio je *Andrieu* 1931-1961, a sadrži 50 *ordines-a*, kao npr. papinska i biskupska misa, obredi krštenja, uređenje pjevanja i čitanja, red monaške liturgije, ređenja, krunjenje cara, itd. Donosimo, ilustracije radi, dio 5. reda:

32. Deinde diaconus, osculans pedes pontificis, petitaque benedictione, venit ante altare et, osculans evangelium, levat in manus suas codicem in quo lecturus est et partem eius in dextero humero ponens, vadit ad ambonem. Et procedunt ante ipsum duo subdiaconi, cum duobus turibus sive uno, levantes timiamaterium de manu

---

²¹ Poznate su *Comes* iz Würzburga (oko 600.-650. godine), iz Murbacha, iz Corbie, *Alcuinov comes*, itd.

²² Iako i danas imamo posebno i skupo izdanje evanđelistara (samo evanđeoskih tekstova za čitanje u misi) ipak se sve više stavlja u pitanje opravdanost prakse da se u liturgiji nejednako vrednuju različite biblijske knjige.

subdiaconi sequentis, mittentes incensum, et duo acoliti portantes cereostata, venientes ante ambonem, dividuntur a se et transeunt subdiaconi et diaconus cum evangelio per medium eorum.

33. *Subdiaconi autem duo cum turibulis ante evangelium in ambonem ex una parte ascendentes et ex altera parte statim descendentes redeunt stare ante gradum descensionis ambonis.*

34. *Ille autem absque timiamaterio vertens se ad diaconum porgit ei brachium suam sinistrum, in quo ponit evangelium, ut manu subdiaconi aperiat ei locus in quo signum lectionis positum fuerit.*

35. *Inventoque loco lectionis, ascendit in ambonem in superiorem gradum et dicit: Dominus vobiscum. Resp.: Et cum spiritu tuo. Quo audito vertit se pontifex et omnis sacerdotalis gradus sive omnis populus fidelis ad orientem. Et postquam dixerit diaconus: **Sequentia sancti evangelii secundum Lucam, sive Marcum**, et reliqua, facit crucis signum in fronte sua idem diaconus et in pectore similiterque episcopus et omnis populus et revertuntur ad evangelium.*

i) Pontifikali

Pontifikal je liturgijska knjiga koja sadrži *formule i obrede* pridržane biskupu. Naime, obrasci molitava nalazili su se u sakramentarima, a sami obredi u *ordines*. Podsjećamo da *ordines* marljivo zapisuje obrede, a molitve su često puta samo naznačene (obično prvih nekoliko riječi). Uskoro se osjetila potreba da se te dvije knjige (*sakramentari i ordines*) za potrebe biskupske službe ujedine u jednu knjigu. Tako nastaju pontifikali.

*Pontificale Romano-Germanicum (Rimsko-germanski pontifikal).*²³ Sastavljen je u Mainzu oko 950. u opatiji sv. Albana. Prvi puta ga objavljuje Hottorp 1568, a najnovije kritičko izdanje priređuje Vogel-Elze 1963-1972. Ovaj pontifikal molitve uzima uglavnom iz *Gelazijeva sakramentara*, a obrede iz *Ordines Romani*. Dakle, uz obrede se donose i molitve, ali i poučni dijelovi kao nagovori, tumačenja, uvodi. Kako se iz samog imena vidi, ovaj je pontifikal zapravo germanška prilagodba rimske liturgije i u tome je veoma uspio. Upotreba ove knjige bila je veoma raširena i njezin je ugled bio velik. Ona je temelj svih ostalih pontifikala, sve do danas. Kad je taj pontifikal kasnije dospio u Rim koji je u to vrijeme bio liturgijski dekadentan, Rim je u njemu prepoznao svoju liturgiju i prihvatio ga. Donosimo početak obreda ređenja prezbitera, đakona ili subđakona. Vidljive su i rubrike i dio koji se govori. Nadalje, ovo kritičko izdanje donosi tekst u dva stupca prema dvije obitelji izvora koje su označene skraćenicama.

---

²³ C. VOGEL – R. ELZE (prir.), *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle. Le Texte I*, Biblioteca apostolica Vaticana, 1963.

XVI. [Ordo qualiter in romana ecclesia presbiteri, diaconi vel subdiaconi eligendi sunt].

B C D G K L T V

Ordo qualiter in romana ecclesia presbiteri, diaconi vel subdiaconi eligendi sunt.

1. Mensis primi, quarti, septimi et decimi, sabbatorum die in duodecim lectionibus ad Sanctum Petrum ubi missae celebrantur, postquam antiphonam ad introitum dixerint, data oratione, annuntiat¹ pontifex in populo² dicens³:

15

20

25

A

Ordo qualiter in romana ecclesia diaconi, presbiteri eligendi sunt.

1. Mense primo, quarto, septimo et decimo, sabbatorum die in XII lectionibus ad Sanctum Petrum, postquam antiphonam ad introitum dixerint, data oratione et expletis omnibus ex more, veniat archidiaconus et offerat eum pontifici qui ordinandus est, ita dicendo:

*Postulat mater ecclesia catholica ut hunc praesentem subdiaconem ad onus diaconii*⁴ [vel ?] presbiterii ordinetis.

Interrogat [pontifex]⁵:

Scis illum dignum esse?

Respondit offer[ens?]⁶:

Quantum humana fragilitas nosse sinit, et scio et testificor ipsum dignum esse ad huius onus officii.

XVI. Mss.: A, f. 8^r-13^v; B, f. 85^v-88^r; C, f. 5^v-9^r; D, f. 4^v-7^v; G, f. 15^v-18^r; K, f. 20^v-23^r; L, f. 27^r-31^r; T, f. 41^v-43^v; V, f. 4^r-7^r.

Éd.: MORIN, *De sacr. ord.*, pp. 260-262 (diacre et prêtre d'après *Alexandrinus* 173); ASSEMANI, *Cod. lit.*, t. VIII, pp. 139-145. — MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. I, c. VIII, art. XI, *Ordo VIII*; éd. cit., t. II, pp. 51-63 (du psalmiste au prêtre; d'après *Parisinus* 820 et *Vindocin.* 14). — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 90-95; éd. 1610, col. 100-104; éd. 1677, pp. 705 H-708 B.

1. ¹ annuntiat G L. — ² populum K L. — ³ dicens <ter> B K L. — ⁴ diac] lacuna in textu A; diac[onii] [vel ?] restitui. — ⁵ pontifex] lacuna in textu A; pontifex] restitui. — ⁶ offer] lacuna in textu A; offer [ens?] restitui.

XVI. Parmi les sources principales de notre *Ordo* figurent l'*Ordo XXXIV* (rituel romain ancien des ordinations: acolyte, sous-diacre, prêtre, évêque; ANDRIEU, III, 603-613) et l'*Ordo XXXV* (remaniement de l'*Ordo* précédent: lecteur, acolyte, sous-diacre, diacre, prêtre, évêque; ANDRIEU, IV, 33-46). Se reporter aux commentaires donnés par M. Andrieu aux endroits indiqués.

1. *Pontif. rom. XIIe s.*, IX, 1-5 (ANDRIEU 130).

Rimski pontifikal iz 12. st. U 11. i 12. st. u Rimu nalazimo više pontifikala koji se temelje na *Rimsko-germanskom pontifikalu*. Ovi pontifikali ga pojednostavljaju, ispuštaju neke tipično germanske obrede kao i one koji su u međuvremenu postali neaktualni. Zadnji je izdavač ovog pontifikala *Andrieu g.* 1938.

Pontifikal Rimske kurije sastavljen je početkom 13. st. za Inocenta III.

Pontifikal Vilima Duranda (Gulielmi Durandi). Durand je bio biskup u mjestu Mende u Francuskoj koncem 13. st. u vrijeme avinjonskog sužanjstva, kada su pape sa sobom ponijele *Pontifikal rimske kurije* s početka 13. st. Durand se poslužio svim dotad poznatim pontifikalima i sastavio pontifikal koji je bio jasan i pregledan, tako da je doživio veliki uspjeh. U svom je polazištu rimski, ali je obogaćen mnogim mjesnim običajima.

Latinski pontifikal iz 1972., objavljen je na hrvatskom 1988. Drugo tipsko izdanje priređeno je devedesetih, a hrvatski je prijevod u pripravi.

j) Misali

Do sada je za misu bilo potrebno više knjiga: sakramentar, lekcionar i antifonar. To je bilo dosta nepraktično. Osim toga u 12 st. već je bilo teško naći neki sakramentar, pa u 13. st. dolazi do pravog procvata misala, latinski *Liber missalis*, *Missale*, *Missale plenarium*. To su knjige koje sadržavaju sve potrebno za misu: molitve, čitanja i antifone.²⁴ Misali se javljaju zbog svoje praktičnosti, a i zbog toga što se mise sve više služe *privatno*, pa onda nema uza se ni čitača ni pjevača, nego sve čita sâm - iz jedne knjige. Makar to zvuči neobično, pojava misala označava sve dublju dekadenciju bogoslužja. Više nema govora o zajedničkom slavljenju mise. Čak kad je bilo poslužitelja i vjernika u slavlju mise, svećenik je ipak morao izgovoriti sve dijelove mise. Četiri su, dakle, uzroka pojave misala:

- razvoj privatnih misa,
- obveza svećenika da izgovori sve dijelove mise, iako su na misi sudjelovali pjevači,
- činjenica da je župnik bio udaljen od liturgijskih sjedišta gdje bi imao na raspolaganju sve liturgijske knjige te
- Utjecaj određene pobožnosti svećenika koji nije htio biti "ometan" i koji nije htio ništa ispustiti.

Misali uglavnom preuzimaju formulare (obrasce) iz *Grgurovog sakramentara i Supplementuma*. Osobiti širitelji misala bili su franjevci koji su bili putujući propovjednici. Jedan od najpoznatijih misala bio je *Missale secundum consuetudinem curiae Romanae* iz 1474. Taj je misal već 1483. preveden na hrvatski i kao prva knjiga tiskana na hrvatskom jeziku izdan glagoljicom pod imenom *Misal po zakonu rimskoga dvora*. Pretisak ove knjige priređen je u Zagrebu 1971.

---

²⁴ Najstariji "misali" bili su zapravo neka vrsta libellusa: za pojedini blagdan neki bi revni svećenik zapisao na jednom mjestu sve što treba za određenu misu: antifone, molitve, čitanja, nešto slično kao što se danas tiskaju "vodiči" za neka posebna slavlja.

k) Rituali (obrednici)

Za razliku od pontifikala obrednik je u pravilu knjiga kojom se služi svećenik u svim izvanmisnim slavljinama. Zanimljivo je da već 4. Toledski sabor (633.) propisuje da svećenik, prije no što preuzme neku župu, treba primiti od biskupa *Officiale libellum* da bi mogao ispravno slaviti sakramente. Međutim obrednik u pravom smislu riječi susrećemo tek u 12. st. (za potrebe samostanâ). Najstariji je *Rituale S. Floriani*. Pastoralni će kler dobiti svoj obrednik 1555.: *Sacerdotale iuxta S. Romanae Ecclesiae...* od Castellanija. Poslije Tridentskog sabora pojavio se Obrednik 1614., a sadržavao je sve izvanmisne obrede (sakramentalne i nesakramentalne) koje je mogao slaviti svećenik.²⁵ Poslije 2. Vatikanskog sabora pojavile su se odijeljene knjige svih sakramentalnih i nesakramentalnih obreda.

l) Kalendar

Kalendar je liturgijska knjiga koja je važna za liturgijska slavlja i spomendane. Pojedina je Crkva u posebnu knjigu upisivala dane smrti svojih mučenika nazivan *dies natalis - rođendan* (za nebo). Kalendar mogu biti veoma zanimljivi za identifikaciju neke mjesne Crkve koja slavi svoje svece i svoje posebne blagdane. Najstariji rimski liturgijski kalendar nastao je u vrijeme papa Malchiada (+314.). Stari su nam kalendar danas polazišta za liturgijska istraživanja i za povijest liturgije.

m) Martirologiji

U počecima je to bila mjesna bogoslužna knjiga. Donosi popis mjesnih mučenika, dan njihova spomena te kratku napomenu o krepostima mučenika te o načinu i mjestu mučenja. U samim počecima nije baš bila jasna razlika između kalendara i martirologija. Martirologij kasnije nastoji obuhvatiti i svece iz drugih Crkava. Najstariji je *Jeronimov martirologij* iz druge polovice 5. st. Martirologiji su kasnije postali liturgijske knjige jer su se u samostanima čitali u sklopu bogoslužja časova. Nakon liturgijske reforme 2. Vatikanskog sabora ispali su iz liturgijske uporabe, tako da je to zapravo jedina liturgijska knjiga koja nije reformirana.

---

²⁵ Zadnje izdanje toga obrednika je iz 1925.: *Rituale Romanum Pauli V Pontifici Maximi jussu editum, aliorumque pontificum cura recognitum atque auctoritate Ssmi D. N. Pii Papae XI ad normam Codicis juris canonici accomodatum*. Editio prima juxta typicam, sumptibus et typis Friderici Pustet S. Sedis Apostolicae et Rituum congreg. typographi, Ratisbonae, 1925. Hrvatski se prijevod pojavio 1929.: *Rimski obrednik izdan po naredbi pape Pavla V. i pregledan brižljivošću drugih papa a oblašču svetoga G. N. pape Pija IX, udešen prema Zakoniku kanonskoga prava, po tipskom izdanju rimskom, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1929.* Međutim, naša je biskupija uvijek imala is svoje vlastite obrednike.

2	Sexto Nonas Mártii. Luna ...											E	xxix					
a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	p	q	r	s	t	u
3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
A	B	C	D	E	F	F	G	H	M	N	P							
22	23	24	25	26	27	26	27	28	29	1	2							

Romæ, via Latína, sanctórum Mártýrum Jovíni et Basiléi, qui passi sunt sub Valeriáno et Galliéno Imperatóribus.

Item Romæ plurimórum sanctórum Mártýrum, qui sub Ale-xándro Imperatóre et Ulpiáno Præfécto, diu cruciáti, ad extrémum capitáli senténtia damnáti sunt.

Cæsaréæ, in Cappadócia, sanctórum Mártýrum Lúcii Epíscopi, Absalónis et Lórgii.

In Portu Románo sanctórum Mártýrum Pauli, Heraclíi, Secun-díllæ et Januáriæ.

In Campánia commemorátio sanctórum octogínta Mártýrum, qui, cum nollent carnes immolátas comédere nec caput capræ adoráre, a Longobárdis sævíssime cæsi sunt.

Lichféldiæ, in Anglia, sancti Ceáddæ, Epíscopi Merciórum et Lindisfarnórum, cujus præcláras virtútes sanctus Beda Venerábilis commémorat.

(Dio Rimskog martirologija za dan 2. ožujka)

IV. PRIKAZ ZAPADNIH NERIMSKIH OBREDA

1. Galski obred

Galski se obred razvijao na području Galije (današnje Francuske). Svoje zlatno doba ova liturgija doživljava u 5. i 6. st. Najznačajnija osoba iz toga vremena jest biskup Cezarije iz Arlesa. Međutim, nije se uspjela do kraja razviti. Ova liturgija praktički nestaje s Karlom Velikim koncem 8. st. kada je uvedena rimska liturgija. Tri su teorije o podrijetlu galske liturgije.

Efeška teorija uzima u obzir da su dva značajna lionska biskupa, *Potin i Irenej*, bili iz Efeza, pa su oni, prema tome, ponijeli i elemente efeške liturgije u Galiju. Vjerojatnije je ipak da je Lyon bio više priklonjen Rimu negoli Efezu, kako se vidi u glasovitoj raspravi o datumu Uskrsa 180. godine, kad je Irenej Lion-

ski podržavao papu Viktora te ga u isto vrijeme odgovorio od nakane da ekskomunicira maloazijske kvatuordecimanske Crkve.

Milanska. Milano je u 4/5 st. bio značajno administrativno središte, pa neki smatraju da je u njemu izvor svih zapadnih nerimskih obreda. U galskoj liturgiji ima nekih očito istočnjačkih elemenata, a kako se u Milanu osobito dugo bio zadržao grčki jezik, to bi bio dokaz da je Milano imao na galski obred presudan utjecaj.

Rimska. Prema ovoj teoriji galska liturgija bi zapravo bila stara rimska liturgija, samo što se rimska liturgija koncem 4. st. jako reformirala, a u drugim krajevima ostala kakva je bila. Ova teorija izgleda vjerojatna ako se uzme u obzir da su sve zapadne Crkve primile kršćanstvo preko Rima. Treba naime razlikovati ovisnost kerigmatskog reda od ovisnosti juridičko-disciplinskog reda. O ovoj prvoj ovisnosti svih zapadnih Crkava o Rimu svakako možemo govoriti, ali bez juridičko-disciplinske ovisnosti u današnjem smislu. Tako se moglo dogoditi da se rimska liturgija u Galiji obogaćivala istočnjačkim ili milanskim elementima. Najpoznatije liturgijske knjige ovog obreda danas dostupne su *Missale Gothicum*, *Missale Galicanum vetus* iz 7. st. i *Missale Bobbiense* iz 8. st.

Evo pokušaja rekonstrukcije euharistije u galskoj liturgiji.

- Antiphona ad praelegendum.
  - diaconus dicit: *silentium facite*
  - *dominus sit semper vobiscum*
  - Trisagion (graece et latine)
  - Kyrie (cantatus a tribus pueris)
  - *Benedictus (vocatus prophetia)*
  - Collectio post prophetiam
  - Lectio prophetica ex AT
  - Benedictiones Psalmus?
  - Lectio apostolica, ex epistolis Apostolorum
  - Lectio evangelica
  - Homilia
  - Preces fidelium
  - Collectio post precem
  - Dimissio cathecumenorum et poenitentium
  - Diaconus dicit: *silentium facite*
  - Processio offertorialis
  - Praefatio
  - Colectio sequitur
  - Diptica
  - Collectio post nomina
  - Collectio ad pacem
  - Osculum pacis
- ANAPHORA EUCHARISTICA
- Dialogus
  - Contestatio vel Immolatio missae
  - Sanctus-Benedictus
  - Post sanctus
  - Missa secreta (narratio institutionis)
  - Post secreta vel post misterium
  - Fractio panis
  - Oratio dominica
  - Benedictio populi
  - Diaconus invitat ad communionem
  - Antiphona *Ad accedentes* (ps. 33)
  - Post eucharistiam
  - Collectio
  - Consumatio missae.

2. Hispanski (španjolski) ili mozarapski obred

Obred je povezan s galskim i afričkim. Zlatno doba mu je bilo u 6. i 7. st. Crkveni život je bio veoma živ. Tako je npr. u 6. st. na hispanskom poluotoku bilo čak 15 pokrajinskih sabora! U to su vrijeme hispanske Crkve imale euharistijske molitve s promjenjivim dijelovima za svaki dan! Pape Ivan X. (914-928) i Aleksandar II. (1061.-1063.) postavljali su u pitanje pravovjernost hispanske liturgije želeći je dokinuti. Nakon oslobođenja od Arapa u Kataloniji je pod utjecajem benediktinaca uvedena rimska liturgija, a papa Grgur VII. (1073-1085) je konačno zabranio hispansku liturgiju. Očigledno se i ovdje političkom jedinstvu htjelo nametnuti i liturgijsko jedinstvo.

Toledo je tek 1085. oslobođen od Arapa i kralju Alfonsu su u osvajanju grada pomogli kršćani koji su tu živjeli pod Arapima (= *mozarabi*), pa im je kralj nakon pobjede dao povlasticu da se i dalje mogu služiti svojom hispanskom-mozarapskom liturgijom. Kasnije je bilo pokušaja da se u Toledo uguši ova liturgija, pa su mnoge liturgijske knjige zagubile. Koncem 14. st. te se knjige ponovno se otkrivaju tako da je ova liturgija ipak zadržala svoj kontinuitet.

Evo nekih liturgijskih knjiga ovog obreda: *Liber commicus* (knjiga čitanja), *Liber manuale* (molitve za euharistiju), *Antiphonarium*. Evo kako izgleda red mise (Toledo, 1991.-1995) u današnjem hispansko-mozarapskom obredu:

Ritus initiales

- Praelegendum
- Gloria
- Trisagion
- Oratio post Gloriam

(Haec omnia omittuntur in feriis totoius anni, et in Dominicis Quadragesimae)

Liturgia verbi

- Salutatio: *Dominus sit semper vobiscum*
- Prophetia
- Psallendum
- Conclusio passionis martyris
- Benedictiones
- Apostolus
- Evangelium
- Laudes

Praeparatio oblationum

- Sacrificium

Intercessiones sollemnes

- Oratio Admonitionis
- Doptyca pro Ecclesia
- Alia
- Alia Diptyca
- Oratio post Nomina

Signum pacis

- Oratio ad pacem
- Cantus ad pacem
- Signum pacis

Prex euhcaristica

- Dialogus introductiorius
- Illatio
- Sanctus
- Oratio post Sanctus
- Narratio institutionis
- Oratio post pridie
- Doxologia conclusiva

Ritus communionis

- Professio fidei
- Cantus ad confractionem
- Fractio panis in novem partes divisa
- Ad orationem dominicam
- Pater Noster
- Sancta sanctis
- Comixtio
- Benedictio
- Cantus ad accedentes
- Communio
- Antiphona post communionem
- Completuria

3. Keltska liturgija

Slavila se od 6. do 9. st. u Irskoj, Engleskoj, Škotskoj i u dijelu Bretanje. Širili su je irski monasi i u ostalim dijelovima Europe. U osnovi je to rimska liturgija sa snažnim utjecajem galske i hispanjske liturgije. Evo jednog svjedočanstva iz 7. st: *Britanes, toto mundi contrarii, moribus Romani inimici, non solum in missa, sed in tonsura etiam...* Samo su dvije knjige sačuvane od ove liturgije: *Antifonar iz Bangora* (7. st.) i *Missale Stowe* (7/8. st.). Ova se liturgija ugasila i prije nego što se uspjela razviti. Zamijenjena je rimskom. Evo reda mise kako ga donosi navedeni *Missale Stowe*.

- (Littaniae) Oratio
- Gloria
- Oratio
- Epistola – Oratio
- Psalmus – (Oratio)
- Deprecatio S. Martini (litanijska molitva nalik molitvi vjernika)
- Evangelium – Oratio
- Credo
- Cantus offertorialis
- Oratio super oblata
- Praefatio – Sanctus
- Canon Romanus (s mnogim dodacima: litanijama, spomenima svetaca, molitvom sv. Ambrozija)
- Cantus ad fractionem – Fractio
- Pater noster – Embolismus
- Benedictio ad pacem – Cantus ad pacem
- Cantus ad comixtionem – comixtio
- Cantus ad communionem – communio
- Oratio gratiarum actionis

4. Ambrozijanski (milanski) obred

U sjevernoj je Italiji cvao liturgijski život, osobito u Akvileji, Ravenni i Milanu, a sačuvala se samo milanska liturgija, koja se danas slavi još u biskupijama Bergamo, Novara i Lugano. Po svoj je prilici upravo sv. Ambrozije dao snažan pečat milanskoj liturgiji. Ona je poprimila i neke bizantske elemente u vrijeme bizantske vlasti, kao što ima i galskih utjecaja, zahvaljujući provalama Langobarda. Bilo je pokušaja da se i ova liturgija dokine, a poslije Tridentskog sabora branio ju je najviše Karlo Boromejski, snažno dokazujući da ima tradiciju puno stariju od 200 godina (uvjet koji se postavljao za očuvanje neke nerimske liturgije). Od osobitosti spomenimo da ova liturgija ima psalme prema *Vetus latina*, krštenje je uranjanjem, došašće ima 6 nedjelja, dok korizma započinje prvom nedjeljom korizme. Najznačajnija liturgijska knjiga je svakako *Sacramentarium Bergomense* iz 850. godine. Osobitost ovoga obreda da se uz biblijska čitanja čitaju i otački spisi (hagiografska literatura), pa onda u tome smislu postoji određena tradicija i posebni lekcionari (slično kao što je u današnjoj službi čitanja Rimskog časoslova kao drugo čitanje uvršteno čitanje iz Otaca, iz saborskih dokumenata ili iz životopisa svetaca). Tu su još naravno, i antifonari, kao i misali tiskani od 15. st. Milanska liturgija ima i svoje *Ordines*

koji se, jasno, razlikuju od rimskih. Ovo je svakako najživlja nerimska liturgija na Zapadu s neprekinutom tradicijom od samih početaka. Sigurno je to važno i za opću Crkvu da se ne bi stvorio mentalitet kako je katolička liturgija nešto monolitno i nepromjenjivo. Upravo se u različitosti pokazuje bogatstvo Crkve. Evo kako izgleda današnji red mise prema ambrozijanskom Misalu iz 1981.:

Ritus initiales

- Ingressa (cantus)
- Incensatio (pro oportunitate)
- In nomine Patris et Filii...
- Salutatio
- Actus penitentialis
- Gloria
- Oratio super populum

Liturgia verbi

- Benedictio lectoris
- Prima lectio: Vetus Testamentum
- (Lectio passionis martyris in eius festivitate)
- Secunda lectio: Actus apostolorum, Epistulae Apostolorum
- Alleluia
- Benedictio diaconi
- Evangelium (incensatur pro oportunitate)
- Antiphona post Evangelium (dok se ona pjeva pripravlja se oltar)
- Oratio fidelium
- Oratio ad complendum

Liturgia eucharistica

- Ritus pacis (pro oportunitate).
Moguće ga je slaviti i prije pričesti
- Oblatio panis et vini, sive alia dona a fidelibus
- Sacerdos offert panem et vinum

- Incensatio altaris et donorum (pro oportunitate)
- Lotio manum
- Professio fidei

Prex eucharistica

- Prex e canone romano (ambrosiana)
- Prex eucharistica II, e missali romano
- Prex eucharistica II, e missali romano
- Prex eucharistica IV, e missali romano
- Prex eucharistica V, ambrosiana
- Prex eucharistica VI, ambrosiana

Ritus communionis

- Fractio panis dum canitur
confractorium
- Oratio dominica
- Oratio ad pacem
- *Pax et communicatio domini nostri Iesu Christi sit semper vobiscum*
- (Ritus pacis pro oportunitate)
- Communio
- Dum distribuitur sacra communio, canitur *Transitorium*
- Oratio post communionem

Ritus conclusionis

- *Dominus vobiscum*
- Kyrie (tribus vicibus)
- Benedictio
- Dimissio

5. Afrički obred

Obuhvaća područje sjeverne Afrike, ne računajući, naravno, Egipat. U ovom se obredu već koncem 2. st. koristio latinski jezik, dok će se to u Rimu dogoditi tek oko 380. Liturgijske knjige afričke liturgije nisu do nas došle. Neke liturgijske obrasce nalazimo u spisima afričkih sabora, kao i u tekstovima afričkih pisaca (Ciprijana, Optata Milevitanskog i Augustina). Provalom Arapa liturgi-

ja i cijela sjevernoafrička Crkva su praktički nestali.²⁶ Na osnovu očuvanih djela možemo samo pretpostaviti kako je mogao izgledati red mise:

- Ulazna procesija uz pjevanje psalma
- Pozdrav predvoditelja
- Čitanje iz SZ
- Psalam
- Čitanje iz NZ
- Evanđelje
- Čitanje "passio" mučenika
- Aleluja
- Propovijed
- Otpust katekumena
- Molitva vjernika
- Psalam za prikazanje
- Diptisi
- Molitva *post nomina*
- Obred mira
- Euharistijska molitva
- Lomljenje kruha
- Obred mira
- Pričest uz ps. 34 (33)
- Zahvalna molitva.

V. RIMSKA LITURGIJA SREDNJEG VIJEKA

1. Seoba rimske liturgije

Već je kralj Pipin 754. počeo uvoditi rimsku liturgiju u franačku državu, ali nije imao osobitog uspjeha zato što nije bilo dovoljno rimskih liturgijskih knjiga. Rimska se liturgija ipak polagano širila jer je ona po sebi ipak bila životnija od galske koja nije imala toliko karizmatskih liturgičara. K tomu su hodočasnici znali donositi rimske liturgijske knjige i počeli ih upotrebljavati. Tako je nastalo šarenilo: bilo je i rimskih i galskih knjiga. Karlo Veliki je kasnije pribavio *Grgurov* sakramentar, dodao mu *Supplementum* i dao da se prepíše u više primjeraka. Na taj je način sustavno širio rimsku liturgiju u svojoj državi.

Valja priznati da je rimska liturgija za franačku Crkvu značila obogaćenje, što se vidi na primjeru *postaja*. Kao što je u Rimu sustav postaja poslužio jačanju jedinstva rimske Crkve, isti se blagotvorni utjecaj očitovao i u drugim gradovima Franačke države gdje su postaje bile uvedene. S druge strane, rimska liturgija koja je po sebi bila suviše "razumska" i "hladna", bez smisla za dramatiku, u franačkoj državi bila obogaćena galskim i mozarapskim elementima, pa se kasnije – tako obogaćena – vratila u Rim. U ovim je elementima franački duh slijedio jeruzalemsku liturgiju osobito u obredima Velikog tjedna: procesija

---

²⁶ Doista su neistraživi putovi Gospodnji! Afrička je Crkva bila tako živa i tako cvatuća. I ne samo da je nestala ta liturgija, nego je kršćanstvo u potpunosti iskorijenjeno. Što onda reći za izvanredno bogate i slavne Crkve u Maloj Aziji, u Egiptu... Tko to može razumjeti? Možemo li se mi hvaliti da smo nešto bolji. Sjetimo se Isusovih riječi kako oni Galilejci koje je Pilat dao pobiti nisu nipošto veći grešnici od nas. sjetimo se kako Bog od "ovog kamenja može načiniti sinove Abrahamove". Neistraživi su putovi Gospodnji. Ne znamo zašto ovaj čovjek, ovaj narod ili ona Crkva – ljudski govoreći – doživi tragediju, a drugi ne.

sija s grančicama na Cvjetnicu, klanjanje križu na Veliki petak, paljenje vatre i uskrсне svijeće u vazmenoj noći. Franački su elementi u rimskoj liturgiji također mazanje kod ređenja te mnogi blagoslovi. Ovo se može zapaziti ako uspori li se *Ordines s PRG*.

2. Rimská liturgija zrelog srednjeg vijeka

Oton I. u 10. st. nalazi papinstvo u velikoj dekadenciji (bilo je to tzv. "mračno doba papinstva"). Zato on dovodi biskupe i nadbiskupe da urede rimsku Crkvu, a sredinom 11. st. izmjenjuje se 5 papa njemačkog podrijetla. Bilo je to vrijeme kada franačko-germanski elementi ulaze u rimsku liturgiju. Najbolji je primjer za to Rimsko-germanski pontifikal. Osobit utjecaj na rimsku liturgiju imao je poznati benediktinski samostan Cluny. Uvodi se dramatzacija u liturgiju.

Dolazak na papinsku stolicu Grgura VII. imalo je posebno značenje i za liturgiju. Naime, taj se papa osobito borio protiv laičke investiture (običaja da svjetovni vladari imaju utjecaja u biranju i postavljanju biskupa i papa). Zato Grgur VII. naglašava autonomiju pape i naglašava njegovu duhovnu vlast dobivenu od Krista. U tome smislu on povećava sjaj papinskih ceremonija, osobito se časte sveti pape, a papino se ime ubacuje u rimski kanon., a biskupi moraju polagati zakletvu vjernosti papi prije nego što budu zaređeni i uvedeni u službu.

Trinaesto je stoljeće za liturgiju bilo stoljeće sinteze. U Rimu se razvijala liturgija prilagođena papi i svećenicima u titulima (rimskim crkvama).²⁷ Kako je rastao papin ugled, tako je i širom zapadnog svijeta rastao ugled rimske liturgije. U ono vrijeme nije postojao liturzijski centralizam u smislu *obvezatnosti*. Radilo se samo o ugledu neke liturgije i o autoritetu pojedinih biskupa koji su propisivali određenu liturgiju na svom području. Kurijalnu rimsku liturgiju sistematizirali su Inocent III. (1298.-1216.) i Honorije III. (1216.-1227.). Rimsku su liturgiju tako zbog njezina ugleda prihvaćale i druge Crkve. za povijest je osobito značajno da rimsku liturgiju 1212. prihvatila katedrala *sv. Rufina u Asizu*, a s njom i novoosnovani franjevci. Oni su, istina, u tu liturgiju unosili i neke svoje elemente, ali su kao putujući propovjednici ipak rimsku liturgiju širili diljem ondašnjeg katoličkog svijeta.

Benediktinci su živjeli isključivo u samostanima i dobar dio svoga vremena posvećivali liturgiji, osobito službi časova koja je bila veoma bogata. Imali su i mnogo vrijednih liturzijskih knjiga. Franjevci koji su mnogo putovali nisu mogli sa sobom nositi sve te knjige zato su za misu uzimali jedinstvenu knjigu - *misal*, a za časoslov samo jednu knjigu - *breviarium* (*od brevis = kratak*), pri čemu su mnoge stvari pojednostavili. Takve su praktične knjige dobro došle

---

²⁷ Bilo je 25 takvih "titula", rimskih "župa" na kojima su službovali prezbiteri a koje je papa onda barem jedanput godišnje obilazio.

biskupijskom kleru koji je bio zauzet dušobrižništvom te nije imao vremena za benediktinsku službu časova.

Nažalost, ovi pozitivni elementi nose u sebi i klice dekadencije koja se najviše očituje u *individualizmu*, čemu pogoduju upravo ove *plenarne* (sveobuhvatne) knjige: misal i brevijar. Javlja se sve više privatna liturgija, ne samo u časoslovu, nego i u misama (kad sve u misalu piše, onda svećeniku nitko drugi i "nije potreban"), iako je Franjo (taj sveti čovjek!) već onda ispravno naučavao:

Potičem... da se u mjestima gdje borave braća slavi samo jedna misa na dan po uzoru svete rimske Crkve. Ako u mjestu ima više svećenika, neka svaki bude zadovoljan time da sluša slavljenje drugog svećenika, jer Gospodin naš Isus Krist ispunja i odsutne i prisutne koji su toga dostojni.

Euharistijska pobožnost sve više skreće prema *gledanju* i čašćenju posvećenih prilika, ali se gubi zdrava euharistijska pobožnost - pričest. U misu je uvedeno podizanje hostije da se narod može pokloniti, na što su zvona upozoravali one koji su bili izvan crkve. U srednjem vijeku oltar postaje *moćnik* (relikvijar), a kasnije u vrijeme baroka praktički postaje postolja za kipove svetaca, do te mjere da i danas kažemo "oltar sv. Antuna" što je liturgijski besmisleno. Usto se oltar postavlja na povišeno mjesto, udaljeno od naroda. Tako narod može tek *slušati* i iz daleka *posmatrati* bogoslužje koje slave profesionalci-klerici. Narod više ne razumije što se moli (liturgija je na latinskom), niti shvaća smisao obreda, pa se utječe privatnim pobožnostima čak i za vrijeme samog službenog bogoslužja (moljenje krunice, što se i danas može susresti), a pogotovo izvan bogoslužja (npr. križni put).

Formalizam se bogoštovlja osobito vidi na primjeru nekih srednjovjekovnih običaja, kao npr. *missa sicca* i *missa bifaciata ili trifaciata*, o čemu je već bilo govora u teologiji liturgije. Pokušaji „spašavanja“ pravog liturgijskog duha bili su već spominjano alegorijsko tumačenje mise, devocionalizam i pokret zvan *devotio moderna*.

VI. EXCURUSUS: NARODNI JEZIK U BOGOSLUŽJU U HRVATSKOJ

1. Djelo Ćirila i Metoda

Na istoku i zapadu prisutne su različite prakse u propovijedanju. Dok Istočni propovjednici u pravilu propovijedaju i slave liturgiju na narodnom jeziku, na Zapadu propovjednici u pravilu propovijedaju na narodnom jeziku, a liturgiju slave na latinskom. Ćiril i Metod dolaze s Istoka i normalno je da žele liturgiju i na Zapadu slaviti na narodnom jeziku.

Sveta braća Ćiril (rođen 814.) i Metod (rođen 826.) bili su sinovi visokog vojničkog i državnog dostojanstvenika u Solunu. Rodom su bili Grci i odrasli su u grčko-bizantskom rodoljublju. Već u mladosti učili su slavenski jezik, jer je solunska okolica bila slavenska. Od samog početka svog poziva braća su uspostavila tijesne duhovne i kulturne veze s patrijahalnom carigradskom Crkvom u kojoj su cvale razne kulturne djelatnosti i nje govala se misionarska poduzetnost. Oni su bili zaslužni za obraćanje panonskih Slavena pa i panonskih Hrvata kako to saznajemo iz Žitja sv. Ćirila.²⁸

Moravski knez Rastislav 826. godine ponudio je Bizantu politički savez i traži za uzvrat da mu pošalju misionare. Na čelu izaslanstva bili su braća Ćiril i Metod iz Soluna. Ćiril je za svoje buduće vjernike u Moravskoj napravio "alfabet". Smatra se da je to bio glagoljski alfabet koji je originalno pismo. Njima najviše pripadaju zasluge za uvođenje bogoslužja na narodni jezik u Slavena. Do tada su Slaveni bili podređeni latinima i bili su shvaćeni kao narodna skupina. Međutim, od tada oni su doživljavani kao jedna zajednica koja treba biti učlanjena u međunarodnu kršćansku obitelj. Ona bi trebala biti most za uspostavu jedinstva između Istoka i Zapada, zato svetog Ćirila i Metoda s pravom slavimo kao predstavnike općeg crkvenog jedinstva.

U svom radu nailazili su i na probleme, prvenstveno što se u kršćanskoj općini javila zavist prema Metodovom uspješnom radu, te su ga optužili kod pape Ivana VIII. da je sumnjive vjere i da je povrijedio običaj pradjedova koristeći se u bogoslužju nekim drugim jezikom, osim grčkim i latinskim. Metod je 880. pred Ivanom VIII. dokazao da on točno i ustrajno sačuvao i druge revno učio onoj vjeri koju sveta Crkva nalaže. Papa je prihvatio njegovu obranu i iste je godine odobrio slavensku liturgiju naglašujući da "nije zacijelo protiv vjere ili crkvene nauke pjevati misu ili čitati sveto Evanđelje ili božanski nauk Starog i Novog zavjeta, dobro preveden i protumačen, ili pjevati časoslov na slavenskom. Onaj koji je stvorio tri glavna jezika: hebrejski, grčki i latinski stvorio je i sve ostale na svoju hvalu i slavu."²⁹ Uočimo da su Ćiril i Metod došli s kršćanskog istoka, ali da su se u službi podvrgavali nadležstvu Svete stolice.

Doprinos ćirilometodske baštine u Hrvata je dvostruk. Doprinijeli su pokrštenju Hrvata i kao drugo, unijeli su u hrvatsku kulturnu baštinu glagoljicu. Najranija svjedočanstvo o ćirilometodskoj liturgijskoj tradiciji u Hrvatskoj daju papa Ivan X. (914-928) i Prva splitska sinoda (925).

2. Glagoljica i narodni jezik u Hrvatskoj

U vrijeme kneza Trpimira (845.-864.) osnovana je „hrvatska biskupija“ sa sjedištem u Ninu. Ninski je biskup bio „biskup sviju Hrvata“, na cijelom

---

²⁸ Josip BRATULIĆ (prir.), *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1992.

²⁹ Franjo ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, KS, Zagreb, 1993., 84.

području hrvatske kneževine. Na Splitskim je saborima 925. i 928. za vladavine kralja Tomislava odlučeno je da se splitskom biskupu prizna prvenstvo u Crkvi na području cijele Hrvatske (bio je to politička cijena pripajanja dalmatinskih gradova novonastaloj kraljevini Hrvatskoj).³⁰

Biskup Grgur Ninski istaknuo se na saboru svojom borbom za samostalnošću i prvenstvom ninske biskupije. To je ujedno značilo i borbu za glagoljicu i hrvatski jezik, što se vezalo uz ninsku biskupiju, dok je u Splitu, naravno, u liturgiji bio latinski jezik. Na saboru u Splitu biskupi su zaključili da se bogoslužje smije slaviti na slavenskom jeziku samo ako nema latinskog svećenstva. Godine 1060. odlučeno je da svi svećenici glagoljaši moraju naučiti latinski da bi mogli slaviti liturgiju na latinskom. Ova je odluka poslužila nekim dalmatinskim biskupima da organiziraju borbu protiv glagoljice i svećenika glagoljaša: otpuštali su ih iz službe i zatvarali im crkve. Glagoljaši su unatoč svim tim progonima izdržali i zadržali se na Krku i Hrvatskom primorju. Glagoljaši su kasnije tijekom naše povijesti mnogo pridonijeli duhovnom okupljanju hrvatske Crkve, postavljanju temelja hrvatskoj književnosti i očuvanju narodne svijesti. Oni su bili jedini unutar Rimokatoličke crkve koji su pokazali da je moguće biti vjeran sveopćoj Crkvi bez prihvaćanja jedinstvenog latinskog jezika. Ovo je iskustvo hrvatske Crkve, kao što smo već vidjeli, zacijelo je imalo utjecaja da 2. Vatikanski sabor predvidi uvođenje narodnog jezika u bogoslužje.

U višestoljetnoj borbi za glagoljicu i uporabu hrvatskog jezika u bogoslužju zaslužni su prosjački i pustinjački redovi. Zadarski dominikanci prema jednom dokumentu iz 1706. g. ističu da su u njihovoj crkvi u Zadru kao i u drugim dominikanskim Crkvama uz Jadransko more „već stoljećima na ilirskom (hrvatskom) jeziku obavlja sveti misni čin, moli časoslov, ispovijeda i propovijeda.“³¹ Razvoj pismenosti u Hrvata čija su prva žarišta benediktinski samostani, pomažu samostanski skriptoriji u kojima se neumorno prepisuju i ukrašuju knjige sakralnog i profanog sadržaja.

U srednjem vijeku u našim krajevima promicatelji u znanosti i umjetnosti bili su također benediktinci. Njihova prisutnost u hrvatskoj književnosti izražena je u rukopisima „Dijaloga pape Grgura“ koji su sačuvali ne samo u izvornoj latinskoj verziji nego i u nešto preinačenoj hrvatskoj (latinskoj i glagoljskoj) redakciji. Benediktinci su donijeli u naše krajeve i novi izraz u umjetnosti. Glagoljica je prisutna u nekim našim krajevima uz obalu i po otocima od vremena narodne dinastije pa sve do 19. stoljeća, a starohrvatski jezik sve do reforme 2. Vatikanskog sabora, kada je i u tim župama, naravno, uveden suvremeni hrvatski jezik. U Istri, Hrvatskom primorju, sjevernoj i srednjoj Dalmaciji glagoljsko pismo nailazi na svestranu uporabu, a to znači da glagoljica u navedenim krajevima prerasta u svakodnevno pismo kojim se prepisuju

---

³⁰ Usp. BARIČEVIĆ – ZELIĆ - DUDA, *Snagom Duha*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994., 89-90.

³¹ Usp. Franjo ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, KS, Zagreb, 1993.,113.

biblijski kodeksi, liturgijski tekstovi, djela nabožne i svjetovne književnosti. Tijekom dugih stoljeća mnogi svećenici glagoljaši i svjetovni prosvjetitelji stvorili su od glagoljice snažan kulturni izraz koji će pomoći narodu da u kriznim vremenima sačuva hrvatsku riječ. Evo najpoznatijih liturgijskih knjiga pisanih glagoljicom:³²

- *Glagoljski abecedarij penitencijara Jurja iz Slavonije* donosi potpuni niz glagoljskih slova.
- *Hrvatska glagoljska početnica* iz 1527. godine.
- *Misal po zakonu Rimskog dvora 1483.* To je prva hrvatska tiskana knjiga a ujedno i prva liturgijska knjiga rimskog obreda na nelatinskom jeziku.
- *Dodaci Karamanovu misalu 1741. godine.* U ovom djelu riječ je o jedanaest različitih sveščića sa ukupno 24 misna obrasca za blagdane svetaca.
- *Canon Missae u Patačićevu misalu 1893.*
- *Novi staroslavenski misal 1974. godine* nastao je iz želje da se staroslavensko bogoslužje bar djelomično sačuva.
- *Hrvatsko-glagoljski Padovanski brevijar* - sredina 14. stoljeća ubraja se među naše starije sačuvane brevijare.
- *Hrvatsko - glagoljski tiskani brevijar iz 1491. godine* smatra se djelom istarskih glagoljaša.
- *Senjski ritual iz 1507. godine* djelo je senjske tiskare i donosi slijedeće obrede: pričest bolesnika, bolesničko pomazanje, preporuka duše na samrti, sprovod odraslih i sprovod djece, blagoslov vode na Veliku subotu i krštenje, blagoslov kuće, blagoslov svijeća na Svijećnicu, blagoslov vode na Bogojavljenje.
- *Hrvatsko-glagoljski ritual iz 14. i 15. stoljeća.* Ritualni tekstovi su vjerojatno bili u uporabi od početka slavenske liturgije.
- *Hrvatski-marijanski oficij.* Potječe iz 16. stoljeća a namijenjen je privatnoj marijanskoj pobožnosti. Sadržajno je bogat tekstovima koje susrećemo u misalu i brevijaru.
- *Vranino izdanje najstarijeg hrvatsko-glagoljskog evanđelistara iz 1977.*

Valja priznati kako se ipak u većini crkava u Hrvatskoj kroz povijest euharistija ipak slavila na latinskom jeziku. Međutim, čitanja su bila na hrvatskom i u tome imamo doista veliku i časnu tradiciju. Lekcionari su bili predmetom znanstvenih studija, a mi ovdje dajemo samo kraći prikaz.³³

a) Čakavski lekcionari

- Zadarski (prva polovica 15. st.)
- Barnardinov (1495.)

---

³² Usp. Josip Leonard TANDARIĆ, *Hrvatsko glagoljska liturgijska književnost*, KS, Zagreb, 1993., 10-20.

³³ Jerko FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.

b) Štokavski lekcioniari

- Ranjinin (1508.)
- Protestantske Postile (1562.)
- Bosanski štokavski lekcionar fra Ivana Bandulovića (1613.)
- Lekcionar Bartola Kašića (1641.)
- Lekcionar Stjepana Rusića (u rukopisu, početak 18. st.)
- Dva dubrovačka rukopisna lekcionara (18/19. st.)
- Tri slavonska lekcionara: fra Nikola Kesić (1740.); fra Emerik Pavić (1764.); fra Marijan Lanosović (1794.)
- Bandulavićev lekcionar u Dalmaciji: fra Petar Knežević (1773.); fra Ante Jukić (1838.)
- Izdanje fra Kaje Agjića (1851.)
- Lekcionar (zapravo *capitulare lectionum*) fra Petra Katančića (1831.)
- Dva riječka izdanja (1824. i 1879.).

c) Kajkavski lekcioniari:

- Antun Vramec (1586.)
- Tiskani kajavski lekcioniari (1658., 1694., 1730., 1819., 1821., 1842.).
- Rukopisni kajkavski pasionali i kantuali (najstariji iz 1683.).

d) Nekoliko lekcionara na gradišćanskom hrvatskom (1741., 1792., 1806., 1893., 1912., 1934.).

e) Lekcioniari na suvremenom književnom hrvatskom jeziku

- Lekcionar Franje Ivekovića (1875.)
- Lekcionar Nikole Voršaka (1878.)
- Lekcionar fra Petra Vlašića (1921.)
- Misal Dragutina Kniewalda (1921.)
- Izdanja časopisa „Život s Crkvom“ (1937.-1942.)
- Lekcionar Nikole Žuvića (1940.)
- Obnovljeni Red Svetoga Tjedna (1967.)
- Hrvatski lekcionar nakon Drugog vatikanskog sabora (1970.-1974.)

Evo za one koji su zainteresirani glagoljsko pismo kako ga donosi jedan računalni program.

VII. LATINSKA LITURGIJA NOVOGA VIJEKA

1. Liturgijski život uoči reformacije

Liturgijski je život samo naizvan bio bogat, jer se nije moglo govoriti o pravoj liturgiji. Bilo je mnogo blagdana (gotovo jedan tjedno) koji su se svečano slavili. Klerici su bili zaduženi slaviti liturgiju za puk; oni su bili shvaćani kao zastupnici i vjernici "prvog reda", pa su ih stoga i vjernici trebali uzdržavati. Računa se tako da je među gradskim stanovništvom bilo i do 20% tzv. *altarista*, svećenika čiji je jedini zadatak bio slaviti jednu (privatnu!) misu dnevno i za to su imali beneficij (neko dobro ili plaću). Spominje se da je u 15. st. u Bratislavi samo u dvije crkve bilo ukupno 236 altarista! Narod je praktički sudjelovao u liturgiji time što je gradio crkve i uzdržavao kler.

Liturgija je dakle ostala bitno stvar klera. čak su se i dva prostora u crkvi bitno razlikovala: svetište je bilo uzdignuto i često ograđeno od naroda, tako da se oltar gotovo nije mogao ni vidjeti iz crkve. To je dovelo do toga da je ispred pričesne ograde bio podignut poseban "oltar laika" za bogoslužja za narod. Međutim i tu je narod mogao samo promatrati: budući da je latinski već odavno bio nerazumljiv. Svećenik, pa čak ni čitač, nisu se uopće okretali prema narodu za vrijeme mise. Istina, nedjeljom i blagdanom su se služile vrlo svečane mise (klera je bilo dovoljno!), ali se narod mogao samo diviti izvanjskom sjaju.

Bilo je prigoda kad je narod ipak na neki način sudjelovao u bogoslužju. Propovijed se ipak održavala, osobito s pojavom prosjačkih redova. Propovijed shvaćala odijeljena od mise. Postojala je i određena molitva vjernika. Poslije propovijedi bi svećenik najavljivao određene nakane iza kojih bi se molili *Oče naš* ili *Zdravo Marijo* (takve molitve i danas postoje u nekim obiteljima kao "preporuke"). I nadalje je *gledanje* posvećene hostije imalo veliko značenje, koji puta je to bilo povezano i s praznovjermem: vjerovalo se tako da se onoga dana kad se pogleda hostija ne može naglo umrijeti niti oslijepiti, dok prati misu čovjek ne stari...

Postaju popularne proslave misterija ("skazanja"), osobito igrani prikazi Kristove muke i smrti. Na krštenju se uzima ime nekog sveca zaštitnika, a određeni su sveci zaštitnici pojedinih cehova. Šarenilo cehova i bratovština je bilo osobito vidljivo u procesijama. Praktički, sav je život bio posvećen, pokršćanjen, samo što to često nije bilo zdravog liturgijskog duha.

Posvema se izgubio smisao za Crkvu kao zajednicu, kao Tijelo čija je Glava Krist. Tako se npr. u gotskim crkvama nalazi mnoštvo kapelica za privatne mise pojedinih velikaša. Tamo gdje se liturgija nije dovoljno razumjela, cvale su pobožnosti. Napomenimo također je kler dobrim dijelom bio veoma neuk

u osnovnim teološkim znanjima te da su tako i sâmi pogodovali krivom shvaćanju Crkve i liturgije i posredno dovodili ljude na rub praznovjerja. Tek će kasnije Tridentski sabor odrediti da se svi svećenički kandidati moraju odgajati u sjemeništima i proći određene studije.

2. Liturgijska reforma Tridentskog sabora

Da se samo podsjetimo da su Tridentski sabor i liturgijska reforma koja je iz njega proizišla bili potaknuti protestantskom reformacijom.

Sjećamo se osnovnih smjernica Tridentskog sabora:

- Reforma se treba nadovezati na liturgijsku tradiciju.
- Reforma treba učiniti kraj šarenilu koje je prelazilo u kaos. To će kasnije uroditi unifikacijom.
- Reforma treba savjesno i strogo izbaciti sve sumnjive elemente koji mogu biti povodom praznovjerju.

Evo kako su nakon Tridentskog sabora izlazile liturgijske knjige:

- 1568. *Breviarium romanum*, izdao Pio V. bulom *Quod a nobis*.
- 1570. *Missale Romanum*, izdao Pio V. bulom *Quod primum tempore*.
- 1600. *Pontificale Romanum* - Klement VIII. bulom *Ex quo in Ecclesia Dei*.
- 1600. *Ceremoniale Episcoporum*, bulom Klementa VIII.
- 1614. *Rituale Romanum*, bulom Pavla V.

Evo kratke shematske ocjene uspjeha Tridentskog sabora:

- *Povratak tradiciji*. Ovo načelo nije moglo biti sasvim provedeno iako su oni vjerovali da su se vratili na izvore. U ono vrijeme oni jednostavno nisu imali dovoljno znanja o povijesti liturgije: vjerovali su da je nešto vrlo staro, a u stvari je bilo više stoljeća mlađe, ili uopće nije bilo rimskog podrijetla. Valja ipak priznati da su obnovitelji očistili liturgiju od očigledno loših novotarija i stvari koje su bile na rubu praznovjerja.
- *"Zaleđivanje"*. Velimo da obnovitelji u stvari nisu ni donosili ništa novoga. Briga im je prvenstveno bila da sačuvaju i proglase obvezatnim ono što su zatekla ne toliko da gledaju koliko je nešto prikladno za njihovo vrijeme. Iako ovo zvuči veoma siromašno, ovaj se konzervativizam pokazao dobrim. Budući da tada nisu mali sredstava ni mogućnosti ponuditi nešto bitno kvalitetnije od onoga što su zatekli, svakako je bilo razborito čuvati ono što su imali, jer bi inače napravili još gore. U liturgiji se to uvijek iznova pokazuje: bolje je sačuvati neku manjkavu tradiciju, negoli uvoditi nešto nesigurno ili sumnjivo. promjene radi promjena su u liturgiji uvijek veoma opasne. To se jasno vidi na primjeru Luthera. Da bi sačuvao *status quo* Siks-

to V. je 1588. osnovao *Kongregaciju obreda* koja je trebala bdjeti nad jedinstvom i pravilnošću rimske liturgije. Tako se po prvi puta u povijesti Crkve dogodilo da je jedan obred *nametnut čitavoj Crkvi*. Sada Rim postaje jedini autoritet koji je sve određivao. Uskoro nastaje shvaćanje kako je sve u liturgijskim knjigama sveto i nedodirljivo. Tako uspijevalo stati na kraj zloporabama i neredima. U tome je trenutku ovakav pristup bio mudar. Kler je naime bio neuk i u većini slučajeva bi bilo opasno prepustiti svećeniku da nešto čini po svom nahođenju. Naime, kad se svećenik doslovno drži rubrika, pa makar taj svećenik bio posve neuk, može biti siguran da (barem nazvan) neće pogriješiti. Dovoljno je pogledati Rimski misal koji je bio na snazi sve do 1970. Tamo je čak određeno da svećenik mora prati ruke prije mise, da misno ruho treba biti čisto i čitavo, određen je čak i način na koji se oblači pa, između ostaloga doslovno piše kako pri oblačenju albe svećenik stavi lijevu ruku u lijevi rukav, a desnu u desni, itd. Zato Tridentski sabor određuje da se imaju osnivati i sjemeništa, što uvelike doprinosi izgrađenosti klera.

- *Rubricizam*. Liturgija je bila očišćena od mnogih zloporaba. Svaki je svećenik točno znao što mu je i kako činiti. Rubrike su bile određene do u tančine. Ali to je ujedno značilo i određenu beživotnost, statičnost i formalizam. Nasuprot protestanata, zadržan je latinski. U praksi se stvorio mentalitet da je sve krivo što imalo miriše po protestantizmu. Tako se sve manje govori o misi kao gozbi, pričešćuje se rijetko i to samo pod jednom prilikom, Božja se riječ ne uočava toliko u bogoslužju: propovijedi ne tumače Božju riječ, nego su tematske i prigodne, sudjelovanje naroda u bogoslužju je ostalo slabo. Privatne (tihe) mise ostaju na snazi. I dalje je jaz između javnog bogoslužja i privatne pobožnosti vjernika. Podosta od tog mentaliteta osjetimo i danas.

3. Liturgija nakon Tridentskog sabora

Liturgija je poslije sabora, kako smo vidjeli, bila zaštićena od različitih zloporaba, ali je i dalje ostala nerazumljiva za običan puk. Bogoslužje je bilo u isključivom nadležstvu klera. Prevođenje liturgijskih knjiga na narodni jezik bilo je izričito zabranjeno. Tako npr. papa Aleksandar VII. u apostolskom pismu (1661.) ne samo da osuđuje *sinove propasti koji su dospjeli do takvog stupnja ludosti da su dali misal* (preveden na narodni jezik) *osobama bilo kojeg staleža i spola, obezvrjeđujući i gazeći uzvišenost svetih obreda koji su izraženi na latinskom jeziku time što izlažu misal očima svjetine*, nego papa, štoviše, ekskomunicira *latae sententiae* sve one koji tiskaju, čitaju ili zadržavaju takve prevedene misale. A ako bi koja takva knjiga došla do nekog biskupa, određuje dalje papa, neka je spali bez promišljanja.

Ipak je i tada bilo ljudi koji su drugačije mislili. Tako talijanski liturgičar *Muratori* tvrdi kako bogoslužni čini po sebi pripadaju čitavoj Crkvi, *svećenicima i*

vjernicima, tako da i puk sudjeluje u otajstvu mise slaveći euharistiju. Zato je po sebi razumljivo da se puk u sklopu mise i pričesćuje, a ne na pokrajnjem oltaru. Izravni krivac klerikalizacije bogoslužja jest nerazumljivi *latinski jezik*.

4. Liturgijski život u doba baroka

Treba priznati da je tridentska reforma bila i nužna i dobra, ali je imala i svojih slabosti i tu upravo onamo gdje je prije bila jaka, a to je: nepromjenjivost i određenost. U vrijeme velikih nereda i neujednačenosti (kad je i kler često bio neuk) određena strogost je bila providonosna. Rezultat tog novog mentaliteta bilo je shvaćanje da je reforma učinjena jednom zauvijek. Sve je bilo precizno određeno i nepromjenjivo. A život se razvijao. Budući da se u samoj liturgiji nije moglo ništa mijenjati, razvoj je tekao *uz* liturgiju. To se osobito vidjelo na području liturgijske glazbe koja se toliko razvijala da joj je bogoslužje bilo tek nešto kao kulisa. Kako narod u liturgiji nije mogao sudjelovati, razvilo se pučko pjevanje: pučke se pjesme pjevaju za ulaz, *Kyrie*, prije i poslije propovijedi, za prikazanje, *Svet, Jaganjče Božji*, pričest...

Značajka je baroka euharistijska pobožnost i pobožnost prema Mariji, što je bilo puno zdravije od srednjovjekovnog kulta svetaca. Svoj je vrhunac barokna liturgija doživljavala svakako u tijelovskim procesijama. Ponegdje su se slične, nešto skromnije procesije održavale svakog četvrtka. Barok (sav u pokretu!) bio je vrijeme procesija. Liturgijska su skazanja također bila veoma popularna: jaslice, Isusova kolijevka, Božji grob s mehaniziranim "uskrsnućem" Isusova kipa.

Euharistijska se pobožnost očitovala u četrdesetosatnim klanjanjima, blagoslovima s Presvetim. Sve, samo ne pričest! Međutim, nešto se ipak promijenilo na bolje. Naime, budući da se euharistija izlagala na klanjanje vjernicima, nestalo je one barijere između klera i vjernika: Oltar je "došao" bliže narodu, ali ne zato da bi, okupljen oko oltara, narod sa svećenikom slavio euharistiju (misu), nego zato da bi se narod u izvanmisnoj euharistijskoj pobožnosti klanjao izloženoj euharistiji. Ipak je to bio mali napredak u odnosu na praksu prije toga. Euharistijska su klanjanja osobito propagirali isusovci u svojim pučkim misijama.

Marijanska se pobožnost očitovala u "večernjicama" i u sve većem broju marijanskih blagdana. Zaboravilo se da bi blagdani trebali slaviti *otajstva*, događaje spasenja a ne vjerske istine.

Redovito se propovijedalo prije mise i to redovito nevezano uz misna čitanja, nego tematski. I pričest se odvajala od mise. To se vidi i po unutrašnjem uređenju crkava. Oltar sve manje izgleda kao stol a sama „mensa“ na kojoj se slavi misa izgleda tek kao postolje za silne kipove i ukrase. Štoviše, vjernici su se u većim crkvama i pričesćivali na pokrajnjem oltaru gdje se čuvalo Presve-

to. Pričešćivalo se prema obredu pričesti bolesnika, jer u Redu mise jednostavno nije bila predviđena pričest vjernika

5. Od baroka do 20. st.

Nakon baroka dolazi *prosvjetiteljstvo*. Među prosvjetiteljima je bilo različitih struja: neki su se otvoreno suprotstavljali kršćanskim načelima, drugi su pokušavali pomiriti crkvenu nauku i praksu tumačeći je u moralno-odgojnom smislu, a treći su ipak uviđali potrebu reforme teologije i crkvene prakse. Liturgijska je obnova išla na dvije razine: pojednostavljivanje i nastojanje oko razumljivosti, što se ponajviše očitovalo u zahtjevima za narodnim jezikom. Neki su u ovim zahtjevima bili vrlo korjeniti, pa je na drugoj strani bilo straha od približavanja protestantima.

Sinoda u Pistoji 1786. – gotovo dvije stotine godina ispred svoga vremena. Scipione de Ricci (+1810.) biskup biskupija Pistoia i Prato na sinodi u Pistoji 1786. zalagao se da se crkva u svom ustrojstvu i liturgiji povrati na svoje izvore. Zalagao se za neovisnost biskupa u svojoj biskupiji, pa samim time i za njegovu samostalnost u uređenju liturgije. Bile su to ideje već prisutne u Francuskoj (tzv. "galski pokret"). sinoda se zalagala za aktivno sudjelovanje vjernika u misi i to na narodnom jeziku a protivila se običaju da se u isto vrijeme na različitim oltarima slavi više misa. Sinoda se nadalje zalagala da se misne molitve govore na glas, te da se hostije za pričest posvete na istoj misi. Zalagala se također za pripremu roditelja na krštenje djece kao i za praksu da se krštenja podjeljuju u vazmenom bdjenju. Naravno da je takva sinoda bila veoma puno ispred svoga vremena. Godine 1894. Pio VI. je u buli *Auctorrem fidei* osudio je kao heretičke one izjave sinode koji su govorili o odnosima hijerarhije u Crkvi, a sve ostale izjave su bile okarakterizirane, "lažne", "sablaznjavajuće", itd. Biskup de Ricci bio je izrugan i smijenjen još 1790.

Nakon prosvjetiteljstva dolazi *romantizam* koji se u svemu želi vraćati u starinu. To strane značilo vraćanje na liturgiju baroknog tipa: liturgija je po sebi savršena i nije bitno koliko puk sudjeluje. Cvale su pobožnosti baroknog tipa: Srce Isusovo, Gospini blagdani, euharistijske pobožnosti bez pričesti... S druge je strane romantizam pokrenuo vrlo zdrave snage u Crkvi - išlo se u starinu, ali ovoga puta ozbiljnije i studioznije: stvaralo se polje rada za kasniji liturgijski pokret. Liturgijska se obnova začinje uz benediktinske samostane. Prospère *Gueranger* (1805-1875), opat samostana *Solesmes* ustvrdio je da je liturgija molitva Crkve, tj. svih njezinih članova, ne samo klera. Tako se liturgija bitno razlikuje od pobožnosti. Drugi značajniji samostani koji se bave liturgijskom obnovom su: Beuron, Maria Lach u Njemačkoj, Seckau u Austriji, Prag u Češkoj. U Beuronu je 1884. *Schott* izdao prvi *Misal za narod* (na njemačkom). I danas u Njemačkoj "*Schott*" znači jednostavno - misal za narod!

VIII. PREMA OBNOVI LITURGIJE

1. Liturgijski pokret 20. st.

Liturgijski pokret naših dana započeo je u posve određenim povijesnim prilikama kada su katolici, točnije rečeno laici, počeli istraživati one veze što postoje između njihove konkretne egzistencije u vremenu i prostoru, te između Crkve i hijerarhije, te su mogli iz toga ispitivanja prepoznati i razlikovati one stvarnosti, bitne, apsolutne i neophodne, sadržane u pojmu Crkve, od stvarnosti kulturnog nasljeđa, vremenski uvjetovanih i relativnih, koji su samo izraz jedne povijesne epohe (Anton Mayer).

Obnovu je prihvatio i počeo provoditi već Pio X. koji je motuproprijem *Tra le sollecitudini* (1903.) praktički započeo liturgijsku reformu. Tako on u motu propriju o liturgijskoj glazbi između ostalog tvrdi da pravi kršćanski duh ide za djelatnim sudjelovanjem vjernika u presvetim tajnama i u javnim svečanim molitvama Crkve.³⁴ Izdao je dekret o čestoj pričesti (1905.), što je naišlo na dobar odjek. Papa je također zagovarao raniju prvu svetu pričest. Zanimljivo je da u konstituciji o novom časoslovu (1911.) papa napominje kako je to tek prvi korak u reformi časoslova i misala.

Liturgijski se pokret širi. U Belgiji je *Beauduin* s benediktinskim opatijama *Maredsous* i *Mont-César* pokrenuo liturgijske tjedne (1912.) i časopise *La vie liturgique*, *Les questions liturgiques*, *Questions liturgiques et paroissiales*. U Njemačkoj je uz *Beuron* za liturgijski pokret osobito bila značajna benediktinska opatija *Maria-Lach* čiji su redovnici bili poznati liturgičari *Casel* i *Mohlberg* koji s *Dölgerom* i *Baumstarkom* pokreću časopise *Ecclesia orans*, *Liturgiegeschichtliche Forschungen*, *Liturgiegeschichtliche Quellen*, *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*. U Austriji je *Pius Parsch* pokretač pučkog pastoralna knjigom *Das Jahr des Herrn* kojom tumači misu i časoslov te časopisom *Bibel und Liturgie*.

U Francuskoj samostan *Solesmes* izdaje *Monumenta Ecclesiae liturgica* te kritička izdanja nekih liturgijskih knjiga. Glasovit je i *Dictionnaire d'archeologie chretienne et de liturgie*.

U Italiji je liturgijski pokret živ u opatiji *Finalpia* koja pokreće časopis *Rivista liturgica*.

2. Liturgijski pokret u Hrvatskoj

Početak liturgijskog pokreta u Hrvata općenito se smatra *hrvatski prijevod Rimskog misala* kojeg je 1921. priredio Dragutin *Kniewald*. Misne je obrasce preveo P. Brozičević, himne M. Pavelić; F. Zagoda je načinio egzegetske bilje-

³⁴ Usp. *Vodič za sudjelovanje vjernika u svetoj misi*, u VDB 3(1961.)35. Slično Benedikt XV. piše priređivačima Liturgijskog kongresa u Španjolskoj 1915., usp. D, KNIEWALD, *Liturgika*, Zagreb, 1937., 5.

ške, a liturgijski tumač sâm Kniewald. Misal je do 1944. doživio čak 5 izdanja, a kao izvadak iz tog misala izlazi knjižica za mlade "Sveta misa". Za lakše snalaženje u Kniewaldovom Rimskom misalu godinama izlazi "Liturgijski kalendar". Biskupi su ovaj misal preporučili kleru i laicima. Znakovito je da ga svećenici nisu prihvaćali, ali su ga laici tražili.³⁵

Godine 1934. se pojavljuje u Hvaru časopis *Život s Crkvom* koji izlazi 8 godina. I ostali su katolički časopisi objavljivali liturgijske članke. Objavljuju se knjige koje tumače svetu misu, ostale sakramente, pučki kalendari. Biskupi pišu poslanice o liturgiji...

Bilo je nekoliko liturgijskih kongresa. Prvi je bio u Hvaru 4.-6. srpnja 1936. Donio je rezolucije koje se odnose na autentični prijevod stalnih dijelova mise, o liturgijskim propovijedima i liturgijskom pjevanju. Na kongresu u Splitu od 12. do 14. srpnja 1938. govorilo se uglavnom o misi kao središtu katoličkog bogoštovlja. Kongres u Đakovu od 12. do 14. srpnja 1939. bio je posvećen krštenju i potvrdi. Na kongresu u Zagrebu od 24. do 27. listopada 1940. bio je ponovljen poziv svećenstvu i vjernicima na djelatno sudjelovanje svih u liturgijskim slavljinama. Svi su ti kongresi, dakle, išli za zdravom liturgijskom naukom i praskom te su promicali sudjelovanje vjernika u bogoslužju.

Poslije 2. svjetskog rata, iako u otežanim okolnostima, 18. i 19. srpnja 1954. održan je u Rijeci liturgijski sastanak na kojem je ustanovljeno "Središte liturgijskog apostolata". U Splitu je 1. i 2. rujna 1954. održan liturgijski sastanak s predavanjima koja su se bavila aktualnim liturgijskim pitanjima. Na zasjedanju Poslovnog odbora episkopata u listopadu 1955. osnovan je *Interdijecezanski liturgijski odbor (ILO)*. Godine 1959 ILO pokreće časopis "Služba Božja" te priređuje "Vodič za djelatno sudjelovanje vjernika u sv. Misi".³⁶

3. Liturgijske reforme Pija XII.

Pio XII. je prihvatio dotadašnje plodove liturgijskog pokreta, a njegova enciklika *Mediator Dei* od 1947. uglavnom se smatrala kao *magna charta* liturgijskog pokreta. Nekoliko liturgijskih kongresa je uvelike pridonijelo pripremanju terena za koncilsku liturgijsku obnovu: *Maria-Lach* 1951. Neki prijedlozi: ukiđanje dvostrukosti: da svećenik ne moli tiho ono što vjernici na glas mole ili pjevaju da se služba riječi slavi s ambona, a ne s oltara, da se proširi izbor tekstova za službu riječi, da se uvede molitva vjernika..., *Saint-Odile* (1952.), *Lugano* 1953. (raspravljalo se o vazmenom bdjenju, Velikom tjednu i o narodnom jeziku u bogoslužju). Međunarodni liturgijski kongres u *Asizu* 1956. bio je do tada najveći liturgijski skup. Raspravljali su o narodnom jeziku u bogoslužju, o reformi časoslova, o pojednostavljenju rubrika.

³⁵ O tome iscrpno govori knjiga: J. RADIĆ, *Liturgijska obnova u Hrvatskoj*, Makarska 1966.

³⁶ Usp. VDB 3(1961.)35-38; 5(1961.)51-54.

Možemo ustvrditi da su unutar liturgijskog pokreta bile dvije struje. Jedna je bila *elitna*, zvana i "benediktinska" (kojoj nisu pripadali samo benediktinci). Temeljala se na gotovo romantičarskom stavu da je rimska liturgija savršena te da je ne treba mijenjati. Bilo bi potrebno samo narod uključiti da u njoj sudjeluje. Stoga su između ostaloga nastojali uključiti puk u koralno pjevanje. Druga je struja bila *pučko-pastoralna* (predstavnicima: P. Parsch i A. Gemelli) koja je smatrala da rimsku liturgiju treba reformirati, prilagoditi i spustiti na razinu kršćanskog puka. Izgledalo je da će enciklika *Mediator Dei* zaustaviti novi duh u liturgiji, ali se dogodilo suprotno. Vrlo umjerena reforma dolazila je ovoga puta iz Rima. Pio XII. 28. svibnja 1948. u imenuje komisiju za liturgijsku reformu koja je radila u potpunoj tajnosti. Tajnikom je postao Annibale Bugnini, koji je ostao tajnik svih liturgijskih komisija pa i same kongregacije sve do 1975. Unatoč poslovičnoj sporosti rimskih komisija, ova je ipak bila plodna i, što je najzanimljivije, uspjela je sačuvati tajnost svoga rada. Evo rezultata:

- *Reforma vazmenog bdjenja*: 9. veljače 1951. uvodi se Vazmeno bdjenje (*Ordo Sabbati Sancti instauratus*). Iznenadjenje je bilo veliko čak i među samim članovima Kongregacije obredâ. Obred se donio prvo *ad libitum*, a 1952. *ad experimentum* još 4 godine, da bi se konačno uveo 16. studenog 1955., zajedno s obnovljenim redom cijelog Velikoga tjedna, bio određen za cijelu Crkvu. Ušao je u uporabu 1956. Valja svakako spomenuti da je obnova Vazmenog bdjenja rezultat liturgijskog pokreta ovoga stoljeća, kojem je *Odo Casel* dao izvanredan doprinos istraživanjima o otačkoj liturgiji, posebice o načinu slavlja Uskrsa. Da se podsjetimo: kad se u 2. st. počeo slaviti godišnji Vazam, on se i sastojao od (noćnog) vazmenog bdjenja. Od 7. st. ono je počinjalo već u 14 sati, a misa bi započinjala s pojavom prve zvijezde. Pio V. je 1566. k tome dokinuo i poslijepodnevnu misu tako da se "bdjenje", u nas poznato kao "uskrsnuće" slavilo već u subotu prije podne kad bi se - o podnevnom suncu - pjevalo Kristu koji "razbija tamu ove noći". Prema obnovljenom Redu, Vazmeno se bdjenje imalo nakon dugih stoljeća, opet slaviti noću i to tako da misa počne oko ponoći između subote i nedjelje. Dakle, reforma nije toliko u samom obredu, koliko je bitna satnica slavlja.
- *Reforma euharistijskog posta i večernjih misa*: 6. siječnja 1953. dekretom *Christus Dominus* uvodi se večernje mise i nove odredbe o euharistijskom postu. Time je omogućena i obnova liturgije Velikoga četvrtka i Velikoga petka koja se također počeli slaviti navečer. Euharistijski post naime nije više obvezivao od ponoći pa do pričesti, nego samo tri sata prije pričesti, tako da su se mogle slaviti i večernje mise.
- *Pojednostavljenju rubrikâ misala*: 23. ožujka 1955.
- *Obnovljeni Obredi Velikoga tjedna*: 16. studenoga 1955. stupaju na snagu *Obredi Velikoga tjedna* s uspješnim praktičnim napomenama. Cjelovit hrvatski prijevod pojavio se tek 1967., uoči nove reforme cijeloga Misala koja se zbilila 1970. U to je vrijeme na hrvatskom govornom području *Vjesnik biskupije đakovačke* bio jedini katolički časopis i jedino sredstvo priopćavanje koje je bilo na raspolaganju za promicanje novog Reda vazmenog bdjenja

te se stoga može mirno ustvrditi da je VBD bio bitno sredstvo širenja i provođenja obnovljene liturgije Velikog tjedna.³⁷ VBD donosi naime službene dokumente i tumačenja Svete Stolice, praktično tumači i razlaže nove obrede (djelomično i s liturgijskim obrascima i rubrikama), te donosi nekoliko izvrsnih teološko-liturgijsko-povijesnih članaka kojima se doprinosi teološkoj i liturgijskoj kulturi čitatelja. Međutim, i u drugim se krajevima javljaju prijevodi i komentari obreda Velikog tjedna. Može nas samo ugodno iznenaditi kako su se brzo priređivala ta izdanja, uzmu li se u obzir ondašnje prilike koje su bile teške i politički i materijalno.³⁸

- *Uputa o glazbi u liturgiji*: 3. rujna 1958. koja ima ulogu pospješiti sudjelovanje vjernika u bogoslužju.
- *Novi kodeks rubrikâ*: 25. lipnja 1960. On dalje pojednostavljuje misu i časoslov. Zanimljivo je spomenuti da je već 1961. izašao novi časoslov, a 1962. novi misal, iako je u tom trenutku već bio najavljen ekumenski sabor koji se imao baviti bogoslužjem. Bilo je očito kako je Kongregacija obredâ na taj način htjela preduhitriti liturgijsku reformu i tako zakočiti duh reforme (tjeskobni konzervativizam rimske kurije!). Kasnije se pokazalo da u tome nisu uspjeli. Liturgijska se reforma nije zadovoljila promjenom rubrika, nego je uvela novi duh.³⁹

IX. LITURGIJSKA REFORMA II. VATIKANSKOG SABORA

1. Na saboru

Saboru su prethodila vrlo živa istraživanja na svim granama teologije, pa tako i u liturgiji. Ivan XXIII. je sazvaio sabor 25. siječnja 1959.⁴⁰ Prva je zamisao bila da se govori upravo o liturgiji. Stoga je 11. lipnja 1960. papa od stručnjaka iz cijelog svijeta (koji su sudjelovali u liturgijskom pokretu!) imenovao komisiju za liturgiju. Ona je bila podijeljena na 13 potkomisija i svaka je od njih trebala

---

³⁷ Usporedi moj članak *Obnova Vazmenog bdjenja u "Vjesniku biskupije đakovačke (1952-1958) u: Diacovensia 2 (1994)328-333.*

³⁸ *Obnovljeni obred Svete sedmice. Hrvatski prijevod prema tipičnom vatikanskom izdanju: "Ordo Hebdomadae sanctae instauratus",* Dubrovnik, 1957. Usp. također: Tomislav ŠAGI, *Liturgija uskrsne noći. Hrvatski tekst s kratkim tumačenjem,* Rijeka 1957.; R. ŠILIĆ, *Uskrsno bdjenje i ostali obredi Velikog tjedna,* Sarajevo, 1956.

³⁹ Opet se ispostavilo da za reformu treba određena doza hrabrosti i "neposlušnosti". Naime, nasuprot poslovičnom konzervativizmu rimskih kurija koji put je potrebno suprotstaviti "stavlanje pred gotovo čin". Prisjetimo se kako je žestoko bila napadana sinoda u Pistoji ili kako je žestoko bio napadan biskup Strossmayer na 1. vatikanskom saboru. A sve su te ideje došle do punog izražaja na 2. vatikanskom saboru. Očigledno je da i sve ideje i svi genijalci nužno "iskaču" iz svoje sredine i da jednostavno idu ispred svoga vremena, što onda mnogi ne mogu razumjeti.

⁴⁰ Ivan XXIII. izabran je za papu 9. listopada 1958. Dakle, već tri i po mjeseca nakon svoga izbora za papu on saziva sabor! Rekli bismo da je to bilo izravno djelo Duha Svetoga. Samo toliko jednostavan, toliko Božji čovjek moga je to učiniti!

pripraviti svoj dio sheme za liturgijsku konstituciju.⁴¹ Na osnovu njihove sheme trebali su saborski oci donijeti konačnu Konstituciju o svetoj liturgiji. Nakon dugog i napornog rada shema je dovršena i potvrđena 1. veljače 1962. Središnja komisija za pripremu sabora je također prihvatila i pohvalila tu shemu. Ona je sadržavala 1. tekst (*votum*), *declarationes* (objašnjenja uz tekst za biskupe koji nisu bili toliko vješti teologiji, jeziku i stilu saborskih dokumenata i 3. bilješke ("fusnote"). Shema na dosad neobjašnjen način došla *korigirana* u ruke saborskim ocima (izgleda da je tome „kumovao“ novi prefekt Kongregacije obreda Larraona). "Korigiranje" se, naravno sastojalo u tome da se sužavao prostor za obnovu (npr. koncelebracija je bila predviđena za izvanredno rijetke slučajeve, pričest pod obje prilike za laike nije bila predviđena, itd.). K tome ova ispravljena verzija nije sadržavala tzv. *declarationes*. Pravim "protuudarom" netko je paralelno (u dva stupca) otipkao i umnožio oba teksta ("pravi" i "krivi") i podijelio biskupima, koji su onda zahtijevali prvotni tekst za daljnju raspravu. Nakon razrada i nadopuna konačno je 4. 12. 1963. proglašena prva saborska konstitucija *Sacrosanctum concilium* koja govori o liturgiji. Za konstituciju su glasovali 2147 saborskih otaca, a 4 su bila protiv. Budući da je to bio prvi saborski dokument, zamjetljive su još neke rezerve, npr. glede upotrebe narodnog jezika u bogoslužju,⁴² ali je ova konstitucija zacijelo sretno usmjerila liturgijsku obnovu.

Evo osnovnih postavki Konstitucije *Sacrosanctum concilium* (= SC)

- *Liturgija je vršenje Kristove svećeničke službe.* U tome smislu je Kristovo vazmeno otajstvo (njegova muka, smrt, uskrsnuće i proslava) temelj našega spasenja, ali i temelj liturgije. (br. 7.)
- *Liturgija je „culmen et fons“ - vrhunac i ishodište života Crkve.* Po sakramentalnoj liturgiji vjernici se rađaju i hrane, postaju dionici nebeskog kraljevstva.
- *Djelatno, svjesno i potpuno učesće svih vjernika u bogoslužju, a ne samo svećenika* (br. 14).
- *Jedinstvenost u bitnim stvarima, a ne kruta uniformiranost* (br. 37-38)
- *Zdrava tradicija ali i zakonit napredak* (br. 23). Štujemo tradiciju, ali se ne želimo fosilizirati, nego, kako reče Isus, „iznosimo i staro i novo“. SC veli: „Da se sačuva zdrava predaja i ujedno otvori put opravdanom napretku, neka obnavljanju pojedinih dijelova liturgije uvijek prethodi brižljivo teološko, povijesno i pastoralno proučavanje.“

⁴¹ Evo potkomisija: 1. De sacrae liturgiae eiusque relatione ad vitam Ecclesiae; 2. De Missa; 3. De Concelebratione sacramentali; 4. De Officio divino; 5. De Sacramentis et Sacramentalibus; 6. De calendario recognoscendo; 7. De lingua latina; 8. De institutione liturgica (relator Dragutin Kniewald!); 9. De fidelium participatione in sacra liturgica; 10. De lingua aptatione ad traditionem et ingenium populorum; 11. De vestibulis liturgicis ad simpliciorum formam reducendis; 12. De musica sacra; 14. De arte sacra.

⁴² Valja imati na pameti da je Ivan XXIII. još 22. veljače 1962 potpisao konstituciju *Veterum sapientia* o očuvanju latinskog jezika. Nije čudo da je taj dobri, prostodušni čovjek jednom priznao: „Svašta mi daju da potpišem!“

- *Jezik*. Nije bilo lako prekinuti s tradicijom dužom od 1500 godina. Latinski jezik ima svojih prednosti: jasan, snažan, jedinstven u cijelom svijetu, ali je ipak prevladalo mišljenje da narodni jezik može samo obogatiti liturgiju.
- *Božja riječ*. Naglašava se načelo: neka božja riječ bude dio svake liturgije. Prvo riječ, pa onda liturgijski čin. (br. 24).
- *Potreba liturgijske obnove* (br. 21).

2. Nakon sabora

Ni ovoga puta Sabor nije htio provoditi konkretnu reformu liturgije, nego se zadovoljio općim smjernicama. Međutim, za razliku od potridentske reforme, ovo su bila vremena kad je liturgijska znanost bila puno razvijenija, pa se moglo bolje raditi. Pavao VI. koji je 1963. naslijedio Ivana XXIII. bio je veoma odmjeren i razborit čovjek. Osnovao je 13. siječnja 1964. *Vijeće za provedbu liturgijske konstitucije*, (lat. *Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra liturgia*) koje je bilo odgovorno izravno papi. Zaštićeno od budne paske Kongregacije obredâ, moglo prilično neometano raditi. Prema svjedočanstvu A. Bugninija, tajnika svih liturgijskih tijela od 1948. do 1975. liturgijska se reforma imala odvijati u 3 faze:

U *prvoj fazi* (1963-1970) su se prevodile i prilagođivale postojeće liturgijske knjige, tako da bi narod što prije mogao uživati plodove sabora. Tako je npr. 7. ožujka 1965. (Prva nedjelja korizme) bio dan kada je stupio na snagu dekret koji u određenoj mjeri dopušta upotrebu narodnog jezika u liturgiji. Konačno, 31. siječnja 1967. se dopušta slavlje čitave mise na narodnom jeziku (kao i obreda ređenja!). Ovo je razdoblje bilo vrijeme velikog oduševljenja. Promjene su bile očigledne. Obredi su se pojednostavljivali, misa se služila na narodnom jeziku, oltar i svećenik su bili okrenuti prema puku. Konzervativci su se bojali negativne i burne reakcije vjernika, ali to je u potpunosti izostalo. Ohabrujuće je bilo gledati vjernike kako smatraju ove promjene po sebi razumljive.

U *drugoj fazi* (1970.-1975.) objavljuju se nove liturgijske knjige: Misal (1970.), zatim obrednici za slavlje pojedinih sakramenata: vjenčanja (1969.), potvrde (1971.), krštenja djece (1970.), inicijacije (1972.), bolesničkog pomazanja (1972.), ređenja (1972.). Ovo je bilo veoma osjetljivo razdoblje. Kada je npr. bilo riječi o reformi mise, bilo je više komisija: za liturgijske molitve, posebice za euharistijske molitve, za svetopisamska čitanja, za red mise. Sve je to prolazilo kroz više kongregacija. Čak su se činili i pokusi s određenim modelima reda mise. Iznad svega je svojom brižljivošću bdio papa Pavao VI. koji je davao svoje primjedbe i koji je sâm nastojao pomiriti različite ideje. Najviše je rasprava bilo oko reda mise i od je svakako rezultat kompromisa. Najbolje je uspjela reforma biblijskih čitanja. Umjesto dotadašnje jedine euharistijske molitve (Rimskog kanona) javile su se još tri. Nastaju određeni liturgijski tekstovi (čak i euharistijske molitve), od kojih su neki bili i odobreni.

Treća faza (1975 - ?) je trebala biti faza *inkulturacije* liturgije u biće svakog naroda, poštujući zdrava liturgijska načela Sabora, ali uzimajući u obzir mentalitet i osjetljivost svakog naroda. Možemo reći da do ove faze još nismo došli iako je bilo nekih eksperimenata. Naime, 1975. godine se dogodila neka vrsta "državnog udara": *Anibale Bugnini*, duša liturgijske reforme naglo je bio smijenjen s dužnosti tajnika Kongregacije za svetu liturgiju i poslan kao nuncij u Teheran. Sama Kongregacija je ujedinjena s kongregacijom za sakramente, tako da je bila praktički onemogućena u daljnjem djelovanju. Tu je reforma stala. S jedne strane šteta je da je bilo tako, a s druge strane valja priznati da se u liturgiji od 1965.-1975. dogodilo toliko lijepih stvari o kojima i najveći pobornici reforme nisu mogli sanjati. Moglo se učiniti i više, ali je ipak veoma mnogo učinjeno. Nadalje, vidjet će se tek u daljnjoj povijesti koliko je možda bila potrebna određena stanka, pa da se onda sa više saznanja krene u daljnu liturgijsku obnovu. Konačno, u Crkvi je zaživio novi duh, oslobođen starog rubricizma. Sada više razumijemo liturgiju i shvaćamo njezin smisao, pa (kako nam to često i same rubrike dopuštaju) slavimo liturgiju u određenom duhu, a ne samo onako kako to u rubrikama stoji. Konačno, samo oni koji su slavili liturgiju prije 2. Vatikanskog sabora znaju iz vlastitog iskustva koliko su velike promjene nastale i kako se otvorio put daljnjem razvoju.⁴³ Svakako će biti zanimljivo gledati kako će teći daljnji razvoj. Za očekivati je još daljnje prilagodbe liturgije u neeuropskih naroda, pogotovo iz Azije i Afrike. Liturgija je izraz vjere određenog naroda, ona je „življena teologija“, pa, prema tome, ne može biti posve jednaka u svakom narodu, kako se to vidi i iz povijesti liturgije (koliko li je samo bilo obreda i mi danas svi složno kažemo da je to bogatstvo Crkve).

N.B. Pročitati moj članak *Stari misal - novi misal?* u VÐSB 6(1985)92-93.

X. DODATAK

A. LITURGIJSKE GESTE

Kao i ljudsko komuniciranje i liturgija se izražava riječima i gestama. Dugo su vremena i geste ostajale nerazumljene, jer se nisu razumjele riječi. Danas kad liturgiju razumijemo, potrebno je obnoviti naše znanje o značenju pojedinih liturgijskih gesta.

---

⁴³ Konačno, oni koji su 1975. godine htjeli „zagušiti“ i zaustaviti obnovu (Bog jedini zna kako su uspjeli prinuditi Pavla VI. na te korake), nisu to mogli ostvariti, jer je očito da se ni u ovom slučaju kotač povijesti ne može vraćati nazad.

1. Sakramentalne geste

a) Polaganje ruku (lat. *impositio*, grčki *heirotonia*)

Već su apostoli polaganjem ruku zazivali Duha Svetoga. U starim je katekumenalnim obredima polaganje ruku bio važan čin,⁴⁴ jednako tako u sakramentima potvrde i pomirenja.⁴⁵ Polaganje ruku u euharistijskom slavlju zasvjedočeno je početkom 3. st. (Hipolit). Već Origen razumijeva Jakovljevu odredbu molitve nad bolesnikom kao polaganje ruku na njega. Ova je gesta prisutna i u nesakramentalnim slavljinama: posveti djevica, blagoslovu opata ili opatice, prisutna je u mnogim blagoslovima, do te mjere da u mnogim tekstovima blagoslivljati znači polagati ruke. Gesta se očituje u polaganju desnice ili obje ruke na glavu ili u smjeru blagoslivljane osobe. Značenje ovisi o pojedinom slučaju: posvećenje neke osobe, predavanje neke karizme, zazivanje blagoslova... Ova je gesta redovito pridržava biskupu ili svećeniku. Izuzetak je polaganje ruku na katekumene što može činiti i laik (prema Hipolitu i prema današnjem obredu Inicijacije).

Gesta je poznata i u Starom zavjetu: pri žrtvovanju (Lev 24,14; 16,21), kod blagoslivljanja osoba (Post 48,14; Lev 9,22) i kod uvođenja levita u službu (Br 8,6). Isus polaže ruke na bolesnike (Mk 16,18; Lk 4,10), da bi blagoslovio djecu (Mk 10,16), vjerojatno i pri blagoslovu kruha i vina na posljednjoj večeri.

U današnjoj liturgiji polaganje ruku zasvjedočeno je baš u svim sakramentima te u blagoslovima osoba. To je gesta koja redovito prati epiklezu - zaziv Duha Svetoga. Obnovljena joj liturgija daje posebnu važnost i nekako je naglašava. Polagati ruke mogu i laici u obredima blagoslovima.

b) Znak križa

Znamenovanje znakom križa veoma je staro. Augustin to ovako tumači: „Znakom križa se posvećuje Gospodnje Tijelo, posvećuje krsni zdenac, zareduju se svećenici i drugi službenici, zapravo, posvećuje se sve ono što, po zazivanju imena Kristova treba biti sveto (Govor 181.). Neki apokrifni spisi iz 2. st. spominju znamenovanje znakom križa, a to izričito navodi i Hipolit. Slično svjedoči i Tertulijan. Kršćani se križaju svim prigodama dana: kad liježu i kad ustaju, prije jela i pića, na putovanju i u svojim kućama. U počecima je to bio isključivo znak križa načinjen palcem ili kažiprstom na čelu. Početkom 5. st. zabilježeno je da se značava znakom križa čelo i prsa, a kasnije i usana. Zanimljivo je da je i danas takav način znamenovanja ostao kod najave čitanja evanđelja. S pojavom monofizitizma javljaju se dva načina križanja: palcem i kažiprstom, što označava dvije naravi u Kristu (božansku i ljudsku) ili, sve češće, s tri prsta (kažiprst, palac i srednji prst) što označava Presveto Trojstvo. Tako je i

⁴⁴ Tako Hipolit u *Traditio apostolica*.

⁴⁵ Za potvrdu svjedoči Augustin, za pomirenje Ciprijan (+ 258).

na Zapadu i na Istoku barem do 10. st. Kasnije se taj oblik na Zapadu napušta, a na Istoku ostaje sve do danas.

Veliki znak križa kako ga mi danas činimo (čelo, prsa, oba ramena) uveden je vjerojatno u nekim samostanima u 10. st. On se u počecima činio s tri prsta i to s desnog ramena na lijevo (upravo kao danas istočnjaci!), kako to izričito govori Inocent III. (1216.),⁴⁶ ali uskoro se počelo prelaziti na današnji zapadni oblik. Međutim, službeno je uveden tek s tridentskom reformom u 16. st. Znak križa na početku mise novijeg je podrijetla i malo je nedostajalo da nedavnom liturgijskom reformom bude dokinut.⁴⁷ Ostao je insistiranjem Pavla VI. Formula koja se pri tom govorila od starine je najčešće bila upravo: *U ime Oca i Sina i Duha Svetoga*. Bile su i neke druge kao: *Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis; Pomoć je naša u imenu Gospodina koji je stvorio nebo i zemlju, Otvori Gospodine usne moje i usta će moja navješćivati hvalu tvoju; Bože, u pomoć mi priteci...*, kao i danas u časoslovu. Ova je gesta, uz polaganje ruku, bitna u sakramentu pomirenja.

2. Molitvene geste

a) Molitva u stojećem stavu s uzdignutim rukama

Redoviti molitveni stav Židova i prvih kršćana bio je uspravan s uzdignutim rukama. Pri tome su oči i dlanovi uzdignuti, a ruke u obliku križa, kako to svjedoče gotovo svi starokršćanski pisci. U starini je ovo bio najvažniji molitveni stav, tako da npr. stare bazilike uopće nemaju klupa! Redovnici su stojeći molili psalme pomažući se potpornijima u obliku slova „T“ koje su držali pod pazuhima (vidi današnje pravoslavne crkve!). U samostanima se tek u 11. st. počinju uvoditi oslonce nalik stolicama, zvane *miseriordia*, a oko 16. st. prave klupe i stolice. Međutim, i danas svećenik u bogoslužju redovito stoji! Prema tome, neki naši vjernici koji mole raširenih ruku bliski su najstarijoj predaji, iako to rubrike ne predviđaju.

b) Molitva pri kojoj je molitelj okrenut prema istoku s uzdignutim očima

Židovi su molili okrenuti prema Jeruzalemu. Kršćani okrenuti prema istoku kamo je uzašao Isus. Konačno, s Istoka dolazi svjetlost. Svjedočanstva takve molitve su iz 2. i 3. st. Valja ipak priznati da je ovo u počecima ipak bio prvenstveno istočnjački običaj. Tek u 7. i 8. st. i na zapadu se počinje paziti da crkve budu okrenute prema istoku, te da svećenik i vjernici mole u tome smjeru,

---

⁴⁶ „Signum crucis tribus digitis experimentum est, ita ut a superiori descendat in inferius et a dextra transeat ad sinistram.“ (*De sacro altaris mysterio*, 2,45).

⁴⁷ Naime, s jedne je strane to noviji običaj, a s druge je strano to manje prikladno jer znači ponavljanje. Naime, ako svećenik pozdravi vjernike trinitarnom formulom, onda je znak križa prije toga ponavljanje.

kako to npr. svjedoči *Ordines Romani*. U tome smislu valja razumjeti pretkoncilski običaj da je svećenik u misi okrenut leđima prema puku. Ne radi se o tome da bi on „nepriročno“ okrenuo vjernicima leđa, nego je svećenik zajedno s vjernicima bio okrenut prema istoku i molio "u istom smjeru" s vjernicima. Za staru rimsku liturgiju bilo je važno ne samo da svećenikovi dlanovi budu okrenuti prema nebu, nego i oči. Uzdignute su oči dakle bile znak molitve. Tako se npr. već car Konstantin dao naslikati na novčićima s očima uzdignutim prema nebu. Jedina rubrika koja to danas propisuje jest neposredno prije posvete u Rimskom kanonu.

c) Molitva u klečećem stavu

U počecima je to bila prvenstveno pokornička gesta u privatnoj pobožnosti. Koji puta je to stav molitve u izuzetnim trenucima (Krist u maslinskom vrtu, Stjepan prije kamenovanja). Klečanje je stav grešnika koji moli za oprostjenje (sjetimo se Isusove prisposode o dužniku koji je „pao ničice“ moleći odgodu plaćanja duga). Od 2. st. to je bio molitveni stav u bogoslužjima na postajama kao i pokorničkim liturgijama. Klečanje je povezano s postom i pokorom. Zato je bilo zabranjeno nedjeljom i blagdanima, što onda uključuje i cijelo vazmeno vrijeme. Koji puta je klečanje prelazi u prostiranje (prostraciju). U rimskoj je liturgiji to bio stav pokornika koji su čekali da budu pomireni na Veliki četvrtak. Prostracija na početku današnjeg bogoslužja Velikoga petka je vjerojatno bizantskog podrijetla. U njih je naime bio običaj da se prije svake liturgije na taj način časti sveti križ. U današnjoj je rimskoj liturgiji prostracija prisutna još kod ređenja i kod blagoslova opata i opatice, kao i u kod zavjetovanja u nekih redovničkih zajednica. Današnji misal predviđa klečanje „kod posvećenja, osim ako to nije moguće zbog tijesna prostora.“

d) Molitva sklopljenih ruku

To je srednjovjekovni običaj: vazal bi se predstavljao svome senioru sklopljenih ruku, što je i danas sačuvano u bogoslužju svećeničkog ređenja: novoza-ređeni svećenik polaže svoje sklopljene ruke u ruke biskupa obećavajući pri tome njemu i njegovim nasljednicima poštovanje i poslušnost. Tek u 13. st. zabilježeno je prvi puta da se preporučuje vjernicima stajati sklopljenih ruku za vrijeme podizanja. U današnjoj je liturgiji to, uz molitvu raširenih ruku, najčešći molitveni stav.

3. Pokornička gesta: udaranje u prsa

Udaranje u prsa, tj. u srce, je pokornička gesta kao i klečanje. Označava unutrašnje kajanje zbog počinjenog grijeha čiji je korijen upravo u srcu. Carinik i satnik iz evanđelja upravo tako pokazuju svoje kajanje, što znači da je gesta bila poznata i Židovima i poganima. Od samih početaka ova je gesta bila dio molitve sličnoj *Ispovijedam se* kojom se općenito ispovijedaju grijesi. Augustin

svjedoči da su se vjernici udarali u prsa kad god bi se spomenula riječ *confessio* (ispovijedanje).⁴⁸ Danas rubrike propisuju udaranje u prsa upravo kod molitve *Ispovijedam se* i u Rimskom kanonu. Jedno vrijeme, do 13. st. vjernici su se udarali u prsa kod molitve Gospodnje na riječi *Otpusti nam duge naše*.

4. Poljubac mira

S liturgijskom se obnovom pružanje mira u euharistijskom slavlju uglavnom prihvatilo kao dobra novina. To je međutim samo djelomično točno: poljubac mira (*osculum pacis*) susrećemo gotovo u samim počecima misnog slavlja, samo što se on tijekom stoljeća praktički izgubio. U Pavla susrećemo četiri puta poticaj vjernicima da pozdrave jedni druge „cjelovom svetim“ (Rm 16,16; 1 Kor 16,20; 2 Kor 13,12; 1 Sol 5,26). Egzegeti smatraju da za Pavla poljubac svetih nije samo uobičajen gesta pristojnosti, nego izražaj međusobnog oprostjenja, što je bio preduvjet dobrog ispravnog slavljenja euharistije, kao predokus nebeskog slavlja. U Justinovu prikazu euharistijskog slavlja (oko 150.), susrećemo poljubac mira nakon molitve vjernika; tako da bi pomireni mogli prinijeti darove.⁴⁹ Poljubac se mira već koncem 2. st. prebacuje iza euharistijske molitve, a još kasnije iza Očenaša. Tako se ova gesta sve više shvaća kao priprava na pričest, da bi zatim zamijenio samu pričest. Kad se bogoslužje sve više klerikaliziralo poljubac je mira u liturgiji ostao rezerviran samo za svećenike i poslužitelje.

Kako se davao poljubac mira? U samim počecima bi svećenik davao poljubac mira đakonu ili poslužiteljima, a vjernici bi poljubac mira izmjenjivali s onima koji su stajali blizu njih. Valja napomenuti da su u to vrijeme muškarci i žene imali odijeljena mjesta u crkvi. Kršćani su pazili da ne bi davali povoda klevetama, tj. da ih se ne bi moglo optužiti za nemoralno ponašanje. To je naime bio pravi poljubac, kako svjedoči Augustin:

*Kršćani se ljube svetim poljupcem. To je znak mira: što usne iskazuju, treba se ostvariti u vlastitoj savjesti ... nakon toga recite: "Mir s tobom". To je veliko otajstvo, poljubac mira; trebaš tako poljubiti, kako voliš.*⁵⁰

Poljubac se mira kasnije posvema gubi, tako da od 13. st. susrećemo „pločicu mira“ (*osculatorium*), kovanu pliticu s drškom koju bi prvo poljubio svećenik, a zatim ju davao svim ostalima na poljubac. Naravno, time se posvema izgubio i posljednji smisao poljupca mira, jer su ljudi shvaćali da je smisao obreda u iskazivanju počasti toj pločici, kao nekom moćniku. Kako to da se pravi poljubac počeo gubiti? U počecima je poljubac bio uobičajeni znak poštovanja i odanosti, a kasnije se taj gesta svodio samo na obiteljski krug. Tako je i u bogoslužju od poljupca mira ostala tek gesta nalik zagrljaju koji su si izmjenjivali

---

⁴⁸ Govor 67,1, PL, 38,433.

⁴⁹ Apologija, 65.

⁵⁰ Govor 227.

suslavitelji (klerici!). Poteškoća je u tome što se s poljupcem mira u bogoslužju izgubio bilo koji znak mira dostupan laicima.

Obnovljeni misal predviđa prvo svećenikovu molitvu za mir, zatim on poželi svima mir Gospodnji. Onda se kao mogućnost predviđa svećenikom poziv vjernicima da međusobno izmijene mir. Opća uredba u broju 56b određuje:

Zatim slijedi obred mira kojim vjernici mole mir i jedinstvo za Crkvu i svu ljudsku obitelj te, prije nego će uzeti dijela u jednom kruhu, izražavaju jedan drugome uzajamnu ljubav. Sam pak način obreda mira neka odrede biskupske konferencije prema duhu i običajima pojedinih naroda. (Naša je Biskupska konferencija zabranila „svaki oblik grljenja i ljubljenja“).

Zbog čega se ponovno uvodi ovaj prastari obred? Sigurno ne samo zbog poštivanja drevne predaje. Kristova je volja i volja je apostola da kršćani budu jedno, jedno tijelo. To je jedini način da Kristovo spasenje djeluje u nama. Duboko je nekršćanski vjerovati da se možemo spasiti bez Crkve, u ovom slučaju bez naše braće i sestara, odnosno živeti u međusobnom nejedinstvu i nemiru. Nije dakle samo izvanjska lijepa gesta pružiti nekom ruku za vrijeme euharistijske gozbe. Isus toliko često govori o bratskoj ljubavi, a Ivan naglašava da je nemoguće da netko ljubi Boga, ako ne ljubi svoga brata. Znak mira ne znači samo pomirenje, nego i izraz jedinstva, solidarnosti, bratske ljubavi. U današnjem misalu se kaže da svećenik, prema prilikama, može pozvati vjernike da pruže jedni drugima znak mira.

5. Geste poštovanja

a) Naklon glavom i poklecanje

Od starine je duboki naklon glavom i ramenima znak poštovanja prema ljudima, ali i prema Bogu. Tako *Ordines Romani* (10. st.) propisuju da svi službenici od *Svet* pa do konca kanona ostanu duboko naklonjeni (kao danas koncelebranti u trenutku dok glavni celebrant poklekne nakon podizanja). Bio je to znak strahopoštovanja pred otajstvom Duha Svetoga koji je na djelu.

Do konca 16. st. poklecanje je bilo nepoznato u liturgiji. Umjesto poklecanja bilo je naklon, više ili manje dubok. Poklecanje je poznato u privatnoj pobožnosti od 11. st., a u liturgiju je uveden početkom 16. st. U istočnoj je liturgiji poklecanje nepoznato. I na Zapadu je u srednjem vijeku poklecanje bilo izričito zabranjeno, jer je previše podsjećalo na događaj iz Kristove muke kad su rimski vojnici i svjetina - rugajući se - prigibali koljena pred trpećim Isusom govoreći „Zdravo, kralju židovski!“. Danas je poklecanje redoviti izraz štovanja prema Euharistiji. Svećenik danas u misi poklekne tri puta: dok podiže Tijelo i Krv, neposredno prije pričesti, te još na početku i na kraju mise ako je u svetištu svetohranište. Donedavno je bio propisano poklecanje na oba kolje-

na pred izloženom euharistijom, ali sada nema toga propisa. Napomenimo da bi i danas duboki naklon koji puta bio primjereniji od poklecanja (kada treba desnim koljenom dotaknuti tlo). Naklon će, dakle, biti primjereniji u velikoj gužvi, zatim onda kada netko ima tjelesnih poteškoća s poklecanjem, kao i u određenim oblicima ženske mode.

b) Kađenje

Paljenje tamjana u bogoslužju bilo je poznato i u Židova i u pogana. U počecima su se kršćani posvema uzdržavali od kađenja, jer su smatrali da su njihove molitve najbolji kad, kako to svjedoče Tertulijan i Augustin. Osim toga, nisu htjeli da njihovo bogoslužje na izvanjski način nalikuje poganskom ili židovskom. U rimskoj se liturgiji javlja tek u 7. i 8. st. kao počast papi i evanđelistaru. U 9. st. pod utjecajem galske liturgije kadi se oltar i kler, da bi u 13. st. obred kađenja bio sličan današnjem. Zanimljivo je da se kler i narod kadio tako da bi im se prinosila kadionica da bi mogli pomirisati: kađenje je bilo shvaćeno kao sakramental (blagoslovina). Uskoro se javlja običaj kađenja pokojnika: Opet je to bio znak čašćenja. U kasnijem srednjem vijeku u shvaćanju običnog puka kađenje je imalo svrhu tjeranja nečistih sila. Današnji misal predviđa kađenje kao mogućnost: „za vrijeme ulaznog ophoda, na početku mise za kađenje oltara, kod ophoda i naviještanja evanđelja, za kađenje prikaznih darova, oltara, svećenika i naroda, kod podizanja hostije i kaleža iza posvete.“ Svećenik stavlja tamjan u kadionicu, blagoslovi znakom križa i pri tome ništa ne govori.

6. Ostale geste

a) Sjedenje

To je prvenstveno stav onoga koji naučava i koji sluša. Biskup je propovijedao sjedeći, kako to svjedoči Augustin. On preporučuje i vjernicima da za vrijeme propovijedi sjede, da se ne bi umorili. Sjedali bi na pod, jer klupa nije bilo. One se uvode u crkvu tek poslije 16. st. pod utjecajem protestantskih crkava gdje su one bile naročito potrebne, jer im se liturgija i sastojala prvenstveno od službe riječi. Prema današnjem Redu mise vjernici sjede za vrijeme čitanja (osim evanđelja), za vrijeme homilije te u vremenu pripravljanja darova.

b) Pranje ruku

U starini je pranje ruku bilo osnovni znak pristojnosti prije nego što čovjek pristupi nekoj uzvišenoj osobi, pogotovo Bogu. Tako je pranje ruku ili čak čitavog tijela u Židova bilo obvezatno prije molitve, odnosno, za svećenike, prije prinošenja žrtava. Osim poštovanja, pranje je ruku imalo i značenje duhovnog čišćenja. I kršćani su prali ruke prije molitve, kako svjedoči Tertulijan i Ivan Zlatousti. Zato je pred starokršćanskim bazilikama uvijek bio izvor vode,

odnosno fontana. Pranje ruku u obredu pripreme darova u misi ima povijesno utemeljenje. Naime, u vrijeme dok su se prikupljali darovi u naravi (sve do 9. sto.), bilo je razumljivo da svećenik nakon toga opere ruke, da bi mogao nastaviti slaviti euharistiju. Zanimljivo je pripomenuti da je u prvoj Crkvi bio običaj da na Cvjetnicu katekumeni operu glavu i cijelo tijelo kao pripravu na skoro krštenje u Vazmenoj noći.

B. LITURGIJSKA ODJEĆA

Recimo odmah na početku da liturgijska odjeća ne vuče podrijetlo od židovske liturgijske odjeće, kako se to u srednjem vijeku bilo mislilo. Liturgijska odjeća vuče podrijetlo iz *civilne*, tj. *građanske* grčko-rimske odjeće. Zanimljivo je kako još 428. godine papa Inocent I. prekora neke biskupe u Galiji zbog posebne odjeće koju su oni u Galiji uveli za kler. Papa piše da se, istina, kler treba dobro razlikovati od puka, ali se treba razlikovati "*doctrina, non veste; conversatione, non habitu; mentis puritate, non cultu*". Slično govori za sebe i Augustin. Naravno da su svi oni oblačili za euharistiju najljepše što su imali (kao što i danas puk čini kad ide na misu). Valja naglasiti: liturgijska se odjeća počela razlikovati od građanske odjeće onda kada je od 6. st. s barbarima došla nova moda (nije bilo govora o tome da bi se i inače, izvan liturgije, klerici svojom odjećom trebali razlikovati od ostalih). Dakle, s provalom barbara u liturgiji se sačuvala tradicionalna nošnja, a u građanskom životu je došla nova moda. Tako sinoda u Regensburgu 742. određuje da se klerici u tome smislu trebaju razlikovati od ostalih. U praksi se ta razlika vidjela samo u liturgijskom slavlju. S Karlom Velikim se kodificira liturgijska odjeća. Biskupska odjeća postaje sjajna da bi se naglasilo dostojanstvo te službe.

1. Antička rimska odjeća

Osim donjeg rublja u našem smislu (gaće i povoj oko slabina) donja haljina je bila prvenstveno *tunika*. U počecima je bila kraća i bez rukava, a od 4. st. s rukavima koja je sezala do gležanja. Bila je bijela (*alba*). Tunika se u kući nosila slobodna, a u javnosti je bila opasana pojasom. Donja haljina se razlikovala od osobe do osobe.

- Gornja je haljina bila prvenstveno *toga*. Bila je vrlo široka i teška, tako da se u carskom Rimu nosila samo u svečanim prilikama.
- *Dalmatika* je uvedena u Rimu koncem 2. st. Bila je neka vrsta tunike, sezala je do koljena i imala vrlo široke rukave i nosila se iznad tunike.
- *Penula* (*lat. paenula*) bila je okrugla, na sredini je imala otvor za glavu. Imala je i kukuljicu. U početku se nosila na putovanjima i dobro je štitila od kiše i hladnoće, a onda je, koncem 4. st., postala elegantni dio odjeće.

- *Palij* je bio grčkog podrijetla. Nosili su ga Krist i apostoli. Bila je to tkanina trostruko duža nego šira. Trećina je padala preko lijevog ramena naprijed, a ostale su se dvije trećine omatale preko pleća, desne ruke i opet na lijevo rame. Budući da je često klizio, redovito se na lijevom ramenu učvršćivao kopčom zvanom *fibula*. U 4. st. umjesto palija uzima se penula, međutim, uskoro palij postaje – nešto kao šal – ukras koji se nosio preko palija.

2. Liturgijska odjeća

Spomenimo na početku *talar* (*talaris* = *haljina dogležnjica*; *talus* = *gležanj*). U nas se naziva i *reverenda*. To je staleška (neliturgijska) odjeća dijecezanskog klera. Redovničke se haljine razlikuju po boji i krojevima. U pregledu liturgijske odjeće koji slijedi dodat ćemo i molitvu koja se molila pri odijevanju sve do 1970.

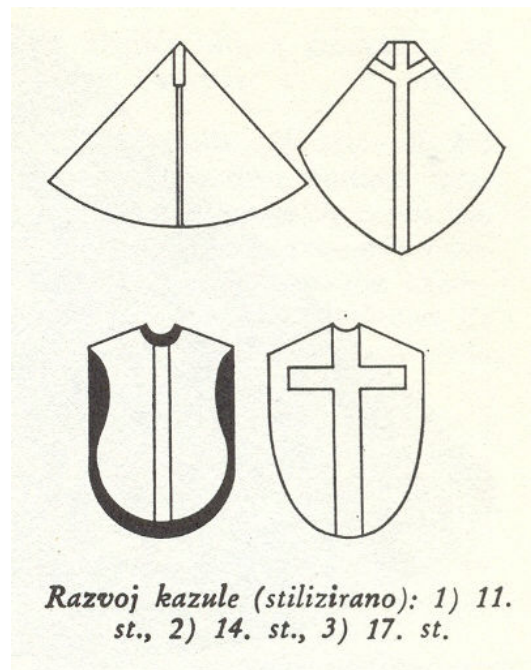
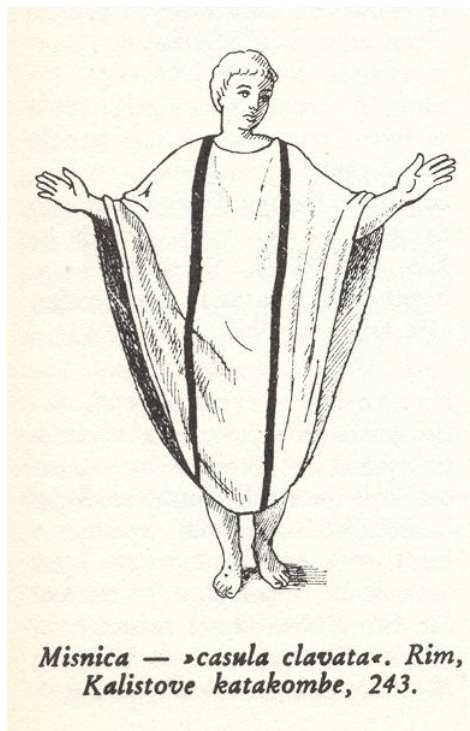
a) Donja liturgijska odjeća

- *Naglavnik* (*humeralis, amictus*). Prije se stavljao preko albe (u milanskoj se liturgiji to zadržalo). Prije je to služilo za zaštitu vrata od hladnoće (kao šal). U liturgiji ga spominje *Ordo Romanus I* (8. st.). Simbolizira kacigu spasa: *Impone, Domine, capiti meo galeam salutis (1 Sol 5,8) ad expugnandos diabolicos incursus.*
- *Alba* - donja bijela lanena tunika do zemlje. Ona i potječe od starinske tunike. Označava čistoću i nevinost: *Dealba me, Domine, et munda cor meum; ut, in sanguine Agni dealbatus, gaudiis perfruar sempiternis.*
- *Pojas* (*cingulum*) označava čistoću: *Praecinge me, Domine, cingulo puritatis, et extingue in lumbis meis humorem libidinis; ut maneat in me virtus continentiae et castitatis.*

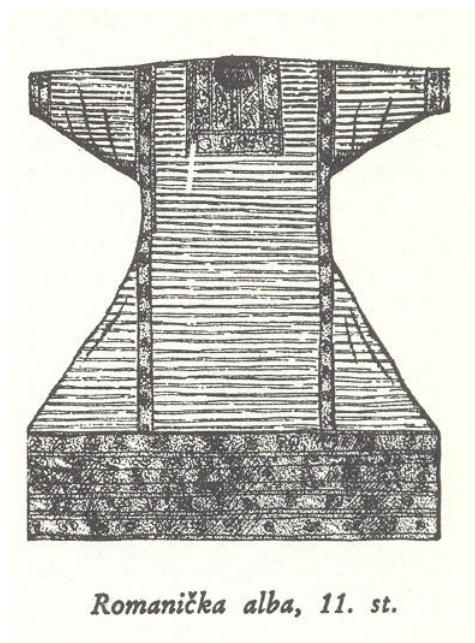
b) Gornja liturgijska odjeća

- *Roketa* je ona vrsta albe koju su klerici u srednjem vijeku nosili kao svakodnevnu odjeću i preko koje su odijevali pravu albu. Međutim u našim je krajevima roketa je ono što Talijani zovu *cotta* koja je ušla u uporabu na sjeveru kad su klerici više puta dnevno išli na molitvene časove, pa su se tako čuvali od hladnoće. Donedavno je roketa (uz koju obavezno ide talar ili habit) bila obavezna za slavlje sakramenata, a danas se ipak preporučuje alba.
- *Misnica* (*casula, planeta, potječe od penule*) širok i zvonolik ogrtač bez rukava koji ima otvor samo za glavu. Zanimljivo je da je u počecima kazula bila odjeća za sve klerike. Zanimljivo je kako ju je nosio đakon. Naime, budući da je na početku euharistijske službe đakon morao imati slobodne ruke, on bi u tom trenutku skidao kazulu, smotao je, tako da je bila nalik na šal.

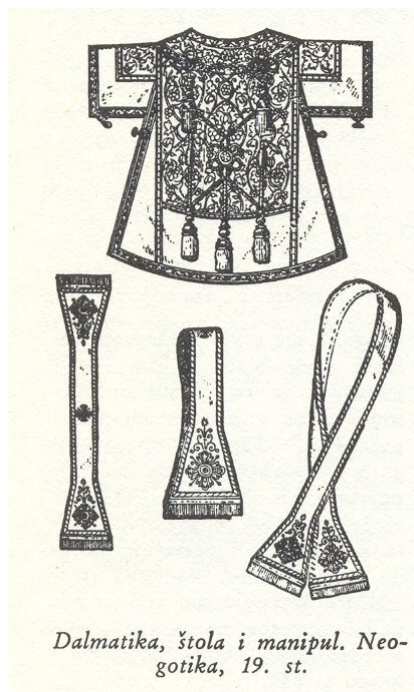
prebacio preko lijevog ramena i oba kraja učvrstio pojasom na desnom boku, dakle, upravo onako kako danas đakoni nose štolu. U srednjem vijeku prave se otvori za ruke. Kasnije se sve više skraćuje na bokovima. Kada u baroku dobiva sve teže ukrase skraćuje se maksimalno. Pravi se u četiri liturgijske boje. Označava grimiznu haljinu u koju je Pilat dao odjenuti Isusa. Kako prekriva svu ostalu odjeću, predstavlja kršćansku ljubav i zaštitu. Molitva podsjeća na srednjovjekovni šuplji križ: *Domine, qui dixisti: Iugum meum suave est et onus meum leve: fac, ut istud portare sic valeam, quod consequar tuam gratiam.*

- *Dalmatika*. U početku tunika bez pojasa, kasnije razrezana sa strane da se lakše obuče. U Rimu je papa dao đakonima da je odijevaju, jer su rimski đakoni, kao što je poznato, bili osobe papinog osobitog povjerenja, tako da je dalmatika, zapravo, bila počasna odjeća.
- *Tunicela*. Odjeća subđakona. Neka sredina između albe i dalmatike. Kasnije je sve više i više bila nalik dalmatici. *Biskup* u znak svoje vlasti nosio sve: roketu, albu, tunicelu, dalmatiku, misnicu.
- *Pluvijal (plašt)* vuče vjerojatno podrijetlo od penule. Na prsima ima kopču i ostavlja ruke slobodne. Uzima se za liturgijska slavlja izvan mise. Od pluvijala proizlazi *moceta*, korska odjeća
- *Velum*.

Romanička alba, 11. st.

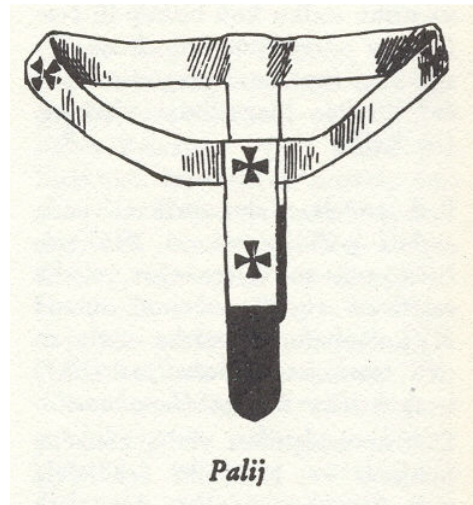
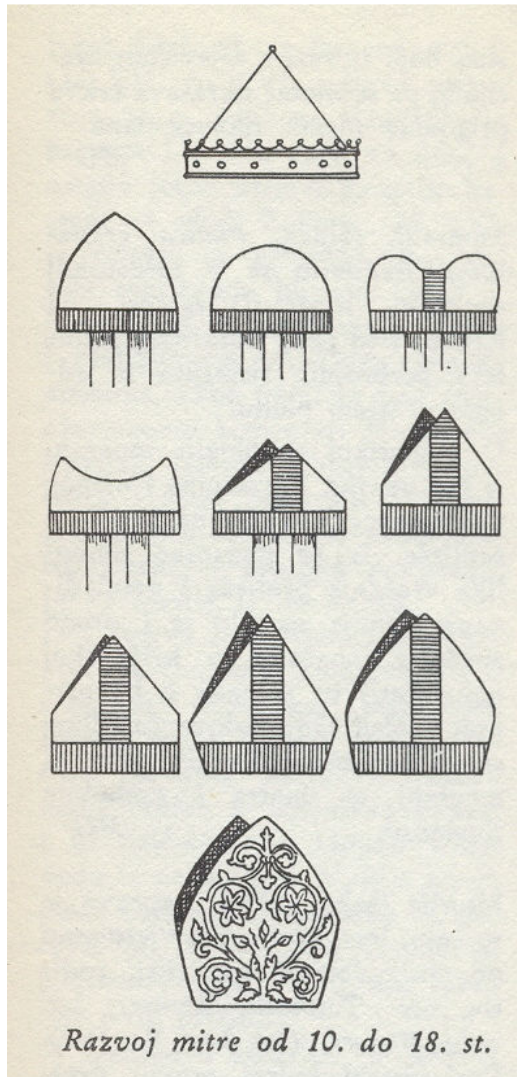
Dalmatika, štola i manipul. Neogotika, 19. st.

c) Liturgijske insignije (znakovi)

- *Naručnik* (*manipulus* = snop pšenice, rubac je bio tome nalik) se nosio na lijevoj ruci. Iste boje kao i misnica. Nosio je subđakon i svi "viši redovi". To je bio rubac za brisanje znoja. Simbolizira uže kojim je Krist bio vezan. Simbol dobrih djela, budnosti i pokore: *Merear, Domine, portare manipulum fletus et doloris; ut cum exsultatione recipiam mercedem laboris* (Usp. Ps 126,6).
- *Štola* (*stola* = gornja haljina). Na Zapadu se naziva i *orarium*. Služila je za brisanje znoja, a bila je i ukras: obavijala se oko vrata kao široka kravata, pa je ona bila znak osoba visokog društvenog položaja. Nosili su je đakoni, svećenici i biskupi. Vjerojatno u početku drugačija za svećenika i za đakona. Biskup je prije nosio neprekriženu štolu, svećenik prekríženu ("svezana" i kompletna vlast). Simbol besmrtnosti: *Rede mihi, Domine stolam immortalitatis; quam perdidit in praevaricatione primi parentis; et quamvis indignus accedo ad tuum sacrum mysterium, merear tamen gaudium sempiternum*.
- *Palij* je već od 4. st. papinska insignija. Nejasno podrijetlo. Legenda je povezuje s plaštem sv. Petra. Palij je imao oblik šala. Danas je to insignija pridržana papi i nadbiskupima.
- *Mitra* (= podvezač, ubradač s trakama niz obraze). Podsjeća na kape koje su nosili veliki svećenici. Dva roga = dvije zrake iz Mojsijeva čela. Simbol Starog i Novog zavjeta. U starini je to bilo pokrivalo za glavu koji su nosili rimski svećenici i vestalke. U prvim kršćanskim vijekovima nose ju u crkvi

žene. Kao liturgijska odjeća spominje se tek u 7. st. To je čunjasta kapa koja se sve više zašiljuje.

- *Tijara* je bila kapa pridržana papi. U počecima (12. st.) bila je u obliku stošca. Kasnije su dodavali jedan po jedan tri pozlaćena vijenca u 13. i 14. st. Pavao VI. je više nije nosio.
- *Biskupski štap*. spominje se u 7. st. Nose ga opati i biskupi. Prvo je imao oblik slova T, a kasnije današnji oblik.
- *Biskupski prsten* kao znak mističnog vjenčanja biskupa s njegovom Crkvom javlja se u 7. st.

Biskupski prsni križ (pektoral) spominje se od 4. st. Ono što se nosilo o vratu nije u počecima nužno bio križ, nego moći, izreke iz evanđelja ili čak relikvije svetog križa.

Zvonko Pažin: Članci objavljeni u Vjesniku Đakovačke i Srijemske biskupije koji govore o vrijednostima bogoslužnog jezika. Materijali za kolegij *Povijest liturgije*.

"O JEZIKU, RODE..."

Liturgijska zborovanja
(VĐSB 4/2007)

U apostolskoj pobudnici *Sacramentum caritatis* od 22. veljače 2007. papa Benedikt XVI. progovara o Euharistiji. Dokument je to koji je rezultat biskupske sinode upravo na tu temu. U broju 61 papa govori o velikim euharistijskim slavljinama uz sudjelovanje većeg broja svećenika pod predsjedanjem biskupa uz sudjelovanje velikoga broja vjernika. Nadovezujući se na ta velika euharistijska slavlja u broju 62 papa progovara o latinskom jeziku. Bit će korisno cijeli ovaj broj doslovno navesti:

62. Ovo što smo rekli ipak ne treba umanjiti vrijednost ovih velikih bogoslužja. U ovom trenutku mislim na poseban način na slavlja koja se upriličuju za vrijeme međunarodnih susreta, koji su danas sve češći. Ta se bogoslužja trebaju pravilno ostvarivati. Da bi se bolje izrazili jedinstvo i univerzalnost Crkve htio bih preporučiti, kako je predložila biskupska sinoda, u suglasju s uputama Drugog vatikanskog sabora:⁵¹ s izuzetkom čitanja, homilije i molitve vjernika dobro je da se slavlje održava na latinskom jeziku. Jednako tako neka se na latinskom govore najpoznatije molitve⁵² iz crkvene predaje te neka se neki odlomci eventualno izvode u gregorijanskom koralu. I općenito, tražim da budući svećenici, već za vrijeme boravka u sjemeništu budu pripremljeni da razumiju i slave svetu misu na latinskom, da koriste latinske tekstove te da izvode gregorijanski koral. Neka se ne zapusti mogućnost da i sami vjernici budu tako odgojeni da znaju najpoznatije molitve na latinskom te da znaju i pjevati gregorijanskim koralom određene dijelove bogoslužja.⁵³

1. Što papa govori?

Valja zapaziti i naglasiti da se o latinskom jeziku u euharistijskom slavlju govori u kontekstu *internacionalnih euharistijskih veleslavlja*. Kada se na velikom euharistijskom slavlju nađu vjernici različitih jezika, *da bi se bolje izrazili jedinstvo i univerzalnost Crkve* dobro je da slavlje bude na latinskom, koji je drevni jezik bogoslužja Rimske crkve.⁵⁴ Drugim riječima, kada vjernici tako i tako ne govore jednim jezikom dobro je i korisno uzeti latinski jezik. Papa ipak priznaje da je latinski jezik daleko od toga da ga veći dio puka razumije. Naime, na latinskom ne bi trebala biti čitanja, homilija i molitva vjernika. Nadalje smislu papa također traži da kandidati za svećeništvo uče sudjelovati u misi na latinskom jeziku, da bi kasnije i sami znali slaviti latinsku misu, kada budu u takvim prilikama internacionalnih slavlja.⁵⁵ Papa također želi da se vrednuje i gregorijansko pjevanje. Razumljivo je da Rimsk crkva želi čuvati i njegovati svoju tradiciju.

---

⁵¹ Usp. SC 36 i 54.

⁵² Usp. SC 36.

⁵³ Usp. SC 36

⁵⁴ Možda je to i određeni pokušaj da se ograniči sve veći utjecaj i agresivnost engleskog jezika na svim razinama i to u odnosu na sve ostale jezike, "velike" i "male". Tako je za nas nešto starije ipak ne neobično vidjeti kako austrijski političar u Zagrebu govori engleski, dok je donedavno je u Hrvatskoj njemački bio prvi strani jezik (a da o vremenima Austro-Ugarske i ne govorimo!).

⁵⁵ Poznato je da u svim nacionalnim izdanjima Misala u dodatku stoji i red mise na latinskom, da bi svećenik-stranac koji ne razumije domaćega jezika mogao slaviti misu. Pretpostavlja se, dakle, da je svaki svećenik kadar slaviti misu na latinskom.

2. Što papa nije rekao?

U ovom se dokumentu ne govori o tome da bi valjalo slaviti latinsku misu s vjernicima kada se ne radi o *internacionalnim* slavljinama. Po sebi nema nikakve potrebe npr. s vjernicima od kojih svi razumiju hrvatski slaviti misu na latinskom jeziku. Ne radi se ni o kakvom pokušaju uvođenja (mrtvog) latinskog jezika u bogoslužje, kako su to odmah objavile neke naše novine.

3. Narodni jezik u bogoslužju

Vraćamo se na naslov: "O jeziku, rode..." Ponavljanje je majka mudrosti. O narodnom, tj. razumljivom jeziku u bogoslužju progovara već sveti Pavao. On je u korintskoj Crkvi zatekao običaj da neki vjernici mole tuđim jezicima koji su ostalima bili nerazumljivi. Pavao po sebi cijeni takvu molitvu, ali naglašava da od nje ima koristi samo pojedinac ali ne i zajednica. Naprotiv, kada molitvu svi razumiju, ona je svima na izgradnju. Zato u zajedničkom bogoslužju treba koristiti svima razumljiv jezik:

1 Kor, 14,13-19: Stoga tko govori drugim jezikom, neka se moli da može protumačiti. Jer ako se drugim jezikom molim, moj se duh moli, ali um je moj neplodan. Što dakle? Molit ću se duhom, molit ću se i umom; pjevat ću hvalospjeve duhom, ali pjevat ću ih i umom. Jer ako Boga blagoslivljaš duhom, kako će neupućen reći "Amen" na tvoju zahvalnicu? Ne zna što govoriš. Ti doduše lijepo zahvaljuješ, ali se drugi ne izgrađuje. Hvala Bogu, ja govorim drugim jezicima većma nego svi vi. Ali draže mi je u Crkvi reći pet riječi po svojoj pameti, da i druge poučim, negoli deset tisuća riječi drugim jezikom (usp. cijeli odlomak 1 Kor 14,1-33).

Ovome se jedva što ima dodati. Takva je uistinu bila praksa prve Crkve. Naime, iako je "sveti" Isusov jezik bio aramejski, apostoli su izvan Palestine propovijedali i slavili otajstva na grčkom, makar to njima nije bio materinji jezik. Zašto? Naravno, da bi ih ljudi razumjeli, da bi, kako reče Pavao, vjernici mogli reći "Amen" na molitvu apostola. Nadalje, kada je u Rimu pokraj IV. st. grčki jezik postao većini nerazumljiv, u Rimu se liturgija počela slaviti na svima razumljivom latinskom jeziku. Smisao bogoslužja i jest u tome da svi sudjelujemo, baš kao što reče SC 26:

Liturgijski čini nisu privatni čini: oni su slavlje Crkve koja je „otajstvo jedinstva“ - sveti puk pod biskupima okupljen i uređen. Stoga ti čini pripadaju čitavome Tijelu Crkve te ga očituju i na nj se odnose: ali pojedine njegove udove dosežu na različiti način, prema raznolikosti staleža, službi i djelatnog učešća.

Ako puk ne razumije što se moli, onda i ne sudjeluje. Ponavljamo, osnovni smisao liturgije i jest u tome da svi s razumijevanjem sudjeluju. Tako je to bilo prvih pet stoljeća, tj. dokle god su grčki i latinski bili govorni jezici. Nema dakle govora da bi bili "sveti" samo oni jezici koji su bili na Isusovom križu (hebrejski, grčki i latinski) te da bi se samo na njima smjelo slaviti bogoslužje. Kada bi se danas netko zalagao za uvođenje (mrtvog)latinskog jezika, onda bi se moglo mirno reći da "u početku nije bilo tako". Naime, onaj tko se zalaže za razumljiv jezik u bogoslužju zapravo je u pozitivnom smislu "konzervativan" jer se zalaže za praksu prve Crkve. Zauzimati se za (mrtvi) latinski jezik u bogoslužju bio bi "modernizam" u lošem smislu, jer je ta ideja došla puno kasnije. Pomislimo, kako bi to bilo u počecima Crkve da su apostoli insistirali da se njihovo bogoslužje mora slaviti na "svetom" hebrejskom (eventualno aramejskom) jeziku? Tko bi ih slušao? Tko bi ih ozbiljno uzimao? Crkva prvih stoljeća znala je koji je osnovni smisao bogoslužja: da svi Bog slave na razumljivom jeziku i upravo je na taj način ostala vjerna naviještanju evanđelja i slavljenju otajstava. Konačno, ne ponosi li se upravo hrvatski narod da je kroz duga stoljeća uspio jedini u zapadnom svijetu u bogoslužju sačuvati

svoj jezik i svoje pismo? Čak se i veliki Strossmayer zalagao za to da se na cijelom području hrvatske uvede staroslavensko bogoslužje.

Onaj tko bi među vjernicima jednoga jezika slavio misu na (mrtvom) latinskom jeziku pokazao bi da ne razumije bit liturgije niti izvornu tradiciju Crkve. Stoga je i nepotrebno i štetno i krivo slaviti misu na puku nerazumljivom jeziku zbog toga što je to trenutna moda ili što to celebrantu godi ili što je to "šik". Euharistija nije privatno slavlje, nije predstava, nije vježbanje jezika,⁵⁶ nije skup nostalgičara. Istina jest da SC 36 i 54 govori o potrebi očuvanja latinskog jezika u bogoslužju. Međutim, valja uzeti u obzir kontekst u kojem je taj tekst nastao. SC je prvi saborski dokument i jednostavno se činilo prenačim donijeti uputu da se ima u bogoslužje uvesti narodni jezik. Međutim, već 31. siječnja 1967. dopušteno je da s cijela misa slavi na narodnom jeziku. Prema tome, nadležna crkvena vlast ne želi vratiti liturgiju na latinski jezik. Naravno, po sebi je razumljivo da će se koji puta u crkvi pjevati i latinski dijelovi (npr. Kyrie, Gloria), kao što je npr. poznato da u Italiji svi vjernici znaju i rado mole "Zdravo, Kraljice" na latinskom, ali nema govora o tome da bi se tako "na mala vrata" uvela latinska misa.

Zaključimo. Dobro je da svi – i vjernici i svećenici – razumiju pojedine dijelove mise na latinskom, za slučaj da se nađu na nekom *internacionalnom* slavlju (kao što je to redovito u Taizé-u). Dobro je njegovati gregorijansko pjevanje. Time cijenimo, poštujemo i vrednujemo vlastitu tradiciju. U isto vrijeme naglašavamo kako nema ni potrebe ni smisla slaviti misu na latinskom tamo gdje svi vjernici razumiju jedan jezik, jer to ne bi bilo ni teološki opravdano niti bi bilo u duhu najstarije liturgijske predaje.

STARI MISAL

Liturgijska zborovanja
(VDSB 7-8/2007)

Ovih je dana, 7. VII. 2007., papa Benedikt XVI., motu proprio upućenog biskupima Katoličke crkve, dao generalno dopuštenje svima onima koji to razborito žele slaviti misu prema prijesaborskom (naravno, latinskom) Misalu iz 1962. Pri tome, naglašava papa, euharistijsko slavlje prema sadašnjem Misalu ostaje *forma ordinaria*, dok bi misno slavlje prema prethodnom Misalu bilo *forma extraordinaria*. U ovom ćemo članku najprije iznijeti najvažnije odredbe iz ovog dokumenta, a onda ćemo pokušati razjasniti njegov smisao i pozadinu.

1. Odredbe motuproprija

Na samom početku papa tumači kako se može javiti bojazan da bi se ovim dopuštanjem mogla dovesti u pitanje liturgijska reforma koja je nastala kao plod Drugog vatikanskog sabora. Ta je bojazan posve neutemeljena, veli papa i nastavlja:

Valja iznad svega reći da Misal, objavljen od pape Pavla VI. i koji je još dva puta izdan od pape Ivana Pavla II., očigledno jest i ostaje redoviti oblik, "forma ordinaria" euharistijskog slavlja. Zadnje izdanje Rimskog misala koje je prethodilo Saboru i koje je bilo objavljeno vlašću pape Ivana XXIII. 1962. i koje je bilo u uporabi za vrijeme Sabora, moći će se, međutim, upotrebljavati kao "forma extraordinaria" bogoslužnog slavlja. Nije primjereno govoriti o ova dvije redakcije Rimskog misala kao da bi bila "dva obreda". Tu se zapravo radi o dvostrukoj uporabi jedinstvenog i istovjetnog obreda. Glede uporabe Misala iz 1962., kao "forma extraordinaria" bogoslužja mise,

⁵⁶ Ne priliči, stoga, da se misno slavlje upotrebljava za "vježbanje stranog jezika".

htio bih svrnuti pozornost na činjenicu da ovaj Misal pravno nikad nije bio dokinut te, u skladu s tim, u načelu je ostao uvijek dopušten.

Papa podsjeća da je Ivan Pavao II. 1988. motu proprijem *Ecclesia Dei* dao neke norme glede uporabe Misala iz 1962., ali su te odredbe ponajviše išle za time da pomognu bratstvu "Sv. Pio X."⁵⁷ da pronade put do jedinstva s nasljednikom sv. Petra. Međutim, tom prigodom nisu dane detaljnije upute za ostale vjernike koji bi, eventualno, htjeli slaviti misu po Misalu iz 1962. Stoga ovim motu proprijem papa određuje da se misa prema starom Misalu načelno može slaviti kao *forma extraordinaria*, tako da se biskupi oslobađaju brige oko vrednovanja molbi da se takve mise slave.

Postoji i druga bojazan, veli papa, a ta je, da bi uporaba staroga Misala mogla dovesti do razdora u župskim zajednicama, tj. da bi se moglo dogoditi da bi neki vjernici htjeli slaviti euharistiju po novom, a neki po starom Misalu. I ta je bojazan bez osnove. Naime, veli papa:

Uporaba staroga Misala pretpostavlja određenu mjeru liturgijske formacije i pristup latinskom jeziku: ni jedno ni drugo ne susreće se odveć često. Već je iz ovih konkretnih pretpostavki jasno da će novi Misal sasvim sigurno ostati "forma ordinaria" rimskog obreda, ne samo zato što je takva pravna regulativa, nego i zbog realne situacije u kojoj se nalaze zajednice vjernika.

Papa zatim naglašava kako se ta dva oblika misnog slavlja mogu međusobno obogaćivati: u stari se Misal mogu umetnuti novi sveci i nova predslavlja. Komisija "Ecclesia Dei" dat će u tome smislu praktične upute. S druge strane novi Misal može biti obogaćen izraženim smislom za sakralno.

Na koncu papa poziva biskupe da bdiju nad tim da se ove mogućnosti koriste s mirom i blagošću.

2. Povijesna pozadina

Misal izdan 1962. posljednje je izdanje tzv. tridentskog Misala izdanog 1570. za vrijeme Pija V., pa se on često naziva i Misal Pija V.⁵⁸ Tridentni sabor, kao i liturgijska reforma nakon toga sabora, bio je, kao što je poznato, odgovor na reformaciju i pojavu protestantizma, koji je, između ostalog, ukazivao na slabosti i manje sretne pojave u liturgijskoj praksi Crkve. Da bi se izbjegle sve zloporabe, komisija za izdavanje Misala jednostavno je preuzela *Misal po zakonu rimske kurije iz 1474.*,⁵⁹ nešto ga prilagodila⁶⁰ i izdala kao novi Misal koji je papa Pio V. odobrio 14. VII. 1570. Bilo je određeno da se taj Misal kao obvezatan treba upotrebljavati osim u slučaju ako neka biskupija ili crkvena pokrajina uspije dokazati da ima drugačiju tradiciju stariju od 200 godina.⁶¹ Bilo je to prvi puta u povijesti da se određeni obred *izrijekom* propisuje i nameće cijeloj Crkvi. Rubrike toga misala bile su detaljne i strogo su propisivale kako treba teći obred, a svećenici su se toga morali strogo pridržavati. U tome povijesnom trenutku to je bilo veoma dobro jer je dobar dio svećenika bio neuk i taj "rubricizam", odnos-

⁵⁷ Radi se o bratstvu koje je osnovao nadbiskup Léfèbvre koji nije prihvaćao liturgijsku obnovu poslije 2. Vatikanskog sabora, nego se služio prijesaborskom liturgijom.

⁵⁸ Usp. moj članak s vrlo sličnom tematikom: *Stari Misal – novi Misal?*, u: Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije 6(1985)92-93.

⁵⁹ Taj je Misal u hrvatskom prijevodu i na glagoljici, kao prva knjiga tiskana na hrvatskom jeziku, objavljen 1483. kao *Misal po zakonu rimskoga dvora*, a u pretisku je izdan u Zagrebu 1971.

⁶⁰ Tako, npr. uz podizanje posvećene hostije uvedeno je i podizanje kaleža, dane su opće rubrike i uvod, uvedeni su *Ite missa est* i "posljednje" evanđelje (tj. proslav Ivanova evanđelja koji se čitao na koncu svake mise).

⁶¹ Najpoznatija liturgija koja je to uspjela dokazati je i danas postojeće milanska liturgija, koja se od pamtivijeka slavi u biskupiji Milano i u okolnim biskupijama.

no, mentalitet da se rubrike, tj. propisi trebaju strogo poštovati, sačuvao je bogoslužje od nereda, pa i natruha praznovjerja. Tridentški je sabor bio odredio da svi kandidati za svećeništvo moraju proći sjemenišnu formaciju, tako da su svećenici uskoro postali dovoljno školovani. Zbog toga je "rubricistički" mentalitet postao u međuvremenu krut i težak.

Dugi vatikanski sabor je shvatio potrebu liturgijske obnove, poglavito red euharistijskog slavlja. Zato donosi temeljnu tvrdnju da ima nekih dijelova bogoslužja koji se mogu ili čak moraju mijenjati (SC 21), a onda ističe važnost sudjelovanja vjernika u bogoslužju (SC 27; 30) i naglašava važnost Božje riječi u bogoslužju (SC 24). Zato je jasno odredio:

Neka se preispita Red mise, da budu jasnije vlastitosti pojedinih dijelova i njihova međusobna veza i da se olakša pobožno i djelatno učešće vjernika. Zbog toga neka se obredi pojednostave, zgodno zadržavajući njihovu bit; neka se ispusti ono što se tokom vremena podvostručilo ili bez velike koristi dodalo; neka se opet, koliko bude zgodno i potrebno, prema davnom otačkom pravilu uspostavi ono što je tokom nesklonih vremena propalo (SC 50).

Sabor, dakle, jasno govori da je dotadašnji Misal manjkav i potrebit obnove i, prema tome, naložio da se pripravi novi, bolji i prikladniji Misal (kao i druge liturgijske knjige). Zato je Pavao VI. i osnovao *Vijeće za provedbu liturgijske konstitucije* koje je pripravljalo nove liturgijske knjige. Rezultat toga je i Rimski misal izdan 1970. koji je odobrio papa Pavao VI.⁶²

3. Vrijednosti jednog i drugog Misala

Sadašnji je Misal nedvojbeno bolji od prethodnoga. Za one mlađe, dobro je da se podsjetimo.

Red mise. Uvelike bi nadišlo svrhu i obim ovoga članka kada bismo htjeli imalo podrobnije uspoređivati ta dva reda mise. Spomenimo samo neke zanimljive osobitosti i razlike. Tijekom stoljeća u red mise su se uvukla nepotrebna ponavljanja, kao što je npr. već spomenuto "posljednje evanđelje". Nadalje, tipska, redovna misa bila je tzv. "tiha" misa gdje puk uopće nije sudjelovao, nego je svećenik, okrenut leđima, sve misene tekstove tiho (na latinskom) izgovarao, a ministranti su tihim glasom odgovarali i molili na njima nerazumljivom latinskom jeziku. U starom redu mise uopće nije bila predviđena pričest vjernika, nego se za pričest vjernika u misu ubacivao obred pričesti bolesnika.⁶³ Bilo je i nekih elemenata sumnjive teološke vrijednosti kao što je izraz *immaculatam hostiam* upotrebljen već u prikaznoj molitvi te znamenovanje znakom križa već posvećenih darova. Zanimljivo je da je otpust *Ite, missa est* stajao prije završnog blagoslova. U sadašnjem misalu tipski je red mise onaj s narodom. Pretpostavlja se da puk sudjeluje i odgovara. Pretpostavlja se pričest vjernika kao po sebi razumljivi i potpuni način sudjelovanja vjernika u misi. Pregledane su i poboljšane sve molitve, Uvedene su nove euharistijske molitve od kojih je samo III. posve nova, dok je II. preuzeta iz drevne *Apostolske predaje*, a IV. iz istočne liturgije sv. Bazilija. Nadalje, u novom redu mise obnavlja se izvorni običaj pričesti pod obje prilike, drevni obred mira, te molitva vjernika koja je bila sastavni dio mise barem do VIII. st.,⁶⁴ itd.

Misna čitanja. U starom su se misalu nedjeljom čitalo samo jedno čitanje i evanđelje, a ciklus nedjeljnih čitanja je bio jednogodišnji. Nadalje, korizma, vazmena i duhovska osmina imali su svoja čitanja, a u svim ostalim danima preko tjedna (osim blagdana) čitala su se čitanja prethodne nedjelje. Sadašnji je Misal proveo saborsku preporuku da se vjernicima u bogoslužju

⁶² Točnije rečeno, novi red mise stupio je na snagu 30. XI. 1969., na Prvu nedjelju došašća.

⁶³ Zato je i bila ona formula prigodom pričješćivanja: *Corpus Domini nostri Iesu Christi custodiat animam tuam ad vitam aeternam.*

⁶⁴ U istočnoj se liturgiji do danas zadržala, a u rimskoj je liturgiji oduvijek bila samo u bogoslužju Velikoga petka.

pročita znatniji dio Svetoga pisma, tako da je u današnjim čitanjima zastupljeno oko 90% Biblije. Nedjeljom se čitaju dva čitanja i evanđelje i to u trogodišnjem ciklusu, svaki dan u tjednu ima svoje čitanje, s tim da su u vremenu kroz godinu u danima u tjednu čitanja u djelomično dvogodišnjem ciklusu.

Molitve. Stari je misal imao za izvore molitava mlađe i teološki siromašnije verzije prema Grgurovom sakramentaru, dok su u sadašnjem Misalu sve molitve pregledane prema starijim izvorima i teološki su puno bogatije. Osim toga, ima puno više predslovlja.

Bogoslužni kalendar. U aktualnom je kalendaru istaknuta važnost nedjelje i jakih liturgijskih vremena. Kalendar svetaca je "pročišćen" tako da su brisani sveti za koje nema pouzdanih podataka, a u isto vrijeme kalendar je obogaćen neeuropskim svecima.

4. Neke rasprave vezane uz liturgijsku obnovu

Najpoznatija oporba cijelom saboru, a osobito liturgijskoj obnovi bila je Družba "Sv. Pio X." koju je osnovao nadbiskup Léfèbvre. Oni su nastavili slaviti liturgiju prema Misalu iz 1962. Iako je taj pokret bio brojem malen, bila je to svakako bolna rana i za Pavla VI. i za Ivana Pavla II. I jedan i drugi papa pokazali su razumijevanje za one koji su se osjećali vezanim za prethodni red mise. Tako su neki engleski biskupi već 5. XI. 1971. dobili mogućnost da određenim skupinama vjernika dopuste slaviti misu po starom Misalu. Naime, za katoličku manjinu u Engleskoj Tridentski misal bio je simbol pravovjerja.⁶⁵ Još ranije, 14. VI. 1971. Kongregacija za bogoštovlje dala je dopuštenje starim i nemoćnim svećenicima da mogu privatno služiti misu po starom obredu.⁶⁶

Da bi se riješile neke nedoumice Kongregacija za sakramente i bogoštovlje je 19. VI. 1980. uputila je upit svim mjesnim biskupima o uporabi latinskog jezika i o mogućim zahtjevima da se slavi misa po tesarom obredu. Službeni su rezultati sljedeći: od 2317 upitanih biskupa do određenog roka (31. X. 1980.) poslalo je odgovor njih 1753, odnosno 75,66%, od kojih 98,68% izvješćuje kako u njihovim biskupijama nema zahtjeva da se slavi misa po starom obredu.⁶⁷ Očigledno je da je neznatna manjina tražila da se slavi misa po starom obredu (prema službenoj statistici iz 1980. g. njih 1,32%). Međutim, papa Ivan Pavao II. pokazao je veliku blagost i izuzetnu pastirsku razboritost. Naime, svojom okružnicom od 3. X. 1984. dao je mogućnost svim biskupima da mogu dopustiti da svećenici i vjernici slave misu po starom obredu pod uvjetom da oni ne stavljaju u pitanje Drugi vatikanski sabor, te da se ne slavi u župnim crkvama. Tu je odredbu isti papa potvrdio i motu proprijem *Ecclesia Dei* od 2. VI. 1988.

Prema tome, oni koji su to željeli, mogli su po dosadašnjim odredbama, uz određene uvjete, zakonito slaviti misu po starom obredu. Međutim, to nije dovelo do toga da se već spomenuta družba Sv. Pija X. pomiri s Crkvom, pogotovo nakon što je službeno iz nje isključena pošto je nadbiskup Léfèbvre bez mandata Sv. Stolice zaredio četiri biskupa.

5. Značenje ovog motu proprija

Papa na neki način korigira dosadašnje odluke tvrdeći da Misal iz 1962. nije nikada bio pravno dokinut. Očito je, međutim, da su do sada bili uvjereni kako jest bio dokinut. Naime, Misal Pavla VI. proglašen tipskim uz onu poznatu izreku: "Što bi se ovome protivilo nema nikakve snage". Nadalje, ako su Kongregacija i pape davale izričita dopuštenja da se u određenim

⁶⁵ Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica 1948-1975*, Roma 1983, 296.

⁶⁶ Usp. AAS 63(1971)712-715 i *Notitiae* 7(1981)215-217.

⁶⁷ Usp. *Notitiae* 17(1981)598-611.

okolnostima *smije* slaviti misa po starom obredu, pretpostavljalo se da se to bez takvog izričitog dopuštenja nije smjelo činiti. No, u svakom slučaju, sadašnja je papina odredba jasna.

Valja zapaziti određenu ogradu koju papa daje. Naime, sasvim je sigurno da će se ovom mogućnošću koristiti tek malen dio vjernika, jer se za to traži određena liturgijska formacija i poznavanje latinskog jezika. I stvarno! Ako je 1980. godine bilo 1,32 % onih koji su željeli slaviti misu po prethodnom obredu, danas, 27 godina kasnije taj postotak je sigurno još manji. Konačno, oni svećenici koji su – u vremenu kad je novi Misal stupio na snagu, tj. 1970. bili mladomisnici, sada imaju 62 godine! Od ukupnog broja (aktivnih) svećenika koliki je postotak onih koji su slavili misu po starom obredu i eventualno se nostalgично sjećaju tih vremena? Očito je, dakle, da papa želi olakšati i pojednostavniti procedure za onaj izuzetno maleni dio svećenika i vjernika koji bi htjeli slaviti euharistiju po starome obredu. I dobro je da je tako. Zašto bi u Crkvi bilo razdora zbog obreda koji je – iako znatno siromašniji od sadašnjega – kroz tolika stoljeća hranio vjeru tolikih naraštaja naših prethodnika u vjeri?

Na koncu valja istaknuti još jednu papinu misao. U vremenima kada se misa slavila po starom obredu bio je znatno izražen osjećaj za sakralnost i kod svećenika i kod vjernika. Kada je stupio na snagu novi obred neki su (prvenstveno na Zapadu, rekao bih!) to shvatili kao poziv na posvemašnju i nekontroliranu improvizaciju, gdje se nastojalo pod svaku cijenu biti inventivan i originalan. Papa, dakle, s pravom veli da bismo se trebali ugledati u smisao za sakralnost koji je bio toliko prisutan u euharistijskim slavljinama po starom obredu. I to je ono što se u ovoj rubrici našega Vjesnika često naglašavalo: da nam se valja držati i odredaba i duha svih liturgijskih knjiga, jer sveto bogoslužje nikada nije privatno slavlje, nego slavlje Crkve Kristove.

Zaključak

Naravno da papa ne želi restaurirati prijesaborsku liturgiju niti nametati latinski jezik u bogoslužju. Papa želi jednostavno pokazati razumijevanje i dobrohotnost prema onima koji bi htjeli – ostajući u jedinstvu i ljubavi s Katoličkom crkvom – slaviti misu po starom obredu. Koliko god bio neznan i malen broj takvih vjernika, dobro je takve osobe osloboditi tjeskobe i straha da čine nešto nedopušteno, ako u jednostavnosti i ljubavi žele slaviti euharistiju onako kako se to činilo prije 1970. Svakako valja naglasiti i papinu primjedbu da se obnovljeno bogoslužje – po sebi bogato i duhom i drevnom liturgijskom tradicijom – koji puta slavi bez duha i tako da se podilazi trenutnim i osobnim ukusima čineći od liturgije neko zgodno druženje. Zasigurno i naša sadašnja, obnovljena liturgija može biti i sakralna i puna Duha. Samo je potrebno da se, s jedne strane, držimo liturgijskih odredaba (zato je važno proučavati Opću uredbu Rimskog misala), te da se, s druge strane, trudimo da se naš duh slaže s onim što govorimo i činimo. Radi se, naravno o našoj duhovnoj pripravi i raspoloženju duha da svetinje sveto slavimo.

DOSTOJANSTVO PRIJAŠNJE I DANAŠNJE LITURGIJE

Liturgijska zborovanja
(VDSB 10/2007.)

Više je puta teme ove rubrike bila dostojanstvo i svetost liturgije, odnosno način kako to postići.⁶⁸ Ova se tema opet nekako nameće motuproprijem *Summorum Pontificum*, odnosno pismom koje je papa uputio biskupima povodom istog dokumenta. Već je bilo govora o tome da je Misal Pavla VI. iz 1970. nedvojbeno bolji, bogatiji i bliži drevnoj predaji od tridentskog Misala Pija V. iz 1570. (zadnja verzija je iz 1962.) i o tome, nadam se, ne bi trebalo odveć trošiti riječi. To, naime, uopće nije prijeporno među onima koji stvari iole poznaju. Međutim,

⁶⁸ Usp. moj članak u br. 1 od ove godine *Osjećaj za sveto*.

u praksi se pokazalo da današnja misna slavlja koji puta nisu na onoj visini, kako je to bilo prije reforme iz 1970. Evo kako papa u pismu biskupima govori jednostavnim i duboko osobnim riječima o situaciji među nekim vjernicima nakon što je stupio na snagu Misal iz 1970.:

Mnogi, koji su jasno priznavali obvezatni značaj Drugog vatikanskog sabora i koji su bili vjerni papi i biskupima, ipak su željeli ponovno pronaći onaj lik svete liturgije koji im je bio toliko drag (tj. misu po Misalu iz 1962.). To se iznad svega dogodilo jer se u mnogim mjestima liturgija nije slavilo vjerno kako je propisivao novi Misal. Štoviše, neki su smatrali da novi Misal daje za pravo, dapače da obvezuje na kreativnost, koja je često dovodila do izobličavanja liturgije do nepodnošljivosti. Govorim iz vlastitog iskustva, jer sam i ja živio u onome vremenu sa svim njegovim očekivanjima i zbrkama. Vidio sam kako su, zbog izobličavanja liturgije što su neki činili na vlastitu ruku, nastajale duboke rane u onima koji su čvrsto bili ukorijenjeni u vjeri Crkve.

1. Osjećaj za sveto u Misalu Pija V.

Oni koji se sjećaju euharistije slavljene po Misalu Pija V. sigurno će ustvrditi da je ona bila prožeta strahopoštovanjem i ozbiljnošću, a iznad svega osjećajem za sveto. Prisjetimo se: prije tridentskog sabora bilo je dosta nedovoljno učenih i pripremljenih klerika, tako da je u bogoslužju bilo dosta šarenila koje je često bilo na rubu praznovjerja. Stoga opće uredbe Misala Pija V. su određivale sve do u tančine, da bi priprema za misu i sama misa bila dostojanstvena. Evo samo, ilustracije radi, nekih odredbi iz Općih uredbi (*Rubricae generales*).

Bilo je strogo određeno da se misa smije slaviti samo u posvećenoj crkvi, na posvećenom oltaru. Nije bilo govora da bi se misa slavila npr. u školskom holu. Zato su se u krajevima gdje je bilo premalo crkava (kao npr. u Bosni i Hercegovini za u turskih vremena) mise slavile na grobljima, jer su to, osim crkava, bila jedina posvećena mjesta. Prisjetimo se, nadalje, da je sve do 1953. bio na snazi euharistijski post od ponoći pa sve do pričesti, tako da se nije smjela uzeti nikakva hrana i nikakvo piće, uključivši i lijekove. Svećenik se prije mise treba ispovjediti ako je svjestan teškoga grijeha i ako ima na raspolaganju ispovjednika. Ukoliko ispovjednika nema, a misu služiti mora (da se izbjegne sablazan) treba se savršeno pokajati i prvom prigodom ispovjediti inače bi teško griješio ako bi u takvom stanju slavi misu.⁶⁹ Jednako tako treba iz Brevijara izmoliti barem Matutin s Laudama. Prije same mise svećenik u sakristiji klečeći izmoli propisane molitve, zatim pregleda misal i označi vrpčama sve ono što toga dana treba čitati, opere ruke i pripremi kalež. Pri tome očisti hostiju od mrvica. Zatim pristupi odijevanju misnoga ruha. Napominje se da ono treba biti čitavo, čisto i lijepo. Svećenik treba biti obuven i odjeven u odjeću prema svome staležu (talar ili redovnički habit). Svaki komad misne odjeće (prethodno od biskupa ili od njegova opunomoćenika propisno blagoslovljen) svećenik poljubi na mjestu gdje je križ i govori određene molitve. Kad se odjene, svećenik iz sakristije krene u crkvu "pokrivene glave, oborenih očiju, čvrsta koraka i uspravan," noseći u rukama pripremljen kalež.

Evo još nekoliko primjera poštovanja prema svetim Prilikama, kako to određuju rečene *Rubricae generales*. Nakon posvećenja, svećenik nije razdvajao kažiprste i palce, da se možda ne bi prosula neka mrvica posvećenih prilika, jer ih je upravo tim prstima svećenik imao u rukama. Tek nakon što bi svećenik poslije pričesti oprao ruke vodom iznad kaleža i prste obrisao, mogao ih je razdvojiti. Nadalje, ukoliko bi muha ili pauk upali u kalež s već posvećenim prilikama, bilo je određeno da se pažljivo izvade, operu vinom i spale, a vino i pepeo da se uliju tj. uspu u sakrarij. Međutim, ukoliko svećeniku to ne bi izazivalo povraćanje, sugerira se muhu ili pauku popije skupa s Krvlju (tako će biti potpuno sigurno da se neće proliti ni najsitnija kapljica). Nadalje, ukoliko bi se nešto Krvi prolilo po podu, ili po klupi, svećenik to

---

⁶⁹ To, naravno, vrijedi i danas, ali to Misal izrijekom ne spominje, nego se to pretpostavlja.

treba prvo, koliko je moguće pokupiti jezikom ("lingua lambatur"), zatim to mjesto obrisati koliko je moguće i onda sav ostatak (krpe) spaliti, a pepeo baciti u sakrarij...

Kada danas čitamo te retke možda pomalo sažalijevamo ondašnje svećenike koji su vjerojatno silno bili opterećeni tolikim propisima čije je kršenje značilo težak grijeh. Međutim, u svemu tome valja vidjeti i nešto izuzetno pozitivno. Svi su ti strogi propisi u dušama onih koji su ih prostodušno i s osjećajem odanosti vršili, pobuđivali osjećaj za sveto. Doista možemo reći da su ondašnji svećenici zajedno s pukom u velikoj svetosti držali ono što nam je najsvetije – euharistijsko slavlje i euharistijske prilike. Naravno, bilo je itekako moguće da svećenik i vjernici sve to naizvan revno obdržavaju, a da im je srce daleko od Gospodina, baš kako to za stare Židove govore proroci i sam Krist Gospodin. Međutim, s druge strane, ti su pravni okviri zasigurno su uvelike pomagali vjernicima i svećeniku da smjerno i pobožno slave sveta otajstva.

2. Povratak na izvore i na temeljne vrijednosti u Misalu Pavla VI.

Sadašnji je Misal izraz neprekinute liturgijske tradicije. Nudi uvelike bogatiji stol Božje riječi, donosi starije i teološki dublje i prikladnije molitve, iz reda mise je izbacio ono što se "tijekom nesklonih vremena" bez potreba ubacilo i što je opterećivalo slavljenje mise, ubačene su nove euharistijske molitve i nova predslavlja. Misa je – prema najstarijoj tradiciji – ponovno na narodnom jeziku a ustrojena je tako da puk može u njoj sudjelovati, naravno, tako da se ne miješaju uloge i zadaće pojedinih sudionika. Slobodno možemo reći da novi Misal u svakom ogledu nadilazi dosadašnji Misal. Međutim, ono što papa u svom pismu donosi kao veliku poteškoću jest način na koji se po novome obredu često misa slavi. Opća uredba današnjeg Misala neke stvari izrijekom ne spominje, nego ih, vjerojatno, pretpostavlja.⁷⁰ Nadalje, u odnosu na prijašnje "rubricističke" odredbe, današnja Opća uredba ne donosi mnoštvo sitnih propisa. Poštovanje pozitivnih odredaba se pretpostavlja, a kada su u pitanju pozitivne odredbe, više se ne "prijeti smrtnim grijehom" ukoliko se one ne bi obdržavale. A događa se često da se mnoge odredbe jednostavno ne poštuju,⁷¹ dok se sama euharistija često slavi bez pravoga duha. Počnimo od manjih poteškoća u našim prilikama, pa onda do većih, koje su nam svima poznate. Svećenik koji puta žuri s jedne mise na drugu koju slavi u filijali. Nema vremena sabrati se prije mise, a odmah iza mise u sakristiji ili u uredu čekaju ga stranke. U drugom slučaju se svećenik nedovoljno spremi, pa onda besciljno improvizira u misi tamo gdje rubrike – doduše – vele da svećenik nešto može reći "ovim ili sličnim riječima". A što reći o kičastim improvizacijama na zornicama, prigodnim misama, na našim veleslavljinama gdje više slavimo ljude nego Gospodina Isusa Krista? Kao da se i u našem bogoslužju želimo približiti Zapadu, pa onda i mi smatramo da se trebamo prilagoditi puku, pa im pripravljamo "iznenađenja" u obliku improvizacija, mijenjanja tekstova i reda mise. Bogoslužje se tako shvaća kao "show" koji se mora svidjeti i biti svaki puta nešto drugačiji.⁷²

Papa priznaje da je to pozadina motuproprija *Summarum Pontificum*, prema kojem se bez posebnih dopuštenja (uz znanje dijecezanskog biskupa) može slaviti euharistija prema Misalu

⁷⁰ Netko će primijetiti da bi, možda, opet trebalo izrijekom odrediti da se ruke peru prije mise, da liturgijska odjeća ne smije biti poderana, jer se upravo s time koji puta susrećemo...

⁷¹ Evo primjera dviju dijametralno suprotnih zloporaba: U rimskim je bazilikama čest slučaj da veći broj svećenika slavi misu samo s jednim poslužiteljem i to u isto vrijeme, svatko na jednom pokrajnom oltaru. Na njemačkom govornom području često laik propovijeda na misi. I jedno i drugo Opća uredba izrijekom zabranjuje...

⁷² Jedan Šveđanin je jednom prilikom na srbijanskoj televiziji svjedočio kako se obratio s protestantizma i postao monah u Srbiji. Govorio je, između ostaloga, što ga je potaklo da napusti Evangeličku crkvu. Njihovo bogoslužje koje se toliko razvodnilo, toliko prilagođavalo i podilazilo vjernicima da su čak, kako je on to rekao, "imali liturgiju za kerove". To je doista krajnji primjer dokle može ići naopako prilagođavanje, bez duha Božjega i bez vjernosti Crkvi. A Katolička crkva na Zapadu kao da se inspirira sličnim protestantskim bogoslužjima.

iz 1962. Za tom misom, očito, čeznu neki vjernici koji su umorni od improvizacija, zloraba i praznine koje su prisutne u nekim našim euharistijskim slavljinama. Zatim papa u pismu biskupima tankoćutno i pomirljivo dodaje:

Uostalom, dva oblika slavljenja rimskog obreda mogu se međusobno obogaćivati: u stari se Misal mogu i trebaju uvesti novi sveci i neka nova predslavlja. (...) U slavlju mise po Misalu Pavla VI. moći će se očitovati, u jačem obliku nego što je to do sada bio slučaj, ona sakralnost koja mnoge privlači starome obredu. Najsigurnije jamstvo da Misal Pavla VI. ujedini župske zajednice te da ga one zavole, jest da se misa slavi s velikim poštovanjem i u skladu s propisima. Tako će bogatstvo Misala Pavla VI i njegovo duhovno bogatstvo i teološka dubina doći do punog izražaja.

3. Umjesto zaključka

Opet moramo primijetiti da je povijest učiteljica života. Zato bismo iz svoje riznice trebali uzeti *staro i novo*. Od starih uzeti ono poštovanje i ljubav prema liturgiji Crkve i naše *novo*, sadašnji Misal – po sebi bogat i prekrasan i onda euharistiju duhom i ljubavlju onih koji su prije nas vjerno slavili sveta otajstva. Kotač se povijesti ni u ovom slučaju ne može i ne treba vratiti natrag. Budućnost našega bogoslužja zasigurno nije u rubricizmu i latinskom jeziku i time sigurno ne bismo riješili probleme našeg bogoslužja. Međutim, valja nam se svakako zamisliti nad našom današnjom liturgijom i profanacijom određenih svetinja. Jer, vjernici nisu željni naših predstava, naših mudrih riječi i naših "skazanja".⁷³ Gladni su i žedni Krista i njegovih otajstava koje nas, zemaljske putnike, već ovdje, na zemlji, ispunjavaju nebeskim stvarnostima. Za nadati se je da će nam papina riječ pomoći da naše svetinje sveto slavimo.

---

⁷³ Ne trebamo se, stoga, čuditi što su neki vjernici oduševljeni određenim pokretima i svećenicima koji na svoj način, istinito ili lažno – Bog zna! – odišu predanošću, sabranošću, strogošću, duhovnošću i oduševljenjem za Boga. Takvog duha – vele oni – redovito ne doživljavaju u svojim župama.

SADRŽAJ

UVOD	1
I. POČECI KRŠĆANSKOG BOGOSLUŽJA	2
1. Lomljenje kruha – Gospodnja večera	2
2. Bogoslužje sinagoge	3
3. Novozavjetna svjedočanstva euharistijskog slavlja	4
4. Židovski i helenistički utjecaji u bogoslužju	6
5. Neka ranokršćanska liturgijska svjedočanstva	7
II. RAZLIČITI OBREDI UNUTAR KRŠĆANSTVA	9
1. Što je dovelo do različitosti u obredima	10
2. Pregled kršćanskih obreda	10
III. RAZVOJ RIMSKOG OBREDA	11
1. Sv. Justin	11
2. Hipolit Rimski	11
3. Prijelaz s grčkog na latinski jezik	14
4. Rimske bogoslužne knjige latinskog jezika	15
IV. PRIKAZ ZAPADNIH NERIMSKIH OBREDA	26
1. Galski obred	26
2. Hispanski (španjolskih) ili mozarapski obred	28
3. Keltski obred	29
4. Ambrozijanski (milanski) obred	29
5. Afrički obred	30
V. RIMSKA LITURGIJA SREDNJEGA VIJEKA	31
1. Seoba rimske liturgije	31
2. Rimska liturgija zrelog srednjeg vijeka	32

VI. EXCURSUS: NARODNI JEZIK U BOGOSLUŽJU U HRVATSKOJ	33
1. Djelo Ćirila i Metoda	33
2. Glagoljica i narodni jezik u Hrvatskoj	34
VII. LATINSKA LITURGIJA NOVOGA VIJEKA	39
1. Liturgijski život uoči reformacije	39
2. Liturgijska reforma Tridentskog sabora	40
3. Liturgija nakon Tridentskog sabora	41
4. Liturgijski život u doba baroka	42
5. Od baroka do 20. st.	43
VIII. PREMA OBNOVI LITURGIJE	44
1. Liturgijski pokret 20. stoljeća	44
2. Liturgijski pokret u Hrvatskoj	44
3. Liturgijska reforma Pija XII.	45
IX. LITURGIJSKA REFORMA II. VATIKANSKOG SABORA	47
1. Na saboru	47
2. Nakon sabora	49
X. DODATAK	50
A. LITURGIJSKE GESTE	50
1. Sakramentalne geste	51
2. Molitvene geste	52
3. Pokornička gesta: udaranje u prsa	53
4. Poljubac mira	54
5. Geste poštovanja	55
6. Ostale geste	56
B. LITURGIJSKA ODJEĆA	57
1. Antička rimska odjeća	57
2. Liturgijska odjeća	58
SADRŽAJ	62